

Skupina pre práva menšín (Minority Rights Group - MRG)

je medzinárodnou výskumnou a informačnou organizáciou, registrovanou vo Veľkej Británii podľa Zákona o dobročinných spoločkach z roku 1960 ako vzdelávací dobročinný spolok. Medzi jej hlavné ciele patrí:

- zabezpečiť spravodlivosť pre menšinové alebo väčšinové skupiny, ktoré sú podrobene diskriminácii, a preskúmaním ich situácie a publikovaním faktov v čo najširšom rozsahu prispieť k výchove a k aktivizácii verejnej mienky;
- zverejňovaním porušovaní ľudských práv napomáhať pri predchádzaní prerastania týchto problémov do nebezpečných a níčivých konfliktov, ktoré sa v prípade polarizácie len ľahko dajú riešiť;
- prostredníctvom svojho výskumu pestovať medzinárodné porozumenie faktorov, ktoré vytvárajú predstupy a skupinové napätie a tak napomáhať podpore rastu svetového vedomia týkajúceho sa ľudských práv.

SPONZORI

Lady Butler
George Cadbury
Milovan Djilas
Dr Robert Gardiner
Dr Dharam Ghai
Lord Arnold Goodman CH
David Kessler
Dr Joseph Needham FRS

RADA

Predsedca: Sir John Thomson
Dr Shirin Akiner
Philip Baker
Hugo Brunner
Efua Dorkenoo
Scilla Elworthy
Francoise Fonval
Jennie Hatfield-Lyon
Ben Hooberman
Richard Kershaw
Helen Krag
Dr Claire Palley
Kate Phillips
Philipp Rudge

ZAMESTNANCI

Riaditeľ Alan Phillips
Medzinárodná obhajoba Anne Bouvier,
Chandra Roy
Osobná tajomníčka riaditeľa Emmie Dharmakan
Projekty - stredná a východná Európa
Suzanne Pattle
Redaktor Judith Kendra
Marketing Deborah Knight
Obchodné oddelenie Gloria Mitchell
Publikácie Brian Morrison
Financie Patricia Pons
Projekty - Ázia / Stredný východ Patricia Sellick
Administratívna Frances Smith
Financie David Squar
Tajomníčka Mary Thompson
Vzdelávanie Rachel Warner

ÚRAD

Minority Rights Group
379 Brixton Road
Londýn SW9 7DE
Veľká Británia
tel.: +44(0)71-978 9498

Skupina pre práva menšín ďakuje všetkým organizáciám i jednotlivcom, ktorí pomohli pri príprave tejto správy.

Skupina pre práva menšín by tiež ráda vyjadriła osobitné vdakú Europskej komisií za jej významný príspevok k novým prístupom k ochrane menšín.

DR. JANA PLICHTOVÁ, autorka časti o Slovensku, je psychologička a pracuje v Kabinete výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV v Bratislave, ktorého bola donedávna riaditeľkou. Okrem toho viedla výskumné práce na popredných inštitúciách v Budapešti, Berline, Anglicku a Škótsku. Je vydavateľkou Časopisu pre politiku a vedy. Profesionálne sa zaujíma o menšiny v Európe a ich sociálne a politické roly.

DR. KEITH SWORD, autor kapitoly o Poliakoch na Ukrajine, v Bielorusku a Litve, je sociálny antropológ, špecializujúci sa na poľské záležitosti na Škole slovanských a východoeurópskych štúdií, University of London. Je autorom viacerých kníh o Poľsku, medzi inými publikácie *Times Guide to Eastern Europe*, 1991. Zaujíma sa i o migráciu Poliakov na Východe i Západe a angažuje sa vo výskume poľskej komunity vo Veľkej Británii.

DR. PAUL ROBERT MAGOSCI, autor časti o Rusinoch v Zakarpatsku, je profesorom historie a politických vied na University of Toronto a riaditeľom Multicultural History Society, Ontario. Z publikácií spomíname *Tvorenie národnej identity: Podkarpatská Rus*, Harvard University Press, 1978, a *Historický atlas strednej východnej Európy*, University of Washington Press, 1993.

HUGH POULTON, autor časti o Maďaroch a ďalších národnostiah vo Vojvodine, je špecialistom v oblasti ľudských práv vo východnej Európe a na Balkáne. Medzi jeho publikácie pre MRG patria: *Balkán: menšiny a štáty v konflikte*, MRG, 1993, a *Etnickí Maďari v Rumunsku* (spoluautor George Schopflin), MRG, 1990.

DR. LEOŠ ŠATAVA, autor kapitoly o Lužických Srboch vo východnom Nemecku, prednáša na Katedre etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe. Práve vychádza jeho encyklopédia európskych etnických skupín *Národnostní menšiny v Evropě*. Medzi jeho výskumné práce patria štúdie o českých imigrantoch v USA v 19. storočí.

VERA KLOPČIČ a DR. MIRAN KOMAC spolupracujú na Inštitúte pre etnickej štúdia v Ljubljane a sú autormi časti o Talianoch v Slovinsku a Slovincoch v Taliansku.

Dr. Komac je politológ zaoberajúci sa kultúrnymi právami etnických menšín. Prednáša na Fakulte politických vied Univerzity Ljubljana.

Vera Kopčič absolvovala študium medzinárodného práva a úlohy menšín v medzinárodných vzťahoch. Venuje sa medzinárodnej právnej ochrane ľudských práv so zamätním na menšiny. Je asistentkou na Katedre medzinárodného práva Právnickej fakulty Univerzity v Ljubljane.

RUDOLF MUHS, autor kapitoly o Nemcoch v Poľsku a ďalších krajinach, študoval na univerzitách vo Freiburgu a v Edinbursku. Prednášal vo Freiburgu a na Škole slovanských a východoeurópskych štúdií, University of London; je autorom niekoľkých historických publikácií.

MENSINY V STREDNEJ A VÝCHODNEJ EUROPE

Zostavila a redigovala
Skupina pre práva menšín
a TWEEC

Obsah

Úvod	3
Úvodné poznámky	4
Československo ako viackultúrny štát v kontexte histórie regiónu od 1918–1992	8
Etnickí Poliaci na Ukrajine, v Bielorusku a v Litve	21
Rusíni v Zakarpatsku	25
Maďari, Chorváti, Slováci, Rumuni a Rusíni/Ukrajinci v Vojvodine	29
Lužickí Srbi vo východnom Nemecku	34
Slovinci v Taliansku a Taliani v Slovinsku	37
Etnickí Nemci v Poľsku, Československu a Maďarsku	40
Odporučania	44
Profily krajín	45

© Minority Rights Group

ISBN: 80-967169-5-6

Publikácia vydaná nadáciou MRG - Slovakia s finančnou podporou PHARE Democracy Programme Bratislava, 1995

Preklad: Radoslav Procházka

DTP: Pavol Trgina

Tlač: Polygrafia SAV

Počet výtlačkov: 1000

Na obálke sú reprodukované časti Deklarácie OSN o právach osôb patriacich k národnostným alebo etnickým, náboženským a jazykovým menšinám

Deklarácia o právach osôb patriacich k národnostným alebo etnickým, náboženským a jazykovým menšinám

Valné zhromaždenie,

opäťovne potvrdzujúc, že jedným zo základných cieľov Organizácie Spojených národov, ako ho hľásia jej Charta, je pestovať a podporovať ľudu a k ľudským právam a k základným slobodám pre všetkých, bez rozdielu rasy, pohlavia alebo náboženstva,

opäťovne potvrdzujúc vieru v základné ľudské práva, v dôstojnosti a hodnote ľudskej osobnosti, v rovnosti práv mužov a žien i veľkých a malých národov,

želajúc si podporiť realizáciu zásad, obsiahnutých v Charte Organizácie spojených národov, vo Všeobecnej deklarácií ľudských práv, v Dohovore o predchádzaní a trestaní zločinov genocídia, v Medzinárodnom dohovore o odstránení všetkých formiem rasovej diskriminácie, v Medzinárodnom dohovore o občianskych a politických právach, v Medzinárodnom dohovore o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, v Deklarácii o odstránení všetkých formien neznášanlivosti a diskriminácie, založenej na náboženstve alebo presvedčení a v Dohovore o ochrane práv dieťaťa, ako aj v iných relevantných medzinárodných nástrojoch, priatých na univerzálnnej alebo regionálnej úrovni a tiež v tých, ktoré boli uzavreté medzi jednotlivými členskými štátmi a Organizačiou Spojených národov,

inspirované ustanoveniami článku 27 Medzinárodného dohovoru o občianskych a politických právach, vzťahujúcimi sa na práva osôb patriacich k etnickým, náboženským alebo jazykovým menšinám, povaujúc podporu a ochranu práv osôb patriacich k národnostným alebo etnickým, náboženským a jazykovým menšinám za prispievok k politickej a sociálnej stabilité štátov, v ktorých tieto osoby žijú,

zdôrazňujúc, že trvalá podpora a realizácia práv osôb patriacich k národnostným alebo etnickým, náboženským a jazykovým menšinám, ako integrálnej súčasti vývoja spoločnosti ako celku a v demokratickom rámci, založenom na právnom štáte, by prispela k posilneniu priateľstva a spolupráce medzi národnymi a štátmi, dominujúcimi sa, že Organizačia Spojených národov by v ochrane menšími mala zohrávať významnú úlohu,

pamätajúc na prácu, vykonanú doteraz v štruktúrach Organizácie Spojených národov, predovšetkým vo Výbere pre ľudské práva, v Subkomisií pre predchádzanie diskriminácií a ochranu menšími a v orginoch vytvorených na presadzovanie medzinárodných dohovorov o ľudských právach a ďalších relevantných medzinárodných ľudsko-právnych nástrojoch podpory a ochrany práv osôb patriacich k národnostným alebo etnickým, náboženským a jazykovým menšinám,

beriac do úvahy dôležitú prácu, vykonávanú medzivládnymi i mimovládnymi organizáciami pri ochrane menšími a pri podpore a ochrane práv osôb patriacich k národnostným alebo etnickým, náboženským a jazykovým menšinám, uvedomujúc si potrebu zabezpečiť ešte efektívnejšie uplatnenie medzinárodných nástrojov, týkajúcich sa práv osôb patriacich k národnostným alebo etnickým, náboženským a jazykovým menšinám,

vyhlasuje túto Deklaráciu o právach menšími patriacich k národnostným alebo etnickým, náboženským a jazykovým menšinám:

Článok 1

1. Štáty musia chrániť existenciu a národnostnú alebo etnickú, náboženskú a jazykovú identitu menšími v rámci príslušných území a vytvárať podmienky na pestovanie tejto identity.

2. Štáty musia prijať vhodné legislatívne a iné opatrenia na dosiahnutie týchto cieľov.

Článok 2

1. Osoby patriace k národnostným alebo etnickým, náboženským a jazykovým menšinám (ďalej uvádzané ako osoby patriace k menšinám) majú právo požívať vlastnú kultúru, vyznať a praktizovať vlastné náboženstvo a používať vlastný jazyk v súkromí i na verejnosti, slobodne a bez zasahovania alebo bez akejkoľvek formy diskriminácie.

2. Osoby patriace k menšinám majú právo účinne sa podieľať na kultúrnom, náboženskom, sociálnom, hospodárskom a verejnom živote.

3. Osoby patriace k menšinám majú právo účinne sa podieľať na rozhodnutiach na celonárodnej a, kde je to vhodné, i na regionálnej úrovni, týkajúcich sa menšími, ku ktorom patria alebo regiónov, v ktorých žijú, spôsobom, ktorý nie je v rozpore s právnym poriadkom štátu.

4. Osoby patriace k menšinám majú právo zakladať a udržiavať svoje vlastné združenia.
5. Osoby patriace k menšinám majú právo vytvárať a udržiavať, bez akejkoľvek diskriminácie, slobodné a pokojné kontakty s inými členmi svojej skupiny a s osobami patriacimi k iným menšinám, ako i kontakty s občanmi iných štátov, ku ktorým ich viažu národnostné alebo etnické, náboženské a jazykové putá.

Článok 3

1. Osoby patriace k menšinám môžu realizovať svoje práva, vrátane práv, uvedených v tejto Deklarácii, individuálne ako i v spoločenstve s inými členmi svojej skupiny, bez akejkoľvek diskriminácie.
2. Uplatnenie alebo neuplatnenie práv, uvedených v tejto Deklarácii, nesmie byť na újmu žiadnej osobe patriacej k menšine.

Článok 4

1. Ak to bude potrebné, musia štáty prijať opatrenia na zabezpečenie plného účinného výkonu všetkých ľudských práv a základných slobôd pre osoby patriace k menšine, bez akejkoľvek diskriminácie a pri plnej rovnosti pred zákonom.
2. Štáty musia prijať opatrenia na vytvorenie priaznivých podmienok, ktoré umožnia osobám patriacim k menšinám, vyjadriť vlastné zvláštnosti a rozvíjať vlastnú kultúru, jazyk, náboženstvo, tradície a zvyky, okrem prípadov, v ktorých by jednotlivé praktiky znamenali porušenie zákona a rozpor s medzinárodnými štandardmi.
3. Štáty musia prijať vhodné opatrenia, aby všade tam, kde je to možné, mali osoby patriace k menšinám adekvátnu priležitosť na štúdium svojho materinského jazyka alebo na vyučovanie vo svojom materinskom jazyku.
4. Štáty musia tam, kde je to vhodné, prijať opatrenia v oblasti školstva na podporu znalostí histórie, tradícií, jazyka a kultúry menších žijúcich na ich území. Osoby patriace k menšinám by mali mať adekvátnu priležitosť na získanie vedomostí o spoločnosti ako celku.
5. Štáty by mali zvážiť vhodné opatrenia tak, aby sa osoby patriace k menšinám mohli zúčastňovať plne účastne na ekonomickom pokroku a rozvoji svojej krajiny.

Článok 5

1. Štátne politiky a programy musia byť projektované a uplatňované s prihľadnutím na legítimné záujmy osôb patriacich k menšinám.
2. Programy spolupráce a pomoci medzi štátmi by mali byť projektované a uplatňované s prihľadnutím na legítimné záujmy osôb patriacich k menšinám.

Článok 6

Štáty by mali spolupracovať v otázkach týkajúcich sa osôb patriacich k menšinám, vrátane výmeny informácií a skúseností, aby sa pestovalo vzájomné porozumenie a dôvera.

Článok 7

Štáty by mali spolupracovať pri propagácii úcty k právam, stanovených touto Deklaráciou.

Článok 8

1. Nič v tejto Deklarácii nesmie brániť plneniu medzinárodných záväzkov štátov vo vzťahu k osobám patriacim k menšinám. Obzvlášť budú štáty plniť v dobrej vieri záväzky a povinnosti, ktoré prijali na základe medzinárodných zmlúv a dohôd, ktorých sú účastníkmi.
2. Výkon práv, uvedených v tejto Deklarácii, nesmie byť na újmu požívania všeobecne uznaných ľudských práv a základných slobôd všetkými osobami.
3. Opatrenia, prijaté štátmi na zabezpečenie účinného požívania práv, stanovených touto Deklaráciou, nebúdú prima facie považované za rozpore s princípom rovnosti, obsiahnutým vo Všeobecnej Deklarácii ľudských práv.
4. Nič v tejto Deklarácii nesmie byť vykladané tak, aby umožnilo činnosť v rozporte s cieľmi a zásadami Organizácie Spojených národov, vrátane rovnosti v zvrchovanosti, územnej celistvosti a politickej nezávislosti štátov.

Článok 9

Orgány a špecializované agentúry systému OSN musia v rámci príslušných oblastí vo svojej kompetencii prispievať k plnej realizácii práv a zásad stanovených touto Deklaráciou.

Úvod

Rozsiahle zmeny v strednej a východnej Európe vyniesli problematiku menších a národností na vrcholné miesto medzinárodného záujmu. Tieto problémy, ktoré sa v mnohých prípadoch týkajú území presahujúcich jedny hranice, nie sú len dôsledkom súčasného diania. Boli tu už od II. svetovej vojny a mnohé z nich ešte dlho pred tým. Povojsnové usporiadanie Európy vo všeobecnosti udržalo tieto problémy v medzinárodných právnych a politických systémoch. Tieto systémy legislatívne garantovali určitý stupeň vzájomného spolužitia a rešpektovania. Neznamená to však, že by sa nevyskytli závažné porušenia práv menších. Je možné nájsť veľa prípadov keď politické hranice, ktoré sa potom na desaťročia hermeticky uzavreli, rozdelili rodiny, kultúrne a jazykové skupiny. Súčasné politické zmeny v regióne priniesli snahu o opäťovné spojenie týchto komunit. Pre časť z nich je to nekomplikovaný proces. Iné sa ocitli v centre nových politických sporov o hranice. Niektoré enklávy sa premenili na bojiská a nové väčšiny, bez akejkoľvek medzinárodnej alebo národnej kontroly svojej činnosti siahli po násilnom premiestňovaní menších. Veľa ľudí prišlo o život, alebo utrpelo zranenia v ozbrojených zrážkach. Iní zomreli od hladu a chorôb v obliehaných oblastiach.

Politíkou Minority Rights Group bolo vždy predkladať autoritatívne a nezávislé prípadové štúdie, ktoré by jednotlivým komunitám pomohli nájsť konštrukívne riešenia a správny prístup k menšinám. Rámcový postup činnosti, ktorý je k dispozícii v začiatčnom štadiu zmien, môže ukázať tú najlepšiu cestu, ako hľadko a pozitívne napredovať. Správa o menšinách v strednej a východnej Európe nezamýšľala pokryť každú krajinu a určite nie každú menšinovú komunitu. Bývalý Sovietsky zväz sa napríklad neberie do úvahy. Správa sa však zaobráva vplyvom zmien na Poliakov v bývalom ZSSR – v Bielorusku, na Ukrajine a v Litve. Jedným z dôvodov pre tento selektívny prístup je, že pre komplexnú analýzu tak komplikovaného regiónu by dialóg o problémoch v všeobecnej rovine predstavoval stratu drahocenného času. Cieľom správy bolo včas otvoriť priestor na prezentáciu všeobecných princípov a metód postupu získaných prostredníctvom objektívnej analýzy situácie v niektorých krajinách. Takto je zase možné pozitívne ovplyvniť všetky novoznikajúce demokratie, aby prijali postupy, ktoré zabezpečujú ochranu menších a ktoré dodržiavajú medzinárodné dohody o právach menších ratifikované týmito krajinami.

V nedávnej dobe sme mohli sledovať vznik devastujúcich konfliktov v niektorých pohraničných regiónoch, napríklad v bývalej Juhoslávii. Okrem nich sa vyskytlo veľké množstvo ďalších prípadov, z ktorých každý je v takýchto pohraničných oblastiach hrozobou pre pomerne stabilné vzťahy medzi jednotlivcami a komunitami rôzneho pôvodu. Rovnako ohrozuje aj širšie medzinárodné spoločenstvo. Recesia v západnej Európe, kombinovaná s ekonomickým rozmachom v bývalých socialistických krajinách, vytvára obrovský tlak na menšiny všetkých druhov kdekoľvek v Európe.

Existujú však aj faktory, ktoré by mohli byť dôvodom pre istú dávku mierneho optimizmu. V hranicích regiónoch je zrejmý veľký sociálny, politický a ekonomický pohyb. Bývalá sociálno-politickej štruktúra, ktorá dnes prechádza zmenami, môže naprieck všetkému ponúknuť určité právne prvéky, ktoré sa osvedčili pri uspôsobovaní vzťahov medzi menšinami a väčšinami týchto krajín. Do určitej miery sú tieto princípy ešte stále schopné poskytnúť novosformovaným spoločnostiam návod na riešenie

vzájomných vzťahov medzi nimi samotnými a ich menšinami. Máme tu teda súbor právnych návodov a precedensov, z ktorých sa niektoré, možno s malými modifikáciami, oplatí zachovať potrebné je ale priznať, že akokoľvek dobre tieto zákony vyzerali na papieri, ich aplikácia v praxi bola často taká defektívna, že ich mnohokrát úplne zdiskreditovala. Pri odmiatí veci ako celku však vzniká nebezpečenstvo, že základné princípy a dobré zákony môžu postihnúť rovnaký osud. Relevantné a fundované zákony by sa mali zachovať. Často totiž prinášajú overený postup, ktorý môže jednotlivým krajinám pomôcť, aby sa nedostali do konfliktných situácií v problematike menších a pohraničných otázok.

Je prirodzené, že ľudia s rovnakým pôvodom, jazykom alebo kultúrou, roky rozdeľení politickými a ideologicími hranicami, chčú zase žiť spolu. Naopak zase, ale práve oni tú istú formu útlaku, akú zažili sami na sebe, uplatňujú na nové menšiny objavujúce sa v procese nového usporiadania hraníc.

Táto správa využila expertízy rôznych autorov: Jana Plichtová (Československo ako multikultúrny štát, 1918–1992, Vznik spoločného štátu), Dr. Keith Sword (Etnickí Poliaci na Ukrajine, v Bielorusku a v Litve), Dr. Paul Roberts Magosci (Rusíni v Zakarpatsku), Hugh Poultón (Vojvodina), Dr. Leoš Šatava (Lužickí Srbi vo východnom Nemecku), Vera Klopčič a Dr. Miran Komac (Slovinci v Taliansku a Taliani v Slovinsku) a Rudolf Muhs (Etnickí Nemci v Poľsku, v Československu a v Maďarsku).

Naša predchádzajúca správa Minority a autonómia v západnej Európe, publikovaná v októbri 1991, vyzdvihla význam novovznikajúcich demokrácii, ktoré sa hlásia k zásadám sformuovaným na Konferencii o bezpečnosti a spolupráci v Európe (KBSE), v Rade Európy a v Rímskej zmluve, tvoriacim základnú pre rozvoj súčasného Európskeho spoločenstva (EES). Táto správa zdôrazňuje tiež význam fóra, ktoré KBSE vytvára pre štát, menšiny a mimovládne organizácie na artikuláciu požiadaviek a hľadanie možných riešení. Uvádzanie príkladov správnych a nesprávnych postupov je pomôckou na formulovanie odporúčaní zabezpečujúcich práva menších v tomto regióne.

Jedným z najlepších pozitívnych príkladov v národnom meradle je rozdelenie bývalého Československa na dva štát – Česká republika a Slovenská republika – ktoré sa uddalo 1. januára 1993. Historická skúsenosť však ukazuje, že v prvotných štadiách sa menšinám často upierali ich zákonom stanovené práva. Tesne pred, počas a po II. svetovej vojne niekoľkokrát zohrali úlohu politických pešiakov v širšej medzinárodnej polemike o pozícii Československa ako strategického regiónu Európy. Rozdelenie Československa sa skúma z historickej perspektívy, poskytuje tiež pohľad do podstaty rôznych typov menších – územných, jazykových a náboženských. Vytvorenie dvoch z federálneho celku, rozdelených medzi dva väčšinové národy s viacerými inými veľkými menšinovými skupinami, bolo vcelku pokojné. Z tohto dôvodu veríme, že môže zohrávať úlohu modelu rozumného prerozdelenia odlišných komunit, o ktorom je možné uvažovať.

Alan Phillips
výkonný riaditeľ
marec, 1993

Úvodné poznámky

Uprostred neustáleho vrenia, ktoré je dôsledkom zmien v strednej a východnej Európe, bývalý československý štát ukázal, že zásadné politické, sociálne a ekonomicke zmeny sú možné bez väčšieho rozvrátu. Nežná revolúcia, ktorá uvoľnila Československo zo spárov samozvaného učiteľa – bývalého ZSSR, sa už ani nemohla viac lísiť od krvavého vpádu Varšavského paktu, ktorý zničil Pražskú jar 1968. Rozdelenie Československa na Českú republiku a Slovenskú republiku prebehlo relativne hladko. Tento postup si zaslúži pozornosť regiónov a komunit v strednej, východnej a južnej Európe, ktoré bojujú o znovuobnovenie rodinných zväzkov a ktoré sa snažia o nekonfliktné spolužitie so susedmi – starými a novými. Formálna klasifikácia pokojného rozchodu Čechov a Slovákov vynesla do popredia množstvo problémov súvisiacich s právami menších v rámci novoformovaných štátov, ktoré ešte ani zdalek nie sú vyriešené. Ak by sa tieto problémy mohli vysporiadať tak pokojne ako rozdelenie Československa, potom by Česi a Slováci vytvorili model použiteľný kdekolvek vo východnej a strednej Európe. Z tohto dôvodu sa správa Minority Rights Group o menšinách v strednej a východnej Európe zaobrába Československom ako prvým.

Československo vzniklo z Rakúsko-Uhorskej monarchie v roku 1918, tri hlavné národnostné skupiny tvorili Česi z Čiech, Slováci a zakarpatskí Rusíni. Nový štát zahrňal tiež množstvo minoritných etnických skupín, medzi nimi Nemcov, Maďarov, Rusov, Ukrajincov a Židov. Československá vláda priznávala práva menších prostredníctvom systému pomerného zastúpenia a jazykovej a kultúrnej slobody. Medzi reálnym stavom vecí v takejto heterogénnej populácii a ideologickými zámermi spoločného národa Čechov a Slovákov existoval však podstatný rozpor.

Udalosti druhej svetovej vojny dramaticky zmenili etnické rozloženie štátu. Expanzionistické ciele silných susedov Československa a to Nemecka, Maďarska a Poľska v predvojnových rokoch znamenali stratu tretiny územia a podstatnej časti národnostných menších. Za nemeckej okupácie došlo k obrovskej likvidácii Židov nacistickým terorom a nesmerne útrapy podstúpila aj rómska populácia.

Po víťazstve spojencov boli znova uznané predvojnové hranice Československa. Eklektickú etnickú zmes, ktorá existovala za prvej republiky, teraz však začala nová vláda pokladať za hlavný faktor nestability. Statisíce etnických Nemcov a Maďarov boli hromadne vysídlené spôsobom, ktorý dnes môžeme sledovať na etnických čistkach v bývalej Juhoslávii. Zakarpatsko pripadlo Sovietskemu zväzu pod novým názvom zakarpatská Ukrajina.

Ked'že Slováci a Česi boli podľa ústavy považovaní za navzájom si rovných ľudí tvoriacich jeden československý národ, Slováci i v rámci štátu nemali štatút národnostnej menšiny. Zmena situácie nastala až po invázii Varšavského paktu v roku 1968, ked' došlo k transformovaniu krajiny na federálny štát dvoch republík. Vzťahy medzi Čechmi a Slovákmi boli vždy pokladané za asymetrické, pričom podľa Slovákov Česi ťažili z väčšieho ekonomickeho a sociálneho rozvoja. S ostatnými menšími národnosťami sa počas komunistickej éry zaobchádzalo rôzne. Etnickým Maďarom boli udelené plné občianske práva a jazyková sloboda. Vláda však podkopávala národnú identitu Rusínov tvrdením, že tato skupina je vlastne ukrajinská. Vzhľadom na Rómov vláda uplatňovala politiku otvorennej asimilácie tým, že ich kočovný spôsob života postavila mimo zákon.

Udalosti niekoľkých posledných rokov, vrátane československej nežnej revolúcie a relatívne usporiadaneho rozdelenia štátu, vypovedajú o historickom vývoji krajiny, predovšetkým vzhľadom na jeho národnostné menšiny. Politické mocenske boje, odohrávajúce sa často mimo hranic Československa, postavili tento rôznorodý štát do situácie s relatívne jednoduchým vzorcom: dva väčšinové národy ktoré sa rozdelili, aby si vytvorili samostatné štaty. Atmosféra novonadobudnutej slobody oživila nádeje mnohých menších národnostných skupín, ako napríklad Rusínov, Chorvátov a Rómov, že môžu skutočne etablovať svoju vlastnú identitu.

Do vzťahov medzi Slovenskom a Maďarskom sa však opäť vrátilo napätie vďaka záujmu o početnú maďarskú menšinu na Slovensku. Problematika menších a ich postavenia v Čechách a na Slovensku zjavne ostáva pálivým bodom. V oboch republikách bojujú o svoje ľudské práva Rómovia.

Poliaci v bývalom ZSSR – v Ukrajine, v Bielorusku a v Litve.

Rozpad ZSSR, ako zväzku tesne prepojených republík, vyprodukoval celý rad transformácií na nové demokratické štátu. Už od jeho vzniku zaujímalu "národnostnú" politiku dominantne postavenie. Táto politika sa často v skutočnosti výrazne odlišovala od ústavných garancií na papieri. Exil a presídľovanie charakterizovali vládu cára, toto pokračovalo aj po uchvatení moci Leninom a po vytvoreni ZSSR. Stalin a Brežnev boli ďalšími sovietskymi postavami, ktoré vyvíjali nátlak na menšiny, aby splynuli so sovietskymi republikami ako Ukrajina, alebo aby čeliли predsedníctvu rôznych časť ZSSR.

Sovietska vláda dokázala do určitej miery udržať vnútorné napätie v komunitách pod kontrolou, aj keď jazyková, kultúrna a sociálna rusifikácia spojená s ťažkými ekonomickými podmienkami bola vo všeobecnosti neruskými komunitami odmietaňa. Napätie, ktoré sa objavujú dnes a v niektorých minoritných enklávach nemajú ďaleko k občianskej vojne, boli v minulosti potláčané, stále však existovali.

Sovietska zahraničná politika po druhej svetovej vojne zahŕňala ako súčasť studenej vojny Stalinovu a Brežnevovu doktrínu ochrany ZSSR prostredníctvom satelitných národnostných štátov. Národnostné skupiny mimo Sovietskeho zväzu, napríklad Poliaci, boli zatiahnuté do národnostných konfliktov v rámci sovietskych republík.

Skúmanie úlohy a postavenia etnických Poliakov na Ukrajine, v Bielorusku a v Litve ponúka paradigm pre celý rad národnostných skupín, ktoré sa v určitých časových intervaloch zúčastňovali na sovietskom živote v postavení menších. Tieto tri regióny sa dostali pod vládu poľského kráľovstva a Lity a po stáročia ich obývali Poliaci. Za vlády ruského cára a sovietskej moci sa však urobili pokusy podkopať poľský vplyv v týchto regiónoch a etnickí Poliaci prešli viacerými periódami útlaku. V dôsledku cárskej a stalinskej politiky desaťtisíce Poliakov z týchto regiónov nútene odísli do exilu na Sibír. Podľa spomienkových dohôd po skončení druhej svetovej vojny značná časť poľského územia pripadla Sovietskemu zväzu, ktorý potom vyhostil viac ako 1,5 milióna Poliakov do nového územia Poľska. Sčítanie ľudu v roku 1989 odhalilo, že v Sovietskom zväze ostalo viac ako jeden milión Poliakov, z nich 80% v spomínaných troch republikach.

Poliaci tvoria piatu najväčšiu etnickú skupinu na Ukrajine, aj keď sa ich počet v povojuvnom období zmenil v relatívnom aj

absolútnom zmysle. Poľská národná identita bola počas tohto obdobia potláčaná hlavne v oblasti náboženstva, jazyka a vzdelávania. Vznik ukrajinského hnutia za nezávislosť na konci 80. rokov poslužil na prebudenie poľskej identity a kládol požiadavky na vyučovanie a knihy v poľštine. Vcelku možno povedať, že najnovšie pokusy Poliakov oživiť svoju kultúru a tradície, našli pochopenie ukrajinskej vlády a ľudu.

Podobné trendy sú evidentné v Bielorusku, kde v posledných rokoch poľský jazyk, literatúra a kultúrne spoločnosti zaznamenali rozkvet. Evidentne však stále existuje napätie medzi poľskými a bieloruskými rímskokatolíckmi, pre bieloruských Poliakov však náboženstvo tvorí životne dôležitú kultúrnu liniu, pretože poľšina je jazykom bohoslužieb.

Väčšina litovských Poliakov sú roľníci, ktorí žijú na juhu republiky, tam kde ich otcovia po stáročia obrábali pôdu. Napriek tomuto historickému poľnohospodárskemu dedičstvu sa Poliaci stále žijú na diskriminácii v prístupe k vzdeleniu a k pracovným priležitosťiam a na nepriateľstvo zo strany cirkvi. Veľa Poliakov sa stavalo k výučbe litovského jazyka odmietať uprednostňujúc ruštinu ako druhý jazyk, preto sa vzhľadom na svoju budúcnosť v nezávislej Litve ocíili v neistote. Podpora pripravovaného puču proti Gorbačovovi zdiskreditovala miestnych poľských vodcov a odviedla nedôveru medzi Litovcami a Poliakmi ešte vziaľa. Práve v tejto republike má pravdepodobne poľská menšina najmenej harmonické vzťahy s miestnym obyvateľstvom.

V srdci Európy – Rusíni v Zakarpatsku

Rusíni patria medzi Slovanov. Žijú v rámci súčasných hraníc štyroch krajín: Ukrajiny, Slovenska, Poľska a Rumunska a teda zdieľajú aj ich politické a sociálne osudy. Malá minorita žije vo Vojvodine, autonómnej Srbskej oblasti a v regióne Sŕym v Chorvátsku. Ako etnická skupina tvoria mikrokosmos odrážajúci spôsob, aký rôzne štaty, ideológie a kultúry reagujú na menšiny. Ich prítomnosť v územiaciach medzi jednotlivými hranicami medzi iným demonštruje, aký komplikovaný môže byť proces spolunažívania a ako úzko môžu rôzne sily, napríklad Svätá stolica katolíckej cirkvi v Ríme, ovplyvniť nielen vieru ľudu ale aj ich každodenný život.

Väčšina Rusínov žije na Ukrajine, kde za komunistickej doby dostali oficiálne pomenovanie Ukrajinci. Zakarpatsko je moderný názov pre Podkarpatskú Rus. Tento región bol do roku 1918 súčasťou mnohonárodnostného maďarského kráľovstva. V roku 1919 sa miestni Rusíni dobrovoľne pridalí k novému československému štátu, ale po 20 rokoch relatívne pokojnej vlády Maďari znova násilne anektovali Podkarpatskú Rus (vtedy už známu ako Zakarpatská Ukrajina) a mali ju vo vlastníctve až do príchodu Sovietskej armády v roku 1944. Stalin pod dohľadom Červenej armády a prostredníctvom politického dôstojníka, Leonida Brežneva, vyzýval ľudí, aby dobrovoľne žiadali prijatie k Ukrajine. Toto pripojenie bolo potvrdené medzinárodnou zmluvou v júni 1945. Od zániku starého Sovietskeho zväzu ostalo Zakarpatsko súčasťou Ukrajiny.

Odhadnúť presný počet Rusínov žijúcich v Karpatskej Rusi je ťažké, ale mohlo by to byť približne 1,2 milióna. Mnoho Rusínov v Poľsku a Slovensku sa považuje skôr za príslušníkov týchto krajín, ako za etnických Rusínov. V Zakarpatskej oblasti Ukrajiny, kde žije väčšina Rusínov, nie je jasné koľko z nich sa považuje za Rusínov, alebo koľko Rusínov považuje za inú národnosť ako je ukrajinská. Počet Rusínov v svojich krajinách zaznamenala iba bývalá Juhoslávia, bývalé Československo a Rumunsko.

Mnohé menšiny sa snažia zachovať svoju identitu tak, že zakladajú v hostiteľských krajinách vlastné organizácie a práve Rusíni sú dobrým príkladom a v tejto oblasti sú aj nesmierne aktívni. Od roku 1990 sa rusínske organizácie rozšírili vo všetkých krajinách, v ktorých žijú Rusíni, okrem Rumunska, dokonca včetne Maďarska (kde bola väčšina Rusínov maďarizovaná). Rusíni sú odhadnutí dokázali, že ak dostanú príležitosť, mnoho tisíc z nich je očotných otvorené deklarovať svoj etnický pôvod.

Rusíni sú aj príkladom toho, ako menšiny často presahujú národnú problematiku. Rusínov nachádzame pozdĺž veľkej deliacej čiary medzi katolíckym západom a pravoslávym východom. Sú gréckokatolíckeho vierovyznania (uniati) – podriadení Svätej stolici v Ríme – takto to bolo od deviateho storočia. Počas sovietskej vlády bola gréckokatolícka církev postavená mimo zákon a každý kto chcel vyznávať kresťanskú vieru, musel uznáť nadradenosť pravoslávnej cirkvi. V tomto období boli Rusíni administratívne prehlásení za Ukrajincov a prišli aj o svoje polia.

Jazyk Rusínov je východoslovenský, ale používa rôzne dialekty. Štandardný spisovný rusínsky jazyk sa veľmi dlhú dobu nevyvíjal. Spoločnosť Podkarpatských Rusínov (založená v roku 1990 v SNŠ) sa snaží kodifikovať spisovný jazyk a v máji 1992 začína vydávať časopis písaný v experimentálnej forme rusínciny a ukrajinciny.

Rusíni nikdy nemali samostatný štát. Keď sa v roku 1919 pripojili k Československu, urobili tak na základe presvedčenia, že im bude priznaná samospráva s vlastnými poslancami v parlamente. Medzinárodné zmluvy im takéto postavenie garantovali, ale vlastného premiéra nemali Rusíni ani šesť mesiacov, len do anexie Podkarpatskej Rusi Maďarskom v roku 1939.

Spoločnosť podkarpatských Rusínov chce v rámci Spoločenstva nezávislých štátov vytvoriť vlastný štát s názvom Podkarpatská Rus. Niektoré vedúce osobnosti ukrajinského politického a kulturného života poukázali na "nebezpečenstvo rusinizmu" na Ukrajine. Napriek tomu, že veľa Rusínov hlasovalo v referende roku 1991 za samosprávu, v čase prípravy tohto príspevku im nebola priznaná ani samospráva, ani nebola akceptovaná požiadavka na uznanie samostatnej národnosti, na jej uvádzanie v pasoch a identifikačných dokumentoch a na používanie rusínskeho jazyka v školách, médiách a na verejných fórách.

Ukrajina buduje demokratickú spoločnosť a v rámci takejto štruktúry nie je dôvod, prečo by Rusíni nemohli byť uznaní za samostatnú národnosť, a súčasne by nemohli zostať lojalními a produktívnymi občanmi. Samotní Rusíni sa na Ukrajine zasadili aj za ekologicky zdravý sociálny a ekonomický vývoj Zakarpatska. Medzi iným požadovali, aby sa Zakarpatsko stalo bezatómovou zónou, čo sú dôležité snaženia pre celý región. Na dosiahnutie kompromisov v rusínskej otázke všetkými zainteresovanými je ešte stále čas.

Vojvodina a bývalá Juhoslávia

Vojvodina ako provincie Srbskej republiky je historicky regiónom s veľkým pohybom, preto je charakterizovaná etnickej a náboženskej veľmi rôznorodou populáciou. Zdá sa, že menšiny na jej území dnes pravdepodobne zažívajú všetky politické, sociálne, kultúrne a územné tlaky, ktorími po stáročia trpeli minority v strednej a východnej Európe. Medzi ne na jednej strane patrí psychologický nátlak a na strane druhej granáty a bomby, ktoré dopadajú na ich domy a dvory. Na Vojvodinu sú vyvijané obrovské utečenecké tlaky z ostatných oblastí bývalej Juhoslávie. Zo strany menších sa objavujú sťažnosti, že Srbsko týchto utečencov,

často ozbrojených, násilne ubytováva v obciach vojvodinských Maďarov a iných menšín.

Z historického pohľadu je jasne vidno, že za maďarského kráľovstva a Habsburskej ríše bola Vojvodina viac ako tisíc rokov domovom Maďarov. Srbi migrovali do regiónu v 17. storočí na útek pred Otomanskou vládou, tým sa Vojvodina vlastne stala hraničným regiónom medzi týmto dvoma mocnými impériami. S pádom Habsburskej ríše po prvej svetovej vojne sa Maďari ocitli v prvom juhoslovanskom štáte v postavení menšiny a srbská kolonizácia Vojvodiny nabrala na obrátkach.

20. storočie sa stalo svedkom veľkého pohybu v etnickej štruktúre regiónu. Po druhej svetovej vojne bola celá 400 tisícová nemecká populácia stigmatizovaná ako kolektívny trest za kolaboráciu s nacistami majetky boli skonfiškované a jej príslušníci odišli, alebo boli vyhnání. Potom nastúpil program kolektivizácie. Rodiny z iných oblastí, ktorých členovia bojovali s Titovými partizánmi z ktorých 70% boli Srbi, sa usadili v regióne a Srbi po prvý raz vytvorili väčšinu populácie Vojvodiny. Pomer Srbov sa v tomto storočí postupne zvyšoval z takmer 30 percent v roku 1918 na 57 percent v 1991. A naopak, poklesol počet Maďarov a iných etnických skupín ako sú Chorváti, Slováci, Rumuni a Rusíni.

V roku 1974 sa z Vojvodiny, vzhľadom na jej etnickú rôznorodosť, stala autonómna provincie. Zopár náznakov nespokojnosti sa objavilo medzi tými menšinovými skupinami, ktoré dostali rozsiahle jazykové, kultúrne a vzdelávacie práva. V dôsledku zmien politického prostredia a hlavne vďaka oživeniu srbského nacionálizmu sa od roku 1988 postavenie vojvodinských menšín zmenilo.

Srbský režim vedený Slobodanom Miloševičom v Belehrade, sa snažil očistiť menšinové médiá. Redaktori a novinári z menšinových publikácií a televíznych staníc, ktorí sa neprejavovali dostatočne prosrbsky, boli vymenení. V 1990 bol prijatý zákon, ktorého cieľom bolo vytvoriť uniformný vzdelávací systém na celom území Srbskej republiky. Nasledovala silná kritika zo strany menšín v obave, že dôjde k obmedzeniu ich práva vyučovať v "materinskom jazyku", a zároveň akcia proti novinárom vyvolá odpór verejnosti. Ako odpoved' na takúto intervenciu z Belehradu vznikli vo Vojvodine rôzne politické organizácie, ktorých snahou je udržať a rozšíriť práva etnických skupín hlavne so zreteľom na rovnosť v politickej a právnej reprezentácii.

Vojna v bývalej Juhoslávii prispela k ďalšiemu ohrozeniu postavenia menšín vo Vojvodine. Desaťtisíce Maďarov, Chorvátov a iných menšín z regiónu utiekli, aby sa vyhli povolaniu do srbskej armády, alebo zo strachu pred srbskou brutalitou, hlavne pred politikou "etnických čistiek" štriacou sa po Vojvodine. A naopak, desaťtisíce utečencov, hlavne Srbov sa premiestnili z Chorvátska a Bosny-Hercegoviny často zaberajúc domy tých, ktorí ušli. Vojvodina zase raz vrie a jej obyvatelia sú v pohybe.

Zjednotenie – rozkvet alebo zánik?

Lužickí Srbi

Lužickí Srbi sú dnes jedinými žijúcimi potomkami západoslovenskej skupiny, ktorá osídliala územie dnešného Nemecka. Príšli pravdepodobne v 6. storočí. Lužickí Srbi žijú prevažne v Sasku, v severovýchodnej časti spojeného Nemecka. Táto oficiálne uznaná národnostná menšina však neustále čeli problémom, ktoré môžu ohroziť jej identitu a rast.

Históriu komunity lužických Srbov možno sledovať od 10. storočia až dodnes. Zaujímavý je však predovšetkým vývoj v tomto storočí a hlavne súčasný úpadok postavenia tejto menšiny, ktorý upozorňuje na nepriaznivú situáciu a môže byť poučením pre ktorokoľvek iné etnické skupiny v strednej a východnej Európe.

Počet lužických Srbov začal rýchlosťou klesať v polovici 18. storočia po rokoch germanizácie v Lužickej regióne, ktorý leží medzi horným tokom rieky Spree a riekou Neisse. V roku 1835 bolo Lužicko rozdelené medzi Sasko a Prusko. Bol to proces, ktorý viedol k ich pokračujúcej asimilácii. Politické zjednotenie nemenských štátov v r. 1871 tento proces urýchliло.

Zatiaľ čo počet lužických Srbov v dvadsiatom storočí výrazne poklesol, ich národné povedomie stúplo. Za Weimarskej republiky sa slovanská komunita tešila z pomerne veľkej slobody, tá bola však za tretej ríše obmedzená.

V povojnových rokoch, keď sa lužickí Srbi stali súčasťou Nemeckej demokratickej republiky, začali sa uplatňovať dva odlišné spôsoby podporovania národnej identity lužických Srbov. Lužickosrbská národná rada sa märne snažila vytvoriť samostatný Lužický štát, zatiaľ čo národná organizácia "Domovina", sa rozhodla podporovať aktivity lužických Srbov v rámci NDR. Domovina bola relativne úspešná a lužickosrbská kultúra a jazyk v rokoch 1950–1990 začali rozkvitať. Vytvorila sa sieť národných a kultúrnych inštitúcií rovnako ako lužickosrbské školy vrátane škôl s vyučovacím jazykom lužickosrbským, vznikla Katedra lužickosrbských štúdií na univerzite v Lipsku. Existovalo lužickosrbské rádio, divadlo, periodiká a denníky, ročne sa vydávali knihy a každý niekoľko rokov sa konal Festival lužickosrbskej kultúry. Jazyk mal popri nemčine, oficiálny štatút a bolo ho možné nájsť na reklamných pútačoch v niektorých mestach.

Napriek tomu, že NDR lužickosrbskú komunitu uznala, táto skupina a ich etnické teritórium sa nadále zmenšovali. Tento jav môže mať dva dôvody: jeden názor je, že štátna podpora pre lužických Srbov bola nedostatočná a neuspokojila ich skutočné potreby a podľa druhého lužickí Srbi samotní nevyvíjali dostačný nátlak na vládne orgány, aby sa situácia zmenila.

Od zjednotenia Nemecka v roku 1990 sa nádeje lužických Srbov na väčšiu identitu ako spoločenstva v rámci demokratického štátu nenaplnili, aj keď ich práva sú v súčasnosti ústavnne zabezpečené. Ekonomické a politické ľažkosti v bývalej NDR odsunuli národnostnú problematiku ešte nižšie v rebríčku priorít štátneho a lokálneho programu. Súčasná krízová situácia lužickosrbskej etnickej skupiny sa nemení a čo je irónia, môže sa ešte zhoršiť v rámci zjednoteného Nemeckého štátu, ktorý, ako každý dôľaf, mal priniesť rovnaké práva a blahobyt pre každého. Napriek tomu štátna finančná podpora, ktorú dostávajú a politická situácia, v ktorej môžu slobodne a bez nátlaku zo strany štátu vyjadriť svoje túžby je pre lužických Srbov dobrým znamením pre rozvoj v každej oblasti.

Slovinci v Taliansku a Taliani v Slovinsku

Koncom februára 1993 sa na Strmolskom zámku, 30 km od hlavného mesta Slovinska Ljubljany, začali tajné rozhovory, ktoré dostali veľkú publicitu. Bol to, dá sa povedať, štart druhej Osimskej zmluvy, pomenovanej podľa zmluvy z Osima, ktorá bola podpísaná v roku 1975 a ratifikovaná v roku 1977, zmluvy medzi Slovinskou republikou bývalého federálneho štátu Juhoslávie a Talianom. Išlo tu o snahu talianskeho štátu zabezpečiť aj nadálej práva talianskej menšiny žijúcej v novom nezávislom

Slovinskem štáte a zároveň úsilie Slovinska zabezpečiť právne postavenie Slovincov, žijúcich v Talianku s centrom v Terste. Do tejto skupiny boli zahrnuti aj Taliani žijúci hned pod Slovinskou republikou v severnom Chorvátsku.

Zdá sa, že potenciál na obnovenie priateľských vzťahov medzi týmito dvoma štátmi je dostatočný. K problematike, ktorú je potrebné riešiť, patria pobrežné hranice v Terstskom zálove, ktorý bol v minulosti vstupnou bránou do Rakúsko-Uhorského impéria a kompenzácia prisľúbená bývalou Juhosláviou tým Taliam, ktorým bola skonfiškovaná pôda.

Výhľady na eventuálny úspešný výsledok sú tiež dobré. Už viac než desať rokov je prostredníctvom stálych komisií nadviazaná blízka spolupráca medzi predstaviteľmi všetkých susediacich krajín, vrátane Rakúska, týkajúca sa otázok zdravotníctva, sociálnych istôt, dopravy a turistiky cez regionálnu organizáciu Alpe Adria.

Takéto pokojné spolužitie je možné preto, lebo Taliani a Slovinci sa voči sebe správajú ako spolutvorcovia a nie ako súperi. Obe skupiny spolu prešli kultúrnym a sociálnym vývojom a získali navzájom sa dopĺňajúce a rovnaké práva, ktoré sa vyvýjajú od 6. storočia. V súčasnej dobe sa pozornosť sústredí na novú definíciu národných a medzinárodných dohôd prijatých oboma stranami v rokoch po II. svetovej vojne. Slovinci a Taliani majú spoločný historický pôvod a predchádzajúca legislativa umožnila vytvorenie škôl so slovinským jazykom v dištriktoch Terst a Gorizia, zároveň podporila vznik slovinských médií a výskumných organizácií. Napriek tomu sa Slovinci stále domáhajú rozšírenia etnickej a jazykovej ochrany na všetky tri provincie, ktoré obývajú. O tomto sa hovorí ako o "globálnom zákone" ochrany Slovincov v Talianku.

Taliančina menšina v Slovinsku je značne menšia, je koncentrovaná v troch pobrežných samosprávnych mestách. Práva tejto menšiny sú upravované zákonom vrátane práva na vzdelanie v talianskom jazyku, a práva na pôsobenie vo výskume, médiach a publikačných aktivitách za finančnej podpory väčšinového národa. Politická reprezentácia talianskej menšiny je garantovaná prostredníctvom kresiel v štátnej rade, ale aj tak sa talianska komunita, oveľa menšia než slovinská menšina v Talianku, obáva o svoju budúcnosť.

Po prvej svetovej vojne bolo viac než 400 000 Slovincov vystavených fašistickej politickej, kultúrnej a ekonomickej diskriminácii a striektnej politike talianizácie. Počas dekády, ktorá nasledovala po druhej svetovej vojne, takmer 15 000 ľudí so slovinskou oblastí Koper odišlo do Taliana a emigrácia pokračovala aj po podpísaní Memoranda v roku 1954, pričom celkový počet vzrástol na 25 000 – viac než polovica populácie regiónu. Tento exodus dramaticky zmenil etnické zloženie v regióne, v ktorom boli v minulosti dominantní Taliani.

Rozdielna politika a ideológia Taliana a Juhoslávie na začiatku studenej vojny zatiahalo do svojho stredu aj menšiny. Napríklad používanie a vyučovanie jazyka sa stalo hlavným jablkom sváru a často aj nátlaku.

Rozpad Juhoslávie a vytýčenie novej medzinárodnej slovinsko-chorvátskej hranice znova nastolila starú známu otázkou, a obaja protagonisti pri uplatňovaní dohôd občas použili politiku "aký požičaj, taký vrát". Obe strany však v súčasnosti prehlásili, že podľa nich je tu dosť dobrej vôle a stability na vytvorenie úspešného dlhodobého základu pre spolužitie.

Etnickí Nemci v Poľsku, v Československu a v Maďarsku

Poľsko, Československo a Maďarsko po druhej svetovej vojne realizovali hromadný odsun nemecky hovoriaceho obyvateľstva ako odvetu za nacistickú okupáciu. Presídľovanie sa skončilo okolo roku 1950, ale zvyšok menšiny bol rozptýlený, aby sa ulahčila asimilácia. Východná politika Bonnu a Helsinská konferencia im nakoniec vydobyla väčšiu slobodu pohybu týkajúcu sa hlavne emigrácie do (západného) Nemecka a zmluvy, ktoré podpísali Bonn v roku 1991 so všetkými troma krajinami, zabezpečili ochranu práv menšín.

V predvečer II. svetovej vojny sa v Poľsku nachádzalo niečo cez jeden milión etnických Nemcov. Nemecké územia na východ od Odry a Labe, ktoré sa po vojne dostali pod kontrolu Poľska, mali pred rokom 1939 takmer desať miliónov obyvateľov. Pohyb populácie a vyhostenia sťažili odhad koľko Nemcov zostaalo na poľskom území po roku 1945. Západné Nemecko odhaduje 1,7 milióna, kým Poľsko 250 000. Medzi rokmi 1956 až 1959 odišlo do Nemecka v rámci zjednocovacieho programu Červeného kríza 290 000 ľudí a v rokoch 1970 až 1990 bolo udelené povolenie na odchod ďalších 970 000 Nemcom. Dnes sú práva menšiny zaručené zákonmi a sedem Nemcov bolo zvolených do dolnej snemovne poľského parlamentu.

V Československu bolo v roku 1953 obnovené občianstvo pre zvyšných 165 000 Nemcov, ale až do prijatia ústavy v roku 1968 im neboli priznané kolektívny štát a národnostnej menšiny. Sčítanie ľudu v roku 1991 ukázalo, že za etnických Nemcov sa prihlásilo 53 418 osôb. V posledných rokoch je zjavné oživenie záujmu Nemcov o vlastnú kultúru. Prezident Havel podniesiel vznik polemík v Československu, keď sa v roku 1989 ospravedlňil za masové vyhostenie viac ako troch miliónov príslušníkov nemeckej menšiny po oslobodení spod fašizmu.

Napriek jazykovej asimilácii a absencii teritoriálnych polemík, bolo z Maďarska v rokoch 1945 až 1950 vyhostených 200 000 Nemcov (jedna tretina menšiny v medzivojnových rokoch) do Rakúska a oboch nemeckých republík. Práva pre túto, dnes najväčšiu z uznaných menšín, boli obnovené v roku 1950, ale dôraz sa kladol na asimiláciu. Na začiatku osemdesiatych rokov sme boli svedkami ďalšej liberalizácie a očakáva sa právna ochrana týchto práv.

Československo ako viackultúrny štát v kontexte histórie regiónu od 1918–1992

Jana Plichtová

Vznik spoločného štátu Čechov a Slovákov

Československo de iure začalo existovať ako samostatný štátneho subjekt dňa 28. októbra 1918, kedy Národný výbor ako zvrchovaný zástupca národných požiadaviek si na základe svojho prvého zákona podriadil všetky rakúske úrady štátnej správy na území Čiech. Samostatnú štátnu existenciu pripravoval dlhodobo zahraničný a domáci odboj využívajúc medzinárodnú situáciu, ktorú vytvorili víťazné mocnosti Dohody priaznivo naklonené princípu sebaurčenia národov.¹ Bezprostredným podnetom pre priame vystúpenie domáceho odboja bol súhrn vonkajších udalostí: diplomatický úspech Národnej rady v Paríži, uznanie za exilovú československú vládu (Tomáš G. Masaryk, Eduard Beneš za České zeme a Milan R. Štefánik za Slovensko), porážka Rakúska a jeho kapitulácia.² Prvú domácu vládu reprezentovalo predsedníctvo Národného výboru A. Švehla, A. Rašína, J. Stříbrného a F. Soukupa, ku ktorým sa za Slovensko pripojil Vavro Šrobár.

Predstavitelia slovenského národa, žijúci v tom čase v Uhorskej časti monarchie, sa prihlásili k československému štátu formou martinskéj deklarácie 30. októbra v ktorej žiadali, aby uhorská vláda rešpektovala ich právo sebaurčenia. V tomto období sa počet uvedomelých Slovákov, ktorí nepodľahli silnému tlaku maďarizácie, pohyboval okolo dvoch tisíc. Na Slovensku už neexistovala ani jedna stredná, či vysoká škola so slovenským vyučovacím jazykom. V slovenčine sa vyučovalo len na základných školách.³

Slovensko de facto bolo pripojené k novej štátnej suverenite až o niekoľko týždňov neskôr, po vojenskom obsadení Slovenska. Ani potom nebola situácia stabilizovaná. Národné zhromaždenie preto prijalo zákon o mimoriadnych prechodných opatreniach na Slovensku, ktoré riešili zložitú situáciu vládou jediného muža. Touto funkciou bolo poverený Slovák V. Šrobár, presvedčený stúpenec myšlienky jedného československého národa.

Podkarpatská Rus bola pripojená k ČSR dodatočne na základe plebiscitu usporiadanom medzi americkými Rusínmi, v ktorom sa väčšina (66%) vyslovila pre autonómiu v rámci ČSR. Karpatoslovenská národná rada založená v Prešove následne schválila výsledok hlasovania amerických Rusínov. Správu Podkarpatskej Rusi upravoval Štatút pre Podkarpatskú Rus (vydaný 16. novembra 1919). Správca zeme podliehal ministerstvu vnútra. Administrátor mohol spolupracovať s členmi dočasného direktória, na ktorého čele stál predseda. Obidve funkcie mali byť zrušené po konštituovaní snemu (parlamentu) Podkarpatskej Rusi.

Hranice československého štátu boli stanovené na mierovej konferencii (1919–1920). Československá diplomacia pod vedením E. Beneša argumentovala v prípade nemecko-českých hraníc historickým právom, zatiaľ čo v prípade maďarsko-slovenských hraníc popri rieke Dunaji použila dôvody geografické. Hranice ČSR tak boli uznané vo viacerých medzinárodných zmluvách:

1. V zmluve medzi víťaznými štátmi Dohody a Nemeckom (Versailleský mier, 28. júna 1919) – je definovaná hranica medzi Nemeckom a Československom ako stará hranica medzi Rakúsko-Uhorskou a Nemeckom zo dňa 3. augusta 1914.
2. V zmluve medzi Dohodovými mocnosťami a Rakúskom (Saint-Germainský mier, 10. septembra 1919), Rakúsko uznáva samostatnosť ČSR, vrátane autonómneho územia

juhokarpatských Rusínov, ktoré bolo zverené do správy Československa.

3. V zmluve Dohodových mocností s Maďarskom (Trianonský mier, 4. júna 1920) uznáva Maďarsko nezávislosť Československého štátu vrátane územia juhokarpatských Rusínov (článok 48).
4. Hranica medzi Československom a Maďarskom sa vyznačila pozdĺž rieky Dunaja ako jedinej zretelnej geografickej línií. Maďarská strana túto hranicu aj napriek podpisaniu zmluvy od začiatku spochybňovala, poukazujúc na nerešpektovanie národnostného princípu.⁴ E. Beneš protiargumentoval tým, že maďarské obyvateľstvo je početné na celom území Slovensku vďaka dlhodobej maďarizačnej politike maďarskej vlády.⁵
5. V zmluve medzi nástupníckymi štátmi Rakúsko-Uhorska (Sévres, 10. augusta 1920), teda medzi Talianom, Poľskom, Rumunskom, Juhosláviou a ČSR, sa dohodli všetky hranice až na hranice Československa s Poľskom. Tie sa stanovili dodatočne na základe výsledkov konferencie veľvyslancov o Tešínsku, Orave a Spiši v Paríži (28. júla 1920).

Československo na mierovej konferencii súčasne podpísalo zmluvu a právach menších, v ktorej sa zaviazalo garantovať na svojom území rovnaké politické, jazykové a kultúrne práva príslušníkom menších ako občanom štátotvorného národa československého.

Masarykova koncepcia československej štátnosti

T. G. Masaryk vo Washingtonskej deklarácií, ktorú prednesol 18. októbra 1918 v Paríži, definoval Československo ako republiku, ktorej vláda bude rešpektovať princípy parlamentarizmu a referenda, v ktorom cirkev bude odlúčená od štátu a funkciu vojska preberie milícia. Republika zarúčí svojim občanom úplnú slobodu svedomia, slova, tlače, zhromažďovania, prejavu, všeobecného hlasovacieho práva. Práva menších budú chránené pomerne zastúpením. Masaryk dal deklaráciu súčasne jasne najavo, že odmieta plán rakúskych vládnych kruhov na federativne usporiadanie Rakúsko-Uhorska. Jeden z dôvodov odmiestnutia spočíval v tom, že Uhorsko odmietlo federatívnu ideu, takže postavenie Slovákov by zostało neriešené.

Hoci sa ideály washingtonskej deklarácie nepodarilo nikdy v úplnosti realizovať, svedčí tento historický dokument o výrazne demokratických intenciach nového štátu.

Ústavný vývoj v prvej republike

Ústave vymedzila ČSR ako republiku so zastupiteľskou a parlamentnou demokraciou. Poslanci boli volení podľa všeobecného, priameho a tajného hlasovacieho práva do dvoch komôr Národného zhromaždenia, do poslaneckej snemovne (300 členov) a do senátu (150 členov).

Československý národ bol deklarovaný ako národ štátotvorný. Česi a Slováci boli považovaní za dve vetve jedného československého národa. Slováci teda nikdy nemali štatút minority. Menšinový štatút bol priznaný ostatným náromom žijúcim na území ČSR.

Štátny jazyk bol analogicky definovaný ako jazyk československý, pričom v Čechách bola jeho rovnocennou podobou čeština a na Slovensku slovenčina. Predpokladalo sa, že Česi a Slováci sú súčasťou novú spoločnú národnú individualitu. Menšiny mohli používať svoj jazyk podľa Jazykového zákona⁶ v úradnom styku v tých

súdnych okresoch, v ktorých tvorili 20% obyvateľstva. Súdy, úrady a iné štátne orgány boli v týchto okresoch povinné prijímať podanie aj v menšinovom jazyku a v tomto jazyku ich aj vybavovať. Príslušníci menších mohli používať svoj jazyk vo vzdelávacích a kultúrnych inštitúciách. Používanie štátneho jazyka bolo nariadené len v prípade verejných vyhlások a nápisoch pre potrebu obyvateľstva.

V roku 1928 sa upravilo používanie jazykov pre zemské a okresné zastupiteľstvá. Tie okresy, v ktorých žilo aspoň 50% občanov používali iný ako československý jazyk, získali osobitný štatút, čo znamenalo, že v úradnom styku sa mal používať jazyk miestnej väčšiny.

Zvláštne postavenie mala v štruktúre štátnej správy Podkarpatská Rus, ktorá mala vlastný snem. Tento snem však bol podriadený Národnému zhromaždeniu. O správu Podkarpatskej Rusi sa stal guvernér, ktorého na základe návrhu vlády menoval prezident republiky ČSR. Guvernér bol zodpovedný nielen voči snemu, ale aj voči vláde.

Postavenie Podkarpatskej Rusi sa teda mierne odlišovalo od postavenia, dohodnutom v mierovej zmluve, v ktorej sa hovorilo o samosprávnom sneme so zákonodarnou mocou vo veciach jazykových, vyučovacích a náboženských, ako aj v otázkach miestnej správy.

Spočiatku boli tieto medzinárodné záväzky nerealizovateľné lebo 85% rusínskeho obyvateľstva nevedelo čítať a písat a miestni úradníci používali výlučne maďarský jazyk. Akceptácia autonómie by tak znamenala akceptáciu vlády maďarskej menšiny, čo bolo z hľadiska národnnej ideológie štátu neprijateľné. Vojenská diktatúra bola zrušená až po stabilizácii miestnych pomerov v januári 1922.

Etnická štruktúra obyvateľstva

Príslušníci českého a slovenského (v dobovej terminológii československého) národa tvorili 66,24% obyvateľstva. Najpočetnejšou menšinou boli Nemci (22,53%), potom Maďari (4,89%) a Rusi (3,86% – vrátane Ukrajincov a Rusínov).^{7,8}

V Podkarpatskej Rusi žilo podľa sčítania ľudu v roku 1924 62% Rusínov, 17% Maďarov, 14% Židov, 3,3% Čechov, 2,5% Rumúnov a 1,75% Nemcov. Nebol tu ešte ustálený spisovný rusínsky jazyk a vyučovalo sa v niekoľkých rusínskych nárečiach. Jazyková a kultúrna politika vlády podporovala najprv veľkoruskú orientáciu Rusínov späť s pravoslávny náboženstvom. Väčšina Rusínov sa však hľásila ku grékokatolíckej cirkvi (sčítanie ľudu 1910: pravoslávna cirkev – 539 ľudí, 373 000 – grékokatolícka cirkev).

Rakúski Nemci a uhorskí Maďari, ktorí patrili v Rakúsko-Uhorsku k privilegovaným nárom a mali právo germanizovať a pomádzať, sa po vytvorení ČSR ocitli v postavení národnnej menšiny, ktoré bolo pre nich psychologicky ťažko akceptovateľné.⁹ A tak hoci menšiny mali v ČSR viac práv ako v okolitých krajinách, neboli spokojné so svojim postavením. Ideológia národného štátu Čechov a Slovákov sa dostala do konfliktu s realitou nehomogénnej etnickej štruktúry obyvateľstva, s dedičstvom dlhodobej germanizácie a maďarizácie.

Vnútropolitický vývoj 1. republiky

Podstatnými aktérmami politického diania sa stali politické strany a ich koalície. Postupne sa vyvinuli mechanizmy, ktoré balan-

covali ich vplyv, avšak napriek tomu bol pre domácu scénu charakteristický straničky partikularizmus, politicovanie problémov, nízka stabilita a autorita výkonnej moci. Politického života sa zúčastňovali aj politické strany národných menší.¹⁰

Všeobecné voľby, ktoré sa konali 15. júna 1919 v českých zemiach sa nekonali na Slovensku ani v Podkarpatskej Rusi, kde sa ešte bojovalo. Slovenská republika rád, vyhlásená 18. 6. 1919, vznikla pod vplyvom komunistickej ideológie a Maďarskej republiky rád, potom čo maďarské vojská obsadili Slovensko.

Počas celého obdobia prvej republiky bola na Slovensku a Podkarpatskej Rusi v porovnaní s Čechami odlišná politická a hospodárska situácia. Ekonomická kríza v rokoch 1921–1923 a 1930–1934 spôsobila vysokú mieru nezamestnanosti najmä v menej rozvinutých regiónoch. Hoci obe ekonomiky boli poškodené rozpadom rakúsko-uhorského trhu, slovenské podniky tým, že sa dostali súčasne do konkurencie so silnejšími a rozvinutejšími českými podnikmi, boli v oveľa horšej situácii. Až v roku 1937 dosiahol počet ľudu zamestnancov v priemyselnom sektore na Slovensku stav, ktorý tu bol v roku 1913.

K prvoradým politickým tématam preto patrili sociálne otázky a otázky nezamestnaných. V roku 1928 už mala komunistická strana (KSČ) 150 000 členov, čím sa stala druhou najsilnejšou politickou stranou. Avšak po roku 1929, keď bola ukončená boľševizácia KSČ podľa sovietskeho vzoru, klesol počet jej členov na necelých 2000. Väčšina inteligencie v tom čase prestala podporovať sekčársku politiku KSČ.

Nespokojnosť sa tiež týkala postavenia Slovenska. Slovenský pravicový politik Hodža navrhoval ako riešenie necitlivých a kritizovaných dôsledkov pražského centralizmu na Slovensku rozsiahlu miestnu samosprávu podľa župného zákona, ktorý sa osvedčil v období Uhorska. Martinská evanjelická skupina dotknutá českým liberalizmom žiadala, aby sa písalo Republika česko-slovenská a vytýkala hlasistom, zástancom idey jednotného československého národa, že sa proti prírode snažia utvoriť nový národ.

Hlinkova ľudová strana Slovenska predložila prvýkrát svoju predstavu o slovenskej autonómii v roku 1921. Československá republika by sa, podľa tejto koncepcie, mala zmeniť na československú zväzovú republiku, ktorej jednotu by zastupoval prezident. Oba národné štáty mali byť úplne suverénné vo všetkých veciach zahraničných a vnútorných, každá z nich by mala svoju vládu, ústavu, zákonodarstvo, armádu, svoje zvláštne občianstvo. Ďalšie návrhy predložila táto strana v roku 1930 a 1938.

Dôsledky maďarizácie však komplikovali riešenie postavenia Slovenska v prospech jeho väčšej nezávislosti. Napríklad, obnovenie stredných škôl na Slovensku si žiadalo najmenej 500 profesorov, z čoho sa zo Slovenska prihlásilo 20 schopných učíť po slovensky. Väčšina vzdelencov ovládala len maďarský jazyk. Ak sa mal proces maďarizácie zastaviť, nebolo iného riešenia než obsadiť tieto miesta českými profesormi. Prichod českých pokročíkov a ateistov vyvolal nové problémy. Veriaci sa obávali, že Česi budú brániť Slovákom, aby si uchovali svoje náboženstvo. Hlinkova ľudová strana využívala tieto náladu pre svoje politické ciele.

Jazykové a kultúrne práva menších však boli rešpektované v plnej miere. Na Slovensku sa učilo slovensky a v Podkarpatskej Rusi v rusínskych nárečiach.

Napriek týmto výhradám sa Slovensko rýchlo vyvijalo najmä v oblasti školstva, kultúry a zdravotníctva.

Zahraničná politika prvej republiky

Zahraničná politika bola orientovaná na upevňovanie stability a bezpečnosti v Európe, proti pokusom o revíziu mierových zmlúv najmä zo strany Maďarska a Nemecka. Významnú úlohu v tomto smere zohral E. Beneš, ktorý sa energicky a dôsledne zasadzoval v Spoločnosti národov za konsolidáciu Európy na princípe kolektívnej bezpečnosti.

V roku 1921 ČSR uzatvorilo dohodu s Juhosláviou a Rumunskom o vzájomnej ochrane voči Maďarsku, ak by chcelo revidovať mierové zmluvy. O tri roky neskôr podpísalo ČSR spojeneckú zmluvu s Francúzskom, v ktorom sa obidve krajiny zaväzujú postupovať koordinované v prípade ohrozenia poriadku stanoveného mierovými zmluvami.

Proti tejto snahe pôsobili politické sily Maďarska a Poľska, ktoré mali ambície dominantne ovplyvňovať geopolitický priestor Podunajskej kotliny. Navyše Rýnsky pakt v rámci Locarnovských dohôd (1925) garantoval nemecké hranice len voči západnému susedom. Tým sa otvoril priestor na budúci tlak na Česko-slovensko a Poľsko.

Československo podpísalo v roku 1935 zmluvu o vzájomnej pomoci aj so sovietskou stranou. V dodatku zmluvy sa uvádzalo, že záväzky vzájomnej pomoci budú účinné len vtedy, pokiaľ obet útoku bude poskytnutá pomoc zo strany Francúzska.

Koordináciu zahraničnej politiky ČSR, Juhoslávie a Rumunska významne posilnil organizačný pakt Malej dohody, podpísaný v roku 1933. Spoluúčinnosť týchto troch štátov sa neskôr narušila paktmi o zachovaní neutrality v prípade napadnutia tretieho štátu (Taliano-juhoslovanská dohoda, 1937 a dohoda Rumunska s Poľskom).

Ked' 12. marca 1938 Nemecko anektovoalo Rakúsko a 24. apríla 1938 predložil Henlein požiadavky nemeckej menšiny vláde ČSR, ktoré boli predtým konzultované v Berlíne, bolo zrejmé, že budúca agresia Nemecka sa obráti voči ČSR. Francúzsko a Veľká Británia však neboli na vojnový konflikt dostatočne vojensky pripravené a zohrali tu dôležitú úlohu aj ekonomickej a strategické záujmy Veľkej Británie vo vztahu k Nemecku. Preto anglo-francúzske porady uskutočnené v Londýne (1938) z podnetu francúzskej vlády o koordinácii postupu v prípade útocinej akcie Nemecka voči Československu skončili odporúčaním, aby vláda ČSR priamo jednala s henleinovcami a maximálne ustúpila ich požiadavkám.

Ked'že priame jednanie neprinieslo obojstranne akceptovateľné riešenie, vyhlásila ČSR v máji mobilizáciu. Mobilizácia, ako väzna skúška lojality československých občanov, dopadla úspešne.

Misia Lorda Runcimana, vyslaná britskou vládou, však dospela k záveru, že sudetonemecké požiadavky sú v zásade oprávnené, i keď spôsoby, ktorými ich henleinovci presadzujú, sú naprostu neprijateľné. Lord Runciman sprostredkoval ďalšie rokovanie medzi československou vládou a henleinovcami. 6. septembra Beneš predložil už 4. plán na urovanie napäťia, ktorý spínať všetky požiadavky sudetských Nemcov. Pokojné riešenie však znemožnil henleinovci, ktorí vyprovokovali konflikt, slúžiaci ako zámenka k prerušeniu jednania.

12. septembra prednesol Hitler v Norimbergu prejav, v ktorom otvorené prehlásil, že právo na sebaurovanie tri a pol miliónov

Nemcov, ktorí sú nepredstaviteľne utláčaní v susednom štáte, zabezpeči on sám, a to hned, tým, že pripoji Sudety k Nemecku. Súčasne ubezpečoval, že nemá útočné úmysly proti Francúzsku, Veľkej Británii a Poľsku. Bezprostredne nasledovala výzva Henleina, aby československí Nemci začali bojovať za svoje práva so zbraňou v ruke. Henleinovské oddiely začali terorizovať české rodiny, takže vláda musela vyhlásiť v pohraničných okresoch stanné právo. Henlein dal čs. vláde ultimátum, že ak toto bezpečnostné opatrenie neodvola, preruší s ňou všetky rokovania.

Chamberlain po schôdzke s Hitlerom 15. septembra odporučil čs. vláde, aby odstúpila tie územia, v ktorých žije viac ako 50% Nemcov. Československá vláda návrh odmietla s tým, že nezaručuje mier a náuč ju akceptovať rozhodnutie, na ktorom sa nepodieľala. Napokon však vláda tento návrh akceptovala, keď podľahla nátlaku z britskej a francúzskej strany, že v prípade agresie Nemecka zostane Československo medzinárodne izolované.

Hitler sa však s návrhom anglo-francúzskeho riešenia neuspokojil a na stretnutí s Chamberlainom v Godesbergu (22. – 23. septembra) výrazne zvýšil svoje požiadavky. Čs. vláda označila tieto požiadavky za naprostu neprijateľné a 23. septembra vyhlásila mobilizáciu. Mobilizovala aj Francia a Veľká Británia.

29. septembra podnikol Chamberlain posledný pokus zachrániť mier v Európe a odcestoval do Mnichova. Na Mnichovskej konferencii bez účasti Československa bola akceptovaná godesberská alternatíva s presným časovým plánom odstúpenia pohraničných území. Československo dostalo súčasne od Francúzska a Veľkej Británie príslušné garancie nových hraníc ČSR v prípade nevyprovokovaného útoku.

30. septembra čs. vláda Mnichovský diktát akceptovala. Na odstúpenom území žilo okrem 2 800 000 obyvateľov nemeckej národnosti aj 800 000 českých obyvateľov, ktorí sa sťahovali z odstúpených území do Čiech, kde nemohli nájsť zamestnanie. Do komplikovanej situácie sa dostali aj Židia, ktorí sa hlásili k nemeckej národnosti. Väčšina z nich sa rozhodla zostať v ČSR. Nová hranica rozrušila obranný systém a pretála všetky dôležité dopravné cesty.

5. októbra 1938 rezignoval Eduard Beneš na prezidentský úrad a 22. októbra odišiel do exilu.

Obdobie po Mnichove

Zahraničná diplomacia novej vlády zamerala svoje úsilie prevažne na uzavorenie zmlúv s Francúzskom a Veľkou Britániou, ktoré by garantovali nedotknuteľnosť pomníchovských hraníc, avšak bez úspechu.

Vláde generála Syrového prichodilo riešiť niekoľko vážnych problémov odrazu: zložitú hospodársku a sociálnu situáciu, ktorá vznikla po odstúpení pohraničných území v Čechách, územné nároky Poľska voči ČSR, teroristické a diverzné akcie na maďarsko-slovenských hraniciach a situáciu na Slovensku. Žilinský manifest zo dňa 6. októbra totiž žiadal, aby sa rešpektovalo právo Slovákov na sebaurovanie po boku tých národov, ktoré bojujú proti marxisticko-židovskej ideológii rovratu a násilia.

Súčasne čs. vláda súhlasila s odstúpením ďalšieho územia ČSR – Tešínska – na ktorom žilo aj 133 000 občanov československej národnosti, aby zastavila militantné územné nároky Poľska. V tom istom čase bola nútensá viesť rokovania aj o územných požiadavkách Maďarska. Maďarská vláda urgentne žiadala riešenie údajne zúfalej situácie maďarskej menšiny na Slovensku. V sku-

točnosti jej išlo o získanie tých území, na ktorých žilo, podľa sčítania ľudu z roku 1910, viac ako 50% obyvateľov maďarskej národnosti. Iné návrhy, ktoré riešili postavenie maďarskej menšiny v rámci ČSR, zásadne odmietala. Ultimativnosti požiadaviek maďarskej delegácie sa slovenská reprezentácia nepodvodila a Maďarsko sa tak mohlo po "neúspechu" priameho jednania obrátiť o pomoc na Nemecko a Taliansko.

Arbitrárne konanie Nemecka a Talianska vo Viedni (2.11.1938), ktoré sa zaviazali akceptovať obe strany, rozhodlo o odstúpení južného Slovenska v prospech Maďarska. Na odstúpenom území 10 390 km štvorcových žilo 850 000 obyvateľov, z čoho 504 000 maďarskej národnosti a 272 000 slovenskej a českej národnosti a 38 000 Rusínov.

Maďarsko anektovalo v marci 1939 aj ďalšie československé územie – Podkarpatskú Rus. Nová maďarská správa vyhostila zo zabraného územia aj s použitím fyzického násilia všetky nespôľahlivé a nežiaducie osoby slovenskej a českej národnosti (pribežne 100 000 osôb). Nasledovala národnostná diskriminácia a prenasledovanie Slovákov a ich čiastočné vyhnanie. Drasticky postupovali najmä voči slovenským učiteľom, ktorých zväčša prepustili a vyhostili v dôsledku rušenia slovenských škôl (z 1119 učiteľov bolo vykázaných 862).

23. 3. 1939 maďarská armáda zaútočila na východné Slovensko z troch smerov s cieľom posunúť hranicu Podkarpatskej Rusi čo najviac na západ.

Poľsko vznieslo v októbri ďalšie územné požiadavky na severné územie Slovenska, ktoré vláda ČSR pod hrozobou vojenského útoku nakoniec akceptovala.

ČSR celkove stratila 41 998 km štvorcových s 4 879 000 obyvateľmi, z ktorých bolo 1 250 000 Čechov a Slovákov. Zostávajúce územie malo 99 395 km štvorcových a necelých 10 miliónov obyvateľov. V českých krajinách zostalo 200 000 Nemcov a na Slovensku rovnaký počet Maďarov.

Zmeny právneho stavu v druhej republike

Zákonom z roku 1938 sa zmenilo vnútorné štátovprávne postavenie Slovenska a Podkarpatskej Rusi, ktorým bola priznaná autonómia. Výrazne sa rozšírila kompetencia snemu Slovenskej krajiny a Podkarpatskej Rusi a obe krajinské vlády sa stali súčasťou ústrednej vlády. Z unitárneho štátu sa stala federácia. Ústredná vláda sa tiež zaviazala prevziať a preradiť do českých krajín po 31. 12. 1938 9000 úradníkov a zamestnancov českej národnosti, ktorí dovtedy pôsobili na Slovensku.

Zákon z roku 1938 nedovoľoval vznik nových strán bez súhlasu ústrednej vlády. Ústredná vláda tiež získala právo zrušiť stranu, ak jej činnosť ohrozená verejným poriadok.

Toho roku tiež vošiel v platnosť ústavný zákon o zmocnení k zmenám ústavnej listiny a ústavných zákonov ČSR a o mimoriadnej nariadenovacej moci. Podľa tohto zákona mohol prezident s jedinomyselným súhlasom vlády vydávať dekréty s mocou ústavného zákona, dokonca aj také, ktoré menili ústavnú listinu alebo ústavné zákony. Tento zákon umožňoval aj krajinským vládam vydávať nariadenia s mocou zákona.

Vnútropolitický vývin druhej republiky

Politicke spektrum sa značne zúžilo. Najprv bola úradne zakázaná Komunistická strana Československa, potom sa ostatné strany

v Čechách preskupili do dvoch blokov – socialistického (Národná strana práce) a nesocialistického (Strana národnej jednoty). Na Slovensku zostala už len jediná strana – Strana slovenskej národnej jednoty, v ktorej dominovali ľudáci.

V tom istom mesiaci bol v Bratislave zriadený Nemecký štátny sekretariát, ktorý mal dozerať na uplatňovanie práv Nemcov žijúcich na Slovensku. Začali sa formovať ozbrojené mimovojenské útvary. Úrad propagandy intenzívne šíril klérofašistickú propagandu. Bola zavedená prísná cenzúra a založili sa fašistické mládežnícke organizácie.

Vo voľbách do krajinského snemu Slovenska v roku 1938 znemožnila Hlinkova slovenská ľudová strana podať kandidátnu listinu iným volebným skupinám ako vlastnej, Deutsche Partei a Maďarskej zjednotenej strane.

Obe autonómne vlády slovenská a rusínska sa nechali vtiahnuť do Hitlerovej premyslenej stratégie ďalšej dezintegrácie ČSR. Hitler využíval aj revisionistické zámery Maďarska a mocenské ašpirácie Poľska a požiadavky menšín. Pražská vláda zakročila a rozpustila obe krajinské vlády. Hitlerovi sa podarilo donútiť Tiso rozhodnúť sa len medzi dvomi možnosťami: Bud' sa územie Slovenska rozdeli medzi Nemecko, Maďarsko, Poľsko alebo Tiso vyhlási samostatný štát. Tiso zvolil druhú možnosť a z Berlína dal telefónický príkaz na zvolanie Slovenského snemu. 14. marca 1939 Slovenský snem odhlasoval zákon o nezávislosti Slovenska, ktorého text bol dohodnutý v Berlíne. 15. marca oznámil Tiso telegraficky Hitlerovi, že Slovenský štát sa zveruje pod ochranu Nemeckej ríše. 23. marca Hitler tzv. ochrannú zmluvu Slovenska podpísal.

Toho istého dňa (14. marca 1939) vyzval Hitlera prezidenta ČSR a ministra predsedu vlády ČSR, aby podpisali súhlas s nemeckou okupáciou Čiech a Moravy. Hrozba bombardovania Prahy v situácii, kedy ČSR bola pod agresívnym tlakom všetkých bezprostredných susedov viedla predstaviteľov druhej republiky k rezignovanému súhlasu.

15. marca vstúpili nemecké vojská do Prahy. 16. marca výnosom rišskeho kancelára vzniká Protektorát Čiech a Moravy.

Protektorát Čiech a Morava

Zahranično-politickej situácia

15. marec 1939 súčasne znamená zásadný obrat v britskej a francúzskej zahraničnej politike. Britská vláda odmietla uznať právo jedného národa ovládať národy iné. Týmto dňom začína aj diplomatická aktivita E. Beneša za obnovenie ČSR najprv v Paríži, kde už pôsobil Československý národný výbor, ktorý otvorené proklamoval myšlienku obnovenia predmníchovskej republiky a po porážke Francúzska v Londýne, kde sa výbor transformoval na predbežnú československú vládu.

V roku 1941 Sovietsky zväz ako prvý uznal predmníchovské hranice nášho štátu. V roku 1942 prehlásili obe vlády, britská aj francúzska, že sa necítia byť viazané mnichovskou dohodou a uznávajú predmníchovské hranice ČSR.

Diplomatická aktivita exilovej vlády v Londýne, predovšetkým prezidenta E. Beneša, sa orientovala nielen na obnovu národného štátu Čechov a Slovákov v predmníchovských hraniciach, ale aj na otázky jeho budúcej stability. E. Beneš považoval za hlavný faktor nestability prvej republiky prítomnosť neslovanských

menšín, a preto chcel, aby sa slušným a ľudským spôsobom čo najviac znížil počet národnostných menšín v Československu.

O povojnovom usporiadani ČSR jednal Beneš aj s československými komunistami v Moskve.¹¹ Komunisti žiadali predovšetkým odsun Nemcov, potrestanie všetkých kolaborantov a zradcov, počítajúc v to aj členov protektorátnych vlád, ustanovenie retribučných súdov a zákaz pravicových politických strán (agrárnej, živnostenskej a národne-demokratickej), s čím Beneš súhlasil. Komunisti tiež v Moskve vzniesli požiadavku, aby slovenskí komunisti mali samostatnú komunistickú stranu, čím by v obnovenom Národnom zhromaždení získali oproti iným stranám dvojnásobný počet kresiel.

V októbri 1944 obsadila Podkarpatskú Rus Sovietska armáda, ktorá odmietla vydať správu oslobodeného územia zástupcovi československej vlády. Dodatočne, koncom júna 1945, bola v Moskve podpísaná zmluva o odstúpení Podkarpatskej Rusi – premenovanej na Zakarpatskú Ukrajinu – Sovietskemu zväzu.

V marci 1945 vyzval moskovský komunistický exil E. Beneša, aby sa zúčastnil ďalšieho kola rokovania o povojnovom usporiadani Československa. Výsledok rokovania sa stal podkladom pre program, neskôr prezentovaný ako Košický vládny program. Prezident E. Beneš súčasne poveril Z. Fierlingera ustanovením novej vlády, ktorej zloženie bolo súčasťou politických dohôd.

Vnútropolitická situácia v Protektoráte

Bezprostredne po vojenskom obsadení Čech a Moravy okupanti zatkli a vyšetrovali 5000 osôb, pokladaných za podozrivých a nespoľahlivých. Po vypuknutí vojny nacisti uväzniili alebo odviedli do koncentračných táborov ďalších 13 000 ľudí. Po demonštratívnych oslavách výročia vzniku československého štátu, na ktorých sa významne podielali pražskí študenti, obsadilo gestapo študentské internáty a univerzitné budovy. Deväť študentov bolo zabitych a 1 200 deportovaných do Nemecka (iné pramene hovoria o počte 3000). Výnosom zo 17. novembra 1939 boli všetky vysoké školy zatvorené veľký počet klasických gymnázií a učiteľských ústavov.

V marci 1939 bola zastavená činnosť všetkých židovských spolkov a inštitúcií a ich majetok zhabaný. Od novembra 1939 bolo uväznených v špeciálnom tábore – v Terezíne – takmer 90 000 židovských občanov, z ktorých boli ďalej deportovaní do táborov smrti na východe. Celkovo padlo za obeť nacistickému teroru 78 154 československých občanov židovského pôvodu.

Na začiatku roku 1940 vzniklo Ústredné vedenie domáceho odboja, ktoré koordinovalo odbojové aktivity dôstojníkov bývalej Československej armády a udržiavalo spojenie tak s domácou vládou ako aj so zahraničným odbojom. Vo februári 1941 nacisti zatkli illegálne vedenie komunistického protifašistického odboja a postupne boli odhalené a zatknuté ďalšie dva illegálne výbory KSČ.

V septembri 1941 vymenoval Hitler nového rišského protektora R. Heidricha, s príkazom, aby v Čechách zlikvidoval všetky konšpiračné aktivity. R. Heidrich vymenoval novú vládu s premiérom J. Krajčíkom, vyhlásil stanné právo, dal zatknuť generála Eliáša, ktorý kryl činnosť domáceho odboja a popravil vodcov Obrany národa.

27. mája 1942 bol na Heidricha spáchaný atentát. Po jeho smrti bolo vyhlásené stanné právo.¹² Nacistický teror bol zameraný voči celým skupinám obyvateľstva: voči demokratom, voči Židom

a Rómom, voči inteligencii a štátnym úradníkom. Nacisti vyhľadili aj celé obce, napr. Lidice (10. 6. 1942), Ležáky (24. 6. 1942).

Nebývalú brutalitu vyvinulo gestapo, bezpečnostná služba a SS v koncentračných táboroch. Z Terezína bolo v tej dobe vyvzených a zavraždených 3000 Židov. Nacistom sa skutočne podarilo zlikvidovať všetky ústredia domáceho odboja.

V poslednom roku vojny nacisti zlikvidovali aj vyššie triedy stredných škôl a prinútili žiakov, podobne ako mnoho ďalších, pracovať pre ich vojnový priemysel.

5. mája 1945 pod dojmom západných vysielačok, ktoré oznamovali koniec vojny, začali Pražania vyviesovať zástavy, odstraňovať nemecké nápisu a stavať barikády. Nemeckí vojaci sa začali brániť. V pouličných bojoch zahynulo 3000 ľudí a dvojnásobok ľudí bolo zranených. Česká polícia, ktorá prešla na stranu povstalcov, obsadila rozhlas. Organizácie povstania sa ujala Česká národná rada, ktorá začala s nemeckou posádkou vyjednávať o podmienkach jej kapitulácie. Deň pred príchodom sovietskych tankov bola Praha slobodná.

Zmeny právneho stavu v Protektoráte

Protektor, disponujúci absolútnymi mocami a ochranou Riše, zrušil okamžite všetky základné ústavné inštitúcie, občianske práva a slobody a rozpustil aj zostávajúce dve politické strany. Napriek všemožnému úsiliu, nepodarilo sa okupantom vytvoriť novú stranu s fašistickou ideológiou.

V oblasti jazykového práva sa za štátny jazyk prestal považovať ten, ktorý hovorila väčšina obyvateľstva. Úradný jazyk sa určoval podľa jazyka vedúceho úradníka, ktorým bol väčšinou Nemecký. Názvy najvyšších fašistických inštitúcií a nemeckých miest sa nesmeli prekladať do češtine. Českí úradníci sa museli podrobniť jazykovej skúške z nemčiny (1942), inak boli prepustení. Na školách bola zavedená povinná výuka nemčiny a niektoré predmety sa mohli vyučovať len v nemeckom jazyku.¹³

V prípade kolízie medzi československým a nemeckým právom bolo vždy prednostne aplikované právo rišske. Nemecké obyvateľstvo na území Protektorátu podliehalo priamo nemeckým úradom a automaticky sa na nich vzťahovalo rišske právo. Oproti obyvateľom českého pôvodu bolo nemecké obyvateľstvo preferované aj v ďalších oblastiach, napr. v sociálnom zabezpečení, v prídeloch potravín a pod.

Na občanov neárijského pôvodu sa vzťahovali Norimberské zákony, ktoré nutili občanov židovského pôvodu priznať svoj majetok. Po dokončení súpisu židovského majetku rišsky protektor zákonným nariadením odobral židovským občanom právo disponovať so svojim majetkom. Židia mali zakázané meniť bydlisko a bola stanovená doba, kedy smeli vychádzať. Ak 'neáriec' odmietol 'zveriť' svoj majetok pri deportácii nemeckému úradu, prepadol v prospech riše.

'Neárijom' sa tiež nesmeli pridelovať určité druhy tovaru. Židovské deti boli vylúčené zo všetkých verejných a súkromných škôl a nesmeli vstúpiť do učebného pomeru.

Na árijeov sa vzťahoval zákaz manželstva a mimomanželského styku s neárijacimi. Diskriminovaní boli aj árijski partneri z tzv. mičaných manželstiev. 'Miešanci' nesmeli byť zamestnaní vo verejných úrádoch a na vedečích miestach. Boli šikanovaní, zatváraní do pracovných táborov, bol na nich vyvijaný fyzický aj psychologický nátlak, aby sa rozvedli.¹⁴

Nariadenie o všeobecnej pracovnej povinnosti z roku 1944, ktoré sa vzťahovalo na mužov od 16 do 50 rokov, umožnilo stíhať každú osobu, ktorá sa chcela pracovnej povinnosti vyhnúť. Počet pracujúcich, ktorí boli nahnaní na nútene práce do Nemecka sa odhaduje okolo 600 000, z čoho 200 000 bolo Slovákov.

Slovenský štát

Vnútropolitická situácia a právny stav Slovenského štátu

Po obmedzení občianskych práv a slobôd, po rozšírení právomoci prezidenta vydávať nariadenia s účinnosťou zákona, mal rozdružujúcu moc v rukách J. Tiso (prezident) a traja členovia vlády (V. Tuka, F. Dúrcanský, A. Mach).

Hlinkova ľudová strana sa premenila na stranu fašistického typu. Z ústredného výboru sa stal poradný orgán vodcu strany, pričom vodca neboli podriadený ani zjazdu strany. Členmi ústredného výboru sa stali všetci ministri a predseda vlády, členovia predsedníctva Slovenského snemu, hlavný veliteľ Hlinkovej gardy a ďalší. Politická štruktúra tak splynula so štruktúrou výkonnej moci.

Hned v marci 1939 bol zriadený koncentračný tábor pre politických vžívňov. V roku 1940 bol zákonom značne rozšírený zoznam tých politických deliktoў, na ktoré sa vzťahoval trest smrti a doživotné väzenie. O rok neskôr (1941) boli zvýšené tresty za podvratnú činnosť. V koncentračnomtáboře bolo čoskoro väznených tisíce ľudí, vo väzniciach krajských súdov sedelo za politické delikty 3 595 osôb.

Protižidovská politika Slovenského štátu mala niekoľko štadií. Najprv boli židovský občania vytláčaní z hospodárskych pozícii a potom im bola znemožnená akákoľvek hospodárska činnosť. 88 000 slovenských židovských občanov bolo nakoniec zbavených všetkých občianskych práv. Deportácia 55 000 židovských občanov do vyhľadzovacích táborov v Nemecku sa diaľa na základe vládneho nariadenia.¹⁵

Podobne ako v Protektoráte boli príslušníci nemeckej menšiny (128 000) v mnohých smeroch zvýhodňovaní. Nemecká menšina bola nezávislá od štátnej moci Slovenska a riadila sa výlučne pokynmi nacistických orgánov v Nemecku. Vodca Deutsche Partei, jedinej politickej strany Nemcov na Slovensku, bol súčasne štátnym sekretárom pri Predsedníctve Slovenskej vlády. Do vnútornej politiky Slovenského štátu priamo zasahoval aj nemecký veľvyslanec.

Slovenské povstanie

Napriek vojnovej prosperite, ktorá celkom odstránila nezamestnanosť na Slovensku, mal fašistický režim veľa odporcov. Slováci sa vo veľkom počte pripojili k československým jednotkám bojujúcim v zahraničí v západnej Európe a vo Veľkej Británii. V roku 1941 vznikla aj dobre organizovaná československá armáda v ZSSR, do ktorej prebehli vojaci Slovenskej armády bojujúcej po boku Nemecka.

V roku 1943 domáce odbojové skupiny vytvorili Slovenskú národnú radu (SNR) ako politickú reprezentáciu odboja slovenského národa. Boli v nej zastúpení komunisti (G. Husák, L. Novomeský, K. Šmidke), občianska skupina agrárnikov (J. Ursíny a M. Josko a J. Lettrich), sociálni demokrati (dr. I. Horváth) a priemyselníci (dr. P. Zaťko). Jej cieľom bolo organizovať

antifašistický odboj a v príhodnej chvíli prevziať všetku moc na Slovensku.

29. augusta 1944 dalo ilegálne vojenské velenie v Banskej Bystrici pokyn pre začiatok povstania. Strategicky išlo o prelomenie nemeckej obrany v Karpatiskom oblúku a spojenie sa s východným frontom Červenej armády. V tejto akcii, ktorá predstavuje jeden z najvýznamnejších počinov protifašistického odporu, zohrala podstatnú úlohu slovenská armáda so 6000 vojakmi a partizánske skupiny v počte 18 000 mužov.

Povstalci kontrolovali kompaktné územie celého stredného Slovenska, pričom im významne pomáhalo slobodné rozhlasové vysielanie. Po počiatočných úspechoch povstalcov si Nemci boli nútene privolať vojenské posily a prešli do ofenzívy. Koncom októbra 1944, dva mesiace od začiatku povstania, nemecké vojská obsadili sídlo SNR – Banskú Bystricu a povstalcov zatlačili do hôr. Armádnich generálov Viesta a Goliána zatkli a popravili. Nasledovalo kruté prenasledovanie obyvateľstva pre ich pomoc partzánom. Desiatky dedín fašisti z pomsty vypálili.

Ked' Červená armáda osloboďila Košice, prenesla SNR svoje sídlo do tohto mesta. Vo svojom vyhlásení predpokladala, že exilová vláda obnoví spoločný štát na princípe rovnoprávnosti českého a slovenského národa. Slovensko malo byť na prechodné obdobie samostatnou hospodárskou, colnou a menovou jednotkou. V právomoci centrálnej vlády mali zostať otázky zahraničných vecí a zahraničného obchodu. Predsedníctvo SNR tiež vydalo nariadenie o konfiškácii a urýchlenom rozdelení polnohospodárskeho majetku Nemcov a Maďarov.

Obdobie po II. svetovej vojne Vnútropolitická situácia obnovenej republiky

Po triumfálnom návrate do Prahy začal E. Beneš napínať Košický vládny program, ktorý predpokladal nový druh demokracie – tzv. socialistickú demokraciu, čo v praxi znamenalo vylúčenie pravicových strán z politického života. A ešte jedna zvláštnosť socialistickej demokracie: všetky povolené strany a spoločenské organizácie sa museli stať súčasťou Národného frontu, na čele ktorého stáli komunisti. Inštitúcia Národného frontu obmedzovala fungovanie obnoveneho parlamentu.

Aj zahraničnú politiku preorientoval E. Beneš v súlade s vládnym programom predovšetkým na Sovietsky zväz. Len v otázke federácie sa vládneho programu nedržal. Pravdepodobne ani komunisti z obáv z prílišného vplyvu Demokratickej strany na Slovensku nenaliehali, aby sa tento bod programu uskutočnil, a tak republika bola obnovená ako unifárný štát.

V októbri 1945 E. Beneš podpísal dva znárodnovacie dekréty, na základe ktorých boli 'znárodené' (zoštátnené) bane, banky a súkromné pojistovne a realizovaná pozemková reforma. Ďalší prezidentský dekrét o národnej cti umožňoval postihovať každého občana, ktorý sa nepristojne správal v dobe najvyššieho ohrozenia štátu. Obvinení teda neboli súdeni za prekročenie zákonov, ale za činy, ktoré sa priečeli základným zásadám mravnosti. O vine rozhodovali národné výbory a ľudové súdy, v ktorých zasadali aj laici tzv. sudcovia s ľudu. Národný súd bol určený ako tribunál k súdeniu prezidenta Háchu, Tisa a členov ich vlád.¹⁶ Napriek početným žiadostiam o udelenie milosti prezidenta Tisu odsúdili a popravili. Celková bilancia retribučných súdov: 713 rozsudkov smrti, 741 odsúdených na doživotie a 19 888 na kratšie tresty.

V Košickom vládnom programe boli tiež vymedzené konkrétné kroky súvisiace so zámerom odsunúť neslovanské menšiny zo

svojho územia, ktoré sa postupne realizovali. Príslušníkom nemeckej a maďarskej národnosti sa zrušilo československé občianstvo, konfiškoval sa ich majetok, vyučovanie v menšinových jazykoch bolo zakázané, nedovolené boli tiež politické organizácie menšíň, a to na základe kolektívnej viny tak nemeckej ako aj maďarskej menšíň s výnimkou protifašistických bojownikov. Protifašistickí bojovníci museli sami dokazovať svoju nevinu. O tom, kto je a kto nie je kolaborant, či zradca, rozhodovali národné výbory.

Divoké vyháňanie Nemcov mimo zákona trvalo od mája do novembra 1945 a obešou neľudských činov sa stalo niekoľko sto tisíc ľudí. Nemci, ale aj Česi zo zmiešaných manželstiev, boli sústredovaní v pracovných a trestných táboroch. Česki občania nezaobchádzali s Nemcami po vojne o nič lepšie ako nemeckí fašisti so Židmi, či s vziaňami v koncentračných táboroch. V rámci organizovaného transferu, ktorý bol dohodnutý na konferencii v Postupimi v júni 1945, sa zaobchádzalo s Nemcami o poznanie slušnejšie.

Maďarský minister zahraničia J. Gyöngyösi v bilaterálnych rokovaniach vyjadril zásadný nesúhlas s odsunom maďarskej menšíny. Bol ochotný rokovať len o odovzdaní maďarských rolníkov spolu s ich pôdou a územím. Ani USA a Veľká Británia nesúhlasili na parížskej konferencii (1946) s odsunom 200 000 etnických Maďarov. Dohoda, ktorá bola podpísaná medzi Československom a Maďarskom až vo februári 1946, hovorila len o výmene Slovákov a Čechov žijúcich v Maďarsku, ktorí mali záujem o repatriáciu za rovnaký počet určených maďarských obyvateľov južného Slovenska. Jednostranne bolo dovolené vysídiť okolo 1000 príslušníkov maďarskej menšíny, ak sa dopustili trestných činov voči republike.¹⁷

Pri odhade počtu možných repatriantov sa bralo do úvahy viac než 1000 slovenských obcí na území Maďarska s predpokladaným počtom 275 000 – 350 000 obyvateľov. V skutočnosti sa po zdĺhavých rokovaniach vymenovalo 89 660 občanov maďarskej a 71 787 slovenskej národnosti.

O sporných otázkach dohody sa rokovalo ešte v novembri 1946, čím sa slovenská menšina v Maďarsku dostala do záťafej situácie. Vtedy československé úrady rozhodli o pracovnej mobilizácii (v skutočnosti o odsune Maďarov na Moravu a do českých pohraničných krajov na základe dekrétu prezidenta republiky). Po násilnom odsune maďarských rodín nasledovalo vyvlastnenie ich majetku (1945–1949).

Súbežne s dekréтом o pracovnej mobilizácii maďarskej menšíny zbavenej občianskych práv, sa ponúkala možnosť uchádzať sa o navrátenie československého štátneho občianstva z titulu slovenského etnického pôvodu. Takyto spôsobom získalo opäťovne občianstvo 326,679 osôb, ktoré sa preukázali slovenským pôvodom, hoci sa dovedy hliásili k maďarskej, či nemeckej národnosti. Zmenu identity nemožno však považovať v podmienkach hrozby odsunu za prejav slobodného rozhodnutia, čím sa akcia reslovakizácie skompromitovala.¹⁸

Odsunu sa nevyhli ani chorvátska menšina, ktorá žila po mnichovskom diktáte na území, ktoré bolo pričlenené k Rakúsku. Jej príslušníci boli po obhovení štátu kolektívne obvinení z prílišnej lojalite voči nemeckým okupantom.

Vo volbách v roku 1946 zvíťazili v Čechách komunisti, pričom získali viac ako 50% všetkých hlasov. Na Slovensku získala 61% hlasov Demokratická strana. KSC začala preto systematicky oklesťovať práva slovenských autonómnych orgánov. Aby KSC získala výlučný vplyv aj na Slovensku, obvinila sesterskú KSS

z buržoázneho nacionalizmu a Demokratickú stranu z protistátneho spiknutia.

Februárový prevrat v roku 1948

Základnou stratégou KSC po vojne bolo dosiahnuť mocenský monopol. KSC sa podarilo získať najprv podporu robotníkov svojou sociálnou politikou, ktorá niekedy hraničila s demagógiou a kombinovala ju so šovinizmom vo vzťahu k Nemcom. KSC budovala svoj vplyv aj v policajných útvoroch a v armáde. Keď sa nekomunistickí ministri dozvedeli, že aj ďalšie dôležité posty v polícií obsadili komunisti, protestovali a podali demisiu. Boli presvedčení, že dôsledkom krízy vládneho kabínu bude musieť odstúpiť aj jej ministerský predseda, komunita K. Gottwald. Ten však odstúpiť odmietol a podal návrh, aby sa uprázdnene ministerské posty obsadili. Pre prezidenta ešte ostávala možnosť demisiu ministrov neprijať. Komunisti však vyvinuli na prezidenta Beneša intenzívny tlak, aby demisie prijal a doplnil vládu o chýbajúcich ministrov. Komunisti mali už pripravených svojich kandidátov. Komunisti mali už pripravených svojich kandidátov. A mali zorganizovanú aj masívnu ozbrojenú podporu a prisľúbenú pomoc zo Sovietskeho zväzu. Sfanatizované masy boli odhodlané bojovať spolu s Ľudovými milíciami za požiadavky komunistov. E. Beneš po niekoľkých napäťach dňoch nátlaku podľahol a podpísal menovacie dekrety nových ministrov, čím sa vláda zmenila na vládu komunistov.

Obdobie po Februári 1948

Ústavný vývin po februári 1948

Komunisti mali pripravený aj návrh novej ústavy. Preambula ústavy prehlašuje štát za ľudovo demokratický, teda taký, v ktorom sa skutočne realizuje moc reálnej väčšiny, moc predtým "vykorisťovaného proletariátu nad svojim vykorisťovateľom". Tým sa legalizovala diktatúra proletariátu a jej ideologického predvoja – KSC a z politického života krajinu boli vylúčení všetci predchádzajúci "vykorisťovatelia", t.j. vyvlastnení podnikatelia, bankári, vlastníci pozemkov.

V Článku 12 je uzákonené štátne vlastníctvo nerastného bohatstva, priemyslu, veľkoobchodu a finančníctva a tiež výsledky pozemkovej reformy. §149 potvrdzuje, že národný majetok, ktorý vznikol znárodnením, teda vyvlastnením súkromného vlastníctva, je výlučne majetkom štátu. Na druhej strane nedotknuteľnosť majetku nie je garantovaná, keďže §9 hovorí, že súkromné vlastníctvo je možné obmedziť dodatočným zákonom. Zarúčené je len súkromné vlastníctvo drobných a stredných podnikov do 50 zamestnancov a vlastníctvo pôdy do 50 ha.

Ústava v §§ 163 a 164 kodifikuje jednotný hospodársky plán, ktorý má platnosť zákona a stanovuje povinnosť fyzických a právnických osôb podriadiť svoju činnosť jednotnému hospodárskemu plánu.

Úplné zoštátnenie sa týka aj distribúcie filmu, rozhlasového a televízneho vysielania ako aj všetkého vyučovania, pričom štát si prisudzuje právo kontrolovať, či obsah učiva je v súlade s princípmi ľudovo demokratického zriaďenia. Sloboda prejavu, tlače, bádania a umenia je zachovaná s podmienkou dodatočného obmedzenia zákonom. §32 explicitne vyjadruje povinnosť pracovať podľa svojich schopností a prispievať tak k prospechu celku.

Ústava z roku 1948 priznáva Slovensku špecifickú formu autonómie, pričom definuje kompetencie Slovenskej národnej rady a Zboru povereníkov, ktoré sú voči sebe vo vzťahu vlády a parlamentu s kompetenciemi obmedzenými na národné a regionálne

problémy. Postavenie Slovenska sa tým stalo asymetrickým, keďže sa nevytvorili obdobné inštitúcie v Čechách.

Ďalšia komunistická ústava z roku 1960 uzákonila "vitázstvo socializmu a definitívnu porážku buržoázie".¹⁹ Ústava zmenila aj názov štátu tým, že pripojila k nemu adjektívum socialistická. Túto zmenu zdôvodnila tým, že na čele štátu stojí robotnícka triada ako hlavný predstaviteľ pevného zväzku robotníkov, rolníkov a inteligencie.²⁰ Článok 4 potom zakotvuje vedúcu úlohu KSC ako predvoja robotníckej triedy. Národný front, ktorý združuje všetky spoločenské organizácie, je tiež riadený KSC.²¹

V súvislosti s predchádzajúcim článkom, ktorý taxatívne vymenúva všetky organizácie, v ktorých sa môžu pracujúci združovať, je zrejmé, že akékoľvek združovanie občanov mimo kontrolu KSC stojí mimo zákona. Obdobne je riešená sloboda slova a tlače. Článok 28 hovorí, že všetkým občanom je zaručená sloboda prejavu, sloboda slova a tlače, pokial je v súlade so záujmami pracujúceho ľudu. Aj sloboda vyznania je zaručená, pokial nie je v rozpore so zákonom. Náboženská viera však nemôže byť dôvodom preto, aby niekto odmietol plniť občiansku povinnosť, ktorá je ualožená zákonom.²²

Súkromné podnikanie postavil článok 9 mimo zákon, lebo priprúša len hospodárenie založené na osobnej práci a explicitne vyučuje "vykorisťovanie cudzej pracovnej sily".²³ Výlučným zriaďovateľom hospodárskych organizácií je štát a všetka hospodárska činnosť je podriadená zásadám 'demokratického centralizmu', čo znamená podriadenie činnosti hospodárskemu plánu KSC a direktívam KSC. V článku 13 sa výslovne uvádzá, že všetky organizácie a všetci občania sú povinni vynaložiť najvyššie úsilie a vyvinúť čo najväčšiu iniciatívu, aby sa úloha štátneho plánu čo najlepšie splnila.

Totalizmus marxisticko-leninskéj ideológie sa uzákonil v článku 16, ktorý hovorí, že celá kultúrna politika, rozvoj vzdelania, výchova, vyučovanie sa má viesť v duchu vedeckého svetového názoru – marxizmu-leninizmu. Pod ideologickým dohľadom štátu sa ocitli aj zdravotnícke zariadenia a vedecké ústavy. Členstvo ČSSR v systéme socialistických krajín je tiež obsahom ústavy.

Články 19 – 24 garantujú občanom široké sociálne práva a právo na vzdelanie.

Občanom maďarskej, ukrajinskej a poľskej národnosti štát garanteuje všetky možnosti a prostriedky na vzdelanie vo vlastnom jazyku a na kultúrny rozvoj.

V súčestnej hľave ústavy sa riešilo postavenie Slovenska. Článok 73 ustanovuje za národný orgán štátnej moci a správy na Slovensku Slovenskú národnú radu. Tejto inštitúcií prisudzuje výkonné, kontrolné ako aj zákonodarné kompetencie. Zlúčenie mocí de facto zúžilo jej výkonnú moc voči ústrednej vládnej moci.

V hľave 8 sa vymedzila činnosť súdov a prokuratúry ako ochrany socialistického štátu, jeho spoločenského zriadenia i práva a oprávnených záujmov občanov a organizácií pracujúceho ľudu ako aj smer celkovoľho 'pôsobenia súdov a prokuratúry, ktorou je 'výchova občanov k oddanosti vlasti a veci socialismu, k zachovaniu zákonov a pravidel socialistického spolužitia i k čestnému plneniu povinností k štátu a spoločnosti'.²⁴ V článku o zložení súdnych zborov vrátane vojenských je uzákonená aj činnosť laikov, ktorých hlas je rovnocenný hlasu súdca z povolenia.

Štátoprávne postavenie českého a slovenského národa je upravené ústavným zákonom o československej federácii až v roku 1968,

po invázii varšavských vojsk. Zo zákona sa tak unitárny štát mení na federatívny štát dvoch národných republík. Každá republika má svoju vládu a národnú radu. Spoločná je federatívna vláda, Národné zhromaždenie s dvomi komorami (snemovňa ľudu a snemovňa národotvora) a prezident. V ústave sa stanovuje aj významná úloha federácie akou je vyrovnanie hospodárskych a sociálnych rozdielov medzi Českou a Slovenskou republikou, najmä 'vytváraním rovnakých podmienok a možnosti pre tvorbu a užitie národného dôchodku'.²⁵

Ústavné zákony z roku 1970 sa postupne upresňovali a menili rozsah kompetencií národných vlád v prospechi centrálnego plánovania hospodárstva a rozpočtovania, čím sa obsah federácie vyprázdnil a z federatívneho štátu sa opäť stal viac-menej unitárny štát.

Ústavný zákon o postavení národností v ČSSR z roku 1968 rozširuje práva národností v tom zmysle, že jednotlivé národnosti sú primerane zastúpené v zastupiteľských orgánoch, majú právo používať svoj jazyk vo vzdelávacích a kultúrnych inštitútiach ako aj v úradom styku. Príslušníci menšíň majú právo spolčovať sa v národnostných kultúrnych spoločenských organizáciách, právo na tlač a informácie vo vlastnom jazyku. Občan má právo rozhodnúť sa o svojej národnosti podľa svojho presvedčenia a súčasne sa zakazujú všetky formy nátlaku smerujúce k odnárodeniu.

Politika voči menšinám

Občianska diskriminácia maďarskej menšiny skončila na základe rozhodnutia vlády v roku 1948. Rozhodnutím vlády ČSR a Zboru povereníkov z roku 1952 sa upravilo aj používanie maďarčiny v úradnom styku.

Pri riešení problému rusínskej národnosti sa napodobnil sovietsky postup. Rusíni boli úradným dekretom vyhlásení za Ukrajincov, gréckokatolícka cirkev bola zrušená a nahradená pravoslávnym vyznáním, čím sa podstatne narušila rusínska identita. Rusínske školy boli premenené na ukrajinské (1950). Ukrajincinu rodičia odmietali a svoje deti posielali radšej do slovenských škôl.

Urbanizácia a centralizácia viedla k zlúčovaniu škôl, takže mnoho malotriednych škôl najmä na vidičku zaniklo. Bolestivo sa to dotklo aj školstva národných menšíň.

V súčasnosti 75% žiakov maďarskej národnosti navštevuje základné školy s maďarským vyučovacím jazykom. Nie sú to bilingválne školy, v ktorých sa v rovnako vyučujú predmety v slovenčine a maďarčine, ale maďarské školy, na ktorých sa vyučuje slovenčina ako cudzí jazyk. Sieť stredných škôl (21 škôl so 164 triedami), zdá sa, stačí uspokojiť záujem maďarskej mládeže. Nedoriešená zostáva otázka vysokoškolského vzdelávania maďarskej menšiny. (Len 2,2% populácie maďarskej menšiny má vysokoškolské vzdelanie, pričom celoštátny priemer je 5,2%).

Voči Rómom sa uplatňovala politika skrytej alebo otvorennej asimilácie. V roku 1958 bol ich kočovný spôsob života postavený mimo zákon. V tom istom roku vyšlo uznesenie Ústredného výboru Komunistickej strany o dôslednej asimilácii rómskeho obyvateľstva. Cigánska otázka sa v tomto dokumente chápala ako problém sociálne zaostalej vrstvy obyvateľstva, ktorej treba zlepšiť životné podmienky predovšetkým v oblasti bývania. V období politického uvoľnenia v roku 1968 vznikol český a slovenský zväz Rómov, ktorý inicioval odlišný prístup k rómskej otázke. V období normalizácie bol zväz zakázaný. Podľa

osobitného pokynu Ministerstva kultúry Slovenskej republiky nebolo dovolené zriaďovať ani rómske umelecké súbory a kulturné inštitúcie.²⁶

Hospodársky a sociálny vývoj

Po zoštátnení baní, báň a veľkoobchodu a po pozemkovej reforme nasledovala likvidácia malého a stredného podnikania. Štát premenil malé a stredné podniky na veľkopodniky resp. dnužstevné podniky a založil mnoho nových. S tým súvisel pokles zamestnanosti v agrárnom sektore, presun obyvateľstva z vidieka do miest, násťup čien do zamestnania, rozpad mnohogeneračnej rodiny a tradičných hodnôt, násťup novej sociálnej vrstvy straňických podnikových riaditeľov, technokratov a byrokratov. Pokiaľ v roku 1948 pracovalo v priemysle 216 000 ľudí, v roku 1965 to bolo 504 000 a v roku 1985 už 800 000.

Po dvoch päťročniach elektrifikácie, kolektivizácie a industrializácie, nastalo obdobie stagnácie. Možnosti extenzívneho rastu boli zjavne vyčerpané a bolo treba stimulovať intenzívny rozvoj, na čo sa však direktívne metódy riadenia nehodili. Ekonóm Ota Šík verejne formuloval myšlienku, ktorá visela vo vzduchu, že zmena systému riadenia hospodárstva vyžaduje zmienu politického systému. Jeho návrhy reformy boli zamietnuté. Nadálej rozhodovali kritériá stranicej disciplíny, a nie kritériá kvality a efektivity hospodárskej činnosti. Direktívny systém podvazal iniciatívu a zodpovednosť riadiacich pracovníkov. Ekonomické dôsledky boli evidentné. Kvalita výrobkov a služieb neustále klesala, tempo technickej a technologickej inovácie bolo minimálne. Ľudia sa naučili žiť nenáročne s nedostatkou a nefungujúcou ekonomikou a vytvorili si pre uspokojenie vlastných potrieb paralelný trh práce a tovaru.

Politický vývin po februári 1948

Po "potrestaní vinníkov" za rozpad republiky našla si skupinová agresia nový objekt – vnútorného nepriateľa. Obdobie od roku 1948–1955 najlepšie charakterizuje heslo o zostrujiacom sa triednom boji socializmu proti jeho nepriateľským živlom. Nezákonosť sa stala symbolom komunistickej moci. Štátnej bezpečnosti hľadala neustále nových nepriateľov režimu. Z údajne politických dôvodov bolo v období od 1948–1953 odsúdených viac ako 100 000 ľudí, k trestom smrti 232 a popravených bolo 178. Sto tisíc osôb bolo bez súdu internovaných v pracovných táborech. Komunisti najprv zlikvidovali v inscenovaných procesoch významné osobnosti politickej opozície.²⁷ Následne, aby dokázali závažnosť protikomunistického spiknutia, odsúdili ďalšie stovky účastníkov údajného protištátného sprisahania, z čoho 10 bolo dosúdených na trest smrti. Potom prišli na rad bývalí podnikatelia, kňazi a farári, mnisi a rádové sestry, veľkostatkári, "sabotéri", nacionalisti, vojaci zo západnej fronty, komunisti – úchylkári...

Odhalenie kultu osobnosti po smrti Stalina, najmä po Chruščovovom prejave v roku 1956, oslabilo postavenie KSČ. Robotníci vo viacerých krajinách sovietskeho bloku revoltovali proti teroru ideológie a proti neúnosným sociálnym a pracovným podmienkam.

Spisovatelia a študenti v ČSR žiadali revíziu politických procesov 50. rokov, slobodu informácií, prístup k západnej tlači, demokratizáciu verejného života. K prvým rehabilitáciám došlo až v roku 1963, keď boli rehabilitovaní buržoázni nacionalisti, v skutočnosti komunisti a účastníci Slovenského povstania. Keď sa stal prvým tajomníkom Alexander Dubček, ujala sa iniciatívy

komunistická strana Slovenska. Slovenské masmédiá sa stali platformou kritiky falzifikácie Slovenského povstania a prezieravého postoja k slovenskej otázke. Veľa sa tiež diskutovalo o poslaní národnej inštitúcie Slovákov – Matici slovenskej – ktorej kompetencie zúžil komunistický a pražský centralizmus len na národnú knižnicu.²⁸

Pražská jar 1968

Pražské udalosti a následne udalosti v celej krajine spustila súhra viacerých faktorov, ktoré sa odohrali v približne rovnakom čase: konflikt v Ústrednom výbere KSČ, konflikt medzi reformnými komunistami a mocou socializmu sovietskeho typu, rozhorčenie širokej verejnosti nad brutalitou zásahu voči demonštrujúcim pražským študentom.

Snahou reformných komunistov bola predovšetkým rehabilitácia samotného socializmu. Zmysel tohto obdobia však čoskoro utvárala spontánne jednajúca verejnosť sama, ktorá podstatne prekročila zámery reformných komunistov. Protitlak Sovietskeho zväzu dodal konfliktu nacionálne zafarbenie a pritiahol ďalej širokú verejnosť.

Kríza komunistickej moci mala hlbšie príčiny. K najdôležitejším patrili hospodárske dôvody, ktoré občania pocíťovali ako chronický nedostatok základného tovaru a služieb a ako narastajúci rozdiel medzi ekonomickou úrovňou západných a východných krajín²⁹

Ďalším zdrojom napäťia bolo stále nedoriešené štátoprávne postavenie Slovákov v ČSSR a doktrinárska kultúrna politika KSČ, zavádzajúca umelcov tvoriť výlučne v duchu ideológie socializmu a záujmov celku, teda štátu.³⁰

Na októbrovom pléne najvyššieho orgánu KSČ v roku 1967 bolo zrejmé, že vedenie KSČ stratilo nad situáciou v spoločnosti kontrolu. Komunisti aj nekomunisti sa prestali bať. Keď na januárovom zasadnutí KSČ bola politika Novotného podrobena ostrej kritike, musel prvý tajomník a súčasne prezident republiky A. Novotný odstúpiť. Za prvého tajomníka ÚV KSČ bol zvolený kompromisný kandidát Alexander Dubček, ktorý sa stal čoskoro najpopulárnejšou osobou v republike. Ľudia opäť čítali straničné noviny, v ktorých sa dozvedali mnohé zamlčované skutočnosti o minulosti strany, o porušovaní zákonnosti, o zavraždených súdruhoch.

Dubček spolu s reformným krídлом komunistov chcel realizovať socializmus s ľudskou tvárou. Zdôrazňoval, že politika strany nesmie v občanov vyvolávať pocit, že sú v svojich právach a slobodách obmedzovaní vládou, ale naopak, chcel, aby v činnosti svojej strany videli zárukou práv, slobód, záujmov. Akčný program reformných komunistov tiež proklamoval ciele samostatnej zahraničnej a hospodárskej politiky, návrat do Európy, zrušenie kádrového stropu, podľa ktorého isté funkcie, isté povolania mohol vykonávať len komunita. Komunistická strana si však nadálej hodlala udržať svoju vedúcu pozíciu.

Nekomunistická verejnosť sa začala vytvárať vlastné organizácie³¹ a povzbudená odvahou intelektuálov – komunistov, domáhala sa zrušenia monopolnej moci KSČ, slobodných volieb, parlamentu s fungujúcou opozíciou, garantovaných občianskych práv, slobody myšlenia a prejavu a pod. Manifest 2 000 slov, ktorého vznik iniciovali vedecí pracovníci,³² dokonca vyzval občanov, aby realizovali demokratický program a zakladali si vlastné občianske výbory, ktoré budú od komunistickej strany nezávislé. Búrlivo sa riešila aj otázka štátoprávneho postavenia Čechov a Slovákov,

ktorá mala širokú publicitu najmä na Slovensku. Dôležitosť sa prikľaďala najmä vyriešeniu problému pražského centralizmu v oblasti hospodárskej politiky.

Politika KSČ sa čoskoro ocitla medzi dvomi mlynskými kolesami. Na jednej strane silnel tlak zo strany ZSSR, na druhej strane rásťla netrpezlivosť a radikalizmus intelektuálov a verejnosti, ktorá sa nechcela uspokojiť s pomalými, postupnými zmenami a bola čoraz iniciatívnejšia. Dubček, ktorý stále veril, že socializmus a ZSSR patria nerozlučne spolu, nemohol v mene záchrany idey socializmu hovoriť pravdu ani v Moskve, ani doma, a tým menej pripustiť možnosť vojenského zákroku zo strany ZSSR.

Československá verejnosť bola agresiou armád Varšavskej zmluvy otriasená. Napriek tomu zareagovala pohotovo. Stryhávala orientačné tabuľky, presviedčala vojakov o nezmyselnosti zásahu, koordinovala svoje aktivity proti okupantom podľa pokynov slobodného vysielania. Propagandistická činnosť konzervatívnych členov ÚV KSČ, ktorá mala premeniť okupáciu na "pomoc", úplne zlyhala.

Duchaprotomnosť si uchovali aj reformní komunisti, ktorí zvolali zjazd KSČ do pražského podniku, a to hned po prvom dni okupácie. Na Vysočanskom zjazde bol zvolený nový ústredný výbor a riešila sa situácia okupovanej krajiny. O šest dní neskôr delegáti slovenského zjazdu KSS vyhlásili Vysočanský zjazd za neplatný, lebo sa ho nezúčastnil dostatočný počet delegátov zo Slovenska. Bola to zámenka, ktorá pomohla G. Husákovovi začať s realizáciou politiku normalizácie.

Politika normalizácie – reálny socializmus

Husákova stratégia "normalizácie vziaľov so ZSSR" potrebovala obetných baránkov a legalizáciu prítomnosti sovietskych vojsk. Najprv sa Husákovi podarilo anulovať 14. Vysočanský zjazd a "pripraviť" zvolanie nového "legálneho" zjazdu strany, ktorý zvolil nový ústredný výbor. Ten potom odvolał Akčný program a schválil kapitulantský postup vedenia strany a "realistickej" postoj k prítomnosti vojsk. 18. októbra 1968 Národné zhromaždenie dodatočne ratifikovalo zmluvu o dočasnom umiestnení sovietskych vojsk. Potom na Dubčekovo miesto nastúpil G. Husák a spustil "očistný proces KSČ", exkomunikovanie reformných komunistov, čím sa redukoval počet straníkov o jednu štvrtinu.

Verejnosť sa však nechcela vzdať získaných občianskych práv a slobôd a dávala to rozmanitými spôsobmi najavo. Najhlbšie zasiahol svedomie čs. verejnosti protest študenta Jana Palacha, ktorý sa zažíva upálil. Nasledovali ďalšie ohnivé pochodne mladých ľudí, ktoré sa však pred širšou verejnosťou podarilo utajať. Študenti pokračovali v burcovani svedomia národa štrajkmi a hladovkami.

Výročie okupácie sa každoročne pripomína politickými protestmi. Na okrají spoločnosti sa vytvorili združenia udržiavajúce myšlienku občianskych slobôd a dôstojnosti pri živote. V samizdatovej podobe vychádzali stovky titulov. Z nekomunistickej opozície sa tešil istej podpore zo zahraničia najmä Jan Patočka, Václav Havel a Václav Černý.

Širší záujem domácej a zahraničnej verejnosti prebudili až súdne procesy mladých nekonformných hudobníkov. V obnovenej atmosfére dôvery a verejnej podpory vzniklo hnutie občianskej iniciatívy Charta 77, ku ktorému sa pripojili aj exkomunikovaní komunisti. Toto hnutie neustále pokojne formou pripomínaло štátnej moci, že aj ona je povinná rešpektovať Listinu občianskej

práv, keďže Československo patrí k jej signatárom, čo vyvolávalo vlnu represií.

Na Slovensku našla Charta 77 len málo stúpencov (M. Kusý, M. Šimečka, D. Tatarka, H. Ponická). Väčšina nekonformných intelektuálov a umelcov sa zoskupila v alternatívnych štruktúrach okolo ochrancov prírody a katolíckych aktivistov. Ochrancovia publikovali štúdie, ktoré mapovali hlavné problémy slovenskej spoločnosti vrátane rozsahu a dôsledkov devastovaného životného prostredia (M. Huba, J. Budaj, F. Gál). Katolíci protestovali proti neobsadeným diecézam a proti prenasledovaniu duchovných. V roku 1988 usporiadali na podporu svojich požiadaviek v Bratislavе sviečkovú demonštráciu, ktorá bola brutálne rozohnaná (J. Čarnogurský, F. Mikloško, J. Langoš).

Revolučný zvrat 1989 a ústavný vývin

V zamatovej revolúcii zohrali najdôležitejšiu úlohu práve tieto skupiny občianskych, zelených a katolíckych aktivistov. V Čechách sa zoskupili do hnutia Občanské fórum a na Slovensku vytvorili Verejnosť proti násiliu. Volby v roku 1990, prvé slobodné volby po 44 rokoch, boli vlastne referendom proti monopolu komunistickej strany. Obe hnutia získali väčšinu hlasov, hoci v nich kandidovalo niekoľko desiatok politických strán a hnutí.

Po sporoch okolo nového názvu republiky, o kompetencie federatívnej a slovenskej vlády, sa FZ vzdalo riešenia štátoprávneho usporiadania vziaľov Čechov a Slovákov a preneslo zodpovednosť na národné parlamente. Ani tým sa však nepodarilo do konca dvojročného funkčného obdobia nájsť obojstranne uspokojivé riešenie.

Po voľbách v júni 1992 nastal v česko-slovenských jednaniach rýchly zvrat. Iniciatívy sa ujali vŕťači volieb – Občianska demokratická strana pod vedením V. Klausa a Hnutie za demokratické Slovensko pod vedením V. Mečiaru. V. Klaus reagoval na Mečiarovu požiadavku medzinárodnej subjektivity Slovenska tým, že pripustil len dve možnosti, o ktorých je ochotný rokovať: o funkčnej federácii (bez medzinárodnej suverenity Slovenska) alebo o dvoch samostatných národných štátov. Na prvom stretnutí vŕťačných politických reprezentácií sa V. Mečiar rozhodol pre druhú alternatívu.

V septembri 1992 schválila SNR novú ústavu, ktorá konštituuje samostatný štát ako republiku s parlamentnou demokraciou. Jej súčasťou je Listina základných práv a slobôd. Vracia sa k princípu, že štátna moc pochádza od občanov a že občan môže všetko, čo mu zákon nezakazuje a štát môže len to, čo mu zákon dovoľuje. Takisto rešpektuje princíp oddelenia moci výkonnej, zákonodarnej a súdnej.

V tretej časti ústavy sa však pripúšťa obmedzenie slobody prejavu a práva slobodne informovať a to zákonom v prospech ochrany práv a slobôd iných, bezpečnosti štátu, verejného poriadku, ochrany verejného zdravia a mravnosti. Občanom sa priznáva vlastnícke právo, súčasne sa však pripúšťa vyvlastnenie alebo nútene obmedzenie vlastníckeho práva.

Slovenský jazyk je kodifikovaný ako štátny jazyk (článok 5) s dodatkom, že používanie iných jazykov ustanovi zákon.

Príslušníkom národnostných menšíň priznáva ústava právo rozvíjať vlastnú kultúru, rozširovať a prijímať informácie vo vlastnom jazyku, základať a udržiavať vzdelávacie a kultúrne inštitúcie. Právo vzdelávania vo vlastnom jazyku, používania menšinového jazyka v úradnom styku a participácia na riešení vecí

týkajúcich sa národnostných menšíň sa priznáva len za podmienok, ktoré určí zákon. Zatiaľ tieto zákonné podmienky nie sú známe. Výkon práv občanov patriacich k národnostným menšinám je obmedzený podmienkou, že nesmie viesť k ohrozeniu zvrchovanosti a územnej celistvosti Slovenskej republiky a k diskriminácii jej ostatného obyvateľstva.

Ústava teda oproti predchádzajúcemu stavu negarantuje, že maďarské vzdelávanie a kultúrne inštitúcie budú nadálej plne finančne podporované štátom, ani nezaručuje proporcionálne zastúpenie menšíň v zastupiteľských inštitúciach.

Ústava Českej republiky nie je ešte schválená.

Situácia národných menšíň po zamatovej revolúcii

Po roku 1989 si občania maďarskej národnosti založili niekoľko kultúrnych a profesijných združení a aktivizovali sa aj politicky. Sú zastúpeni v parlamente.

Atmosféra novozískanej slobody prejavu dala život niekoľkým rusínskym a ukrajinským spolkom.³³ Tieto organizácie sa odlišujú predovšetkým v chápani vlastnej identity (ukrajinská vs. rusínska) ako aj v predstavách o budúcnosti svojej kultúry a jazyka.

Vnútornými problémami je tiež zmietaná rómska menšina, ktorá až do roku 1991 nemala status národnostnej menšiny a bola považovaná len za sociálne zaostalú etnickú skupinu, ktorú treba asimilovať. V apríli 1991 schválila vláda SR požiadavku, aby Rómovia boli zrovnoprávnení s ostatnými etnickými minoritami. Pri sčítaní ľudu v roku 1991 mali teda Rómovia prvýkrát možnosť prihlásiť sa k vlastnej identite. Avšak pre nízke etnické povedomie a zrejme zo strachu z diskriminácie využila toto právo asi tretina Rómov.³⁴

V období 1989–1990 si Rómovia založili okrem kultúrnych spolkov a vlastných novín aj päť politických strán.

Oživenie národného a kultúrneho života možno pozorovať aj v prípade chorvátskej menšiny. V Čechách vzniklo Združenie občanov chorvátskej národnosti a na Slovensku Chorvátsky kultúrny zväz s centrom v Devínskej Novej Vsi.

Zatiaľ platný jazykový zákon Slovenskej republiky priznáva menšinovému jazyku štatút úradného jazyka, ak podiel menšinového obyvateľstva presiahne 20% obyvateľstva v danom regióne.

Hospodárska a politická situácia po novembri 1989

Princípy parlamentnej demokracie a trhové hospodárstvo sa stali sloganom všetkých politických strán, ktoré sa budú obnovili alebo postupne vykryštalizovali z občianskych hnutí.

Sovietizácia zahraničnopolitickej orientácie skončila v roku 1990, keď Československo vystúpilo z Rady vzájomnej hospodárskej pomoci, z Varšavského obranného paktu a keď posledný vojak Sovietskej armády opustil územie republiky.

Kolaps ekonomiky ZSSR, hlavného obchodného partnera ČSFR, prinútil zahraničný obchod, aby hľadal nové odbytišia. Súčasne je nutné transformovať centralizovanú, málo efektívnu a ťažkopádnú ekonomiku na ekonomiku regulovanú trhom a privatizovať aspoň časť štátneho vlastníctva. Celý tento proces je komplikovanejší pre slovenskú ekonomiku, kde treba súčasne konvertovať

zbrojný priemysel. Počet nezamestnaných sa pohybuje na Slovensku okolo 15%, zatiaľ čo v Čechách okolo 3%.

Vzťahy medzi Čechmi a Slovákm

Vzťahy medzi Čechmi a Slovákm sú stále vnímané z oboch strán ako asymetrické. Český národ je akoby v pozícii staršieho, silnejšieho a vyspelejšieho brata, ktorý priveľmi nedôveruje schopnostiam a spoľahlivosť svojho mladšieho súrodencu.

České vzťahy ku Slovákom sú mimo iné začažené aj pocitmi zrady a nevďačnosti zo strany Slovákov. Taktôž je interpretované autonomistické hnutie na Slovensku v období prvej republiky, vznik Slovenského štátu, vznik federácie a politika KSS po okupácii v roku 1968.

Slovenské vzťahy k Čechom sú komplikované pocitmi, že Česi Slovákov podceňujú a že im vždy pod inou zámenkou nedovolili, aby dospeli. Hoci Slováci uznávajú prednosť a prevahu Čechov v mnohých oblastiach, odmiestia zostať v pozícii nedospelého súrodencu, nekompetentného rozhodovať ani o svojich vlastných záležitostach. Neuznávaný súrodenečec sa búri a chce byť autonómny a rešpektovaný. Staršieho brata tiež emancipačné snahy, niekedy veľmi neohrabane a necitlivé, zraňujú. Vnímajú ich jednoznačne ako protičeské postoje, ktoré si rozhodne nezaslúžia.

Vzájomné vzťahy sa nediskutujú v pojoch záujmov, ale predovšetkým v pojoch morálky. Prirodene moralizovanie vzťahu neuľahčuje hľadanie východiska z aktuálnej krízy.

Napriek všetkému si Česi a Slováci uvedomujú, že sú si navzájom najpríateľnejšími partnermi. Spôsobuje to nielen jazyková blízkosť, ale aj podobné historické skúsenosti spolužitia s inými národmi strednej Európy. Popri výhodách spoločného štátu si uvedomujú aj riziká jeho rozpadu. Ak by sa konal plebiscit o budúcnosti spoločného štátu pred konečným rozhodnutím politikov, väčšina občanov by sa vyjadrla proti jeho zániku. Rozhodovanie politikov, zdá sa, je viac sýtené osobnými emóciemi a krátkodobými politickými a ekonomickými záujmami ako racionalnou úvahou o geopolitickej postavení Českej a Slovenskej republiky v strednej Európe.

Poznámky

- ¹ vid' napr. Wilsonovo posolstvo k americkému kongresu, 8. januára 1918
- ² vid' Peroutka, F., Budování státu 1918–1919, Lidové noviny, Praha 1991, s. 45–106
- ³ vid' predch. cit., s. 133 a Peroutka, F., Budování státu 1920, Lidové noviny, Praha 1991, s. 1023
- ⁴ viac v Očovský, Š., Interpretation of statistical data on nationalities, in: J. Plichtová (Ed), Minorities in Politics: Cultural and Language Rights, European Cultural Foundation, Bratislava 1992, s. 94–100
- ⁵ Maďarizácia v Hornej zemi Uhorska (dnešné Slovensko) ovplyvňovala etnickú štruktúru obyvateľstva už od konca 18. storočia. Napr. v období od 1880–1910 podiel slovenských hovoriacich obyvateľstva klesol zo 60,2% na 57,7%, zatiaľ čo podiel maďarských hovoriacich sa zvýšil z 22,2 na 30,3%.
- ⁶ Jazykový zákon (122/1920) bol prijatý súčasne s ústavou z roku 1920.

⁷ vid' tabuľku 1

⁸ Pri sčítaní ľudu v roku 1910 sa národnosť odvodzovala od materinského jazyka, v roku 1921 od slobodne zvolenej národnej identity bez ohľadu na materinský jazyk, v roku 1930 sa opäť zisťoval materinský jazyk ako kritérium národnej príslušnosti. Od roku 1950 majú občania právo voliť si svoju národnú a národnostnú identitu. Oba údaje – materinský jazyk a národná príslušnosť sa zhodujú v 99% prípadoch. Výnimcočne v roku 1970 3% občanov sa identifikovalo ako Slovákov, hoci slovenčinu neuviedli ako materinský jazyk.

⁹ Rakúski Nemci sa ako prví po I. svetovej vojne usilovali ustanoviť samostatnú provinciu na princípe národného sebáurčenia, ktorá by patrila pod správu Rakúska. Ukázalo sa tak, že v strednej Európe nie je možné realizovať právo na sebáurčenie do dôsledkov, ak nechceme túto oblasť roztrhať na maličké kúsočky neschopné samostatného hospodárskeho života.

¹⁰ Medzi najvplyvnejšími politickými stranami v roku 1921 nachádzame 10 českých a slovenských strán (sociálne–demokratická, národnoodemokratická, národnosocialistická, agrárna, ľudová), 5 nemeckých, 3 maďarské, 3 podkarpatsko–ruské. Nemecká a maďarská menšina mala svoje noviny, kultúrne inštitúcie a vyspelé školstvo v materinskom jazyku.

¹¹ Pri svojej návšteve v Moskve roku 1943 podpísal E. Beneš so Sovietskym zväzom zmluvu o vzájomnej pomoci v prípade novej nemeckej agresie.

¹² Podľa tohto stanného práva každý, kto poskytol hoci aj nepriamu pomoc atentátnikom alebo ich neudal, bol popravený spolu s celou rodinou. Stanné právo trvalo 5 týždňov a vyše 2200 vlastencov, význačných osobností politického života bolo odsúdených na trest smrti.

¹³ vid' vládne nariadenie 231 z roku 1940.

¹⁴ vid' Tigrid, P., Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu, Sixty-Eight Publishers Corp., Toronto 1988

¹⁵ vid' Kamenec, I., Po stopách tragédie, Archa, Bratislava 1991 alebo Kamenec, I., The problem of Jewish nationality in the modern Slovak history, in: J. Plichtová (Ed), Minorities in Politics: Cultural and Language Rights, European Cultural Foundation, Bratislava 1992, s. 247–249

¹⁶ Najväčší kolaboranti sa pred súdy nedostali, lebo rýchlo prešli do služieb Komunistickej strany.

¹⁷ viac v Čierna-Lantayová, D., Mutual connection between the situation of minorities in Hungary and Slovakia after 1945, in: J. Plichtová (Ed), Minorities in Politics: Cultural and Language Rights, European Cultural Foundation, Bratislava 1992, s. 86–93

¹⁸ viac v Šutaj, Š., Changes of national identity in historical development, in: J. Plichtová (Ed), Minorities in Politics: Cultural and Language Rights, European Cultural Foundation, Bratislava 1992, s. 182–190

¹⁹ vid' Chovanec, R., Trella, R., Úvodná štúdia, v Ústava Československej socialistickej republiky, Pravda, Bratislava 1982, s. 55

²⁰ vid' predch. cit., Článok 1

²¹ vid' predch. cit., Článok 6

²² vid' predch. cit., Článok 32

²³ vid' predch. cit., Článok 9

²⁴ vid' predch. cit., Článok 97

²⁵ vid' Ústavny zákon o československej federácii z 27. októbra 1968, Článok 4

²⁶ viac v Mann, A. B., The formation of the ethnic identity of the Romany in Slovakia, in: J. Plichtová (Ed), Minorities in Politics: Cultural and Language Rights, European Cultural Foundation, Bratislava 1992, s. 261–267

²⁷ Patrila k nim napr. dr. Milada Horáková a Záviš Kalandra. Proti trestu smrti M. Horákovej protestovalo tisíce ľudí, dokonca aj A. Einstein.

²⁸ napr. starostlivosť o slovenských krajanov v zahraničí prisúchala pražskej inštitúcii, a nie Matici slovenskej.

²⁹ Systém centrálneho plánovania hospodárskeho rozvoja prekročil svoj zenit. Pokial týmto spôsobom bolo možné zvládnúť obnovu povojnového hospodárstva a extenzívny rozvoj priemyselnej výroby, nebol tento systém dostatočne citlivý na to, aby odhadol a saturaoval meniače sa potreby obyvateľstva. Takyto hospodársky dirigizmus neúčinkoval efektívne pri riadení stále viac intelektualizovanej práce.

³⁰ Na zjazde spisovateľov v Prahe 1967 apeľovali spisovatelia (F. Hrubík, J. Seifert, V. Kaplický a L. Mňáčko) na svedomie spisovateľov, aby sa prestali prepožičiavať záujmom politiky KSČ a začali písat a hovoriť pravdu. V. Havel hovoril konkrétnie aj o nedemokratických pomeroch vo Zväze spisovateľov.

³¹ napr. Klub angažovaných nestraníkov, Organizácia bývalých politických väzňov etc.

³² Tento text editoval a uverejnil pod svojím menom spisovatel L. Vaculík v niekoľkých novinách súčasne.

³³ Popri Kultúrnom zväze ukrajinských pracujúcich existuje Zväz Rusínov–Ukrajincov Česko–Slovenska, Rusínska obroda, Spoločnosť A. Duchnoviča, Ruch, Obruč, Tarasova Ukrajina a ďalšie.

³⁴ Podľa štatistik mestských a obecných úradov štátnej správy, ktoré viedli evidenciu o počtoch Rómov odkázaných na sociálnu podporu, žilo v roku 1989 v ČSFR okolo 400 000 – 500 000 Rómov.

Literatúra:

- In J. Plichtová (Ed), Minorities in Politics: Cultural and Language Rights, European Cultural Foundation, Bratislava 1992:
Gabzdilová, S., Schools in the Slovak republic with instruction in the Hungarian language – Present status, s. 165–175
Haraksim, Ľ., The national identity of the Rusyns of East Slovakia, s. 229–238
Jérábek, R., Moravian Croats – 450 Years after, s. 239–242
Kováč, D., National minorities in Central Europe as an instrument and activity force in European politics, s. 82–85
Magocsi, P. R., Carpatho–Rusyns: Their current status, s. 212–223
Mušinka, M., The Rusyne–Ukrainian minority in Slovakia, s. 224–228
Lipták, L., A History of Slovakia and the Slovaks, Ministry of International relations, Bratislava 1991
Tigrid, P., Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu, Sixty-Eight Publishers Corp., Toronto 1988.

Tabuľka č. 1 Etnická štruktúra obyvateľstva podľa sčítania ľudu v roku 1921 (v tisícoch).

Etnicita	Územné celky				
	Čechy	Morava Slezsko	Sloven- sko	Podkar- patská Rus	ČSR
česko-slovenská	4 713,4	2 595,5	2 345,9	34,0	9 688,8
nemecká	2 270,9	800,0	147,5	13,2	3 231,7
maďarská	7,6	2,9	572,0	109,5	692,0
ruská rusínska	7,2	4,0	91,1	447,0	549,2
poľská	1,2	79,4	0,9	0,2	81,7
židovský	2,7	17,3	65,4	91,3	186,7
cigánska	0,0	0,2	30,6	1,4	32,2
rumunská	0,2	0,0	0,1	12,7	13,0
juhoslovanská	0,6	2,1	0,4	0,1	3,1
iná	0,8	0,2	0,3	0,0	1,3
celkom	7 014,6	3 501,7	3 254,2	709,1	14 479,6

Tabuľka č. 2 Etnická štruktúra obyvateľstva podľa sčítania ľudu v roku 1991 (v tisícoch).

Etnicita	Územie		
	Čechy a Morava	Slovensko	ČSFR
česká	9 776,4	53,4	9 829,8
slovenská	322,5	4 511,7	4 834,2
nemecká	48,3	5,6	53,9
maďarská	20,5	566,7	587,2
rusínska	2,2	16,9	19,1
ukrajinská	7,7	13,8	21,5
poľská	59,1	2,9	62,0
rómska	28,1	80,6	108,7
iná a neurčená	42,8	17,1	59,9
celkom	10 237,6	5 268,9	15 506,5

Tabuľka č. 3 Podiel maďarskej menšiny na celkovom počte obyvateľov Slovenska

Rok	Slováci v tisícoch	%	Maďari v tisícoch	%	Celkom
1921	1 952,9	65,1	650,6	21,7	3 000,8
1930	2 250,6	67,7	585,4	17,6	3 324,1
1937	2 374,2	67,1	622,8	17,6	3 540,2
1950	2 982,5	86,6	354,5	10,3	3 442,3
1960	3 560,2	85,3	518,8	12,4	4 174,0
1980	4 317,0	86,5	559,5	11,2	4 991,2
1991	4 511,7	85,6	566,7	10,8	5 268,9

Etnickí Poliaci na Ukrajine, v Bielorusku a v Litve

Dr. Keith Sword

Historický vývoj

Prítomnosť poľských národnostných menšíň východne od rieky Bug je z veľkej miery možné pripisať presúvaniu hraníc a stáročia trvajúcemu zápasu o rozhodujúci vplyv vo východnej a strednej Európe medzi Poliakmi a Rusmi. Spojené kráľovstvo Poľska a Litvy sa v časoch najväčšieho rozmachu na začiatku 17. stor. rozprestieralo od Baltského mora k Čiernemu moru a na východe siahalo takmer až po Moskvu.

Obdobie úpadku, ktoré sa začalo koncom 17. storočia, kulminovalo rozdelením Poľska v rokoch 1772 až 1795. V situácii, keď sa východné teritória Poľska zredukovali iba na gubernie Ruskej ríše, urobili oficiálni predstaviteľia cárskeho Ruska niekoľko pokusov o oslabenie poľského vplyvu v regióne. Stalo sa tak najmä po dvoch veľkých povstaniach proti cárskej vláde – v rokoch 1831 a 1863, keď desaťtisíce Poliakov zo statkárskych kruhov a inteligencie nútene odišli do exilu na Sibír.

Poľská štátosť bola obnovená v roku 1918, ale východné hranice štátu dostali konečnú podobu až po dohode z Rigy (1921), ktorá formálne ukončila poľsko-bol'sevickú vojnu. Táto mierová zmluva Poliakom zaručila vrátenie východných území rovnajúcich sa približne ploche, ktorú Poľsko vlastnilo po druhom delení (1793). Poľský vplyv na tomto teritóriu však počas štyroch generácií vlády Ruska zoslabil. Poľská vláda sa v medzivojnovom období musela vysporiadať s buržoáznonacionalistickým cítením ukrajinskej, bieloruskej a židovskej populácie v oblasti, v ktorej Poliaci tvorili menej ako 50% obyvateľstva.¹

Na sovietskej strane hranice bolo v polovici 20. rokov 782 300 sovietskych občanov poľského pôvodu, z ktorých takmer dve tretiny (496 000) žili v Ukrajinskej republike.² Tento oficiálny údaj by sa však mal porovnať s odhadom 3 milióny, ktorý v roku 1920 urobili v Sovietskom Rusku poľskí komunisti.³ V počiatocných rokoch sovietskej vlády sa Poliakom dostało osvieteného zaobchádzania. Na územiaciach s mimoriadne hustým poľským osídlením boli vytvorené dva malé autonómne poľské regióny – jeden v Žitomirskej oblasti Ukrajiny (1925) a druhý v Minskej oblasti Bieloruska (1932).

Tolerantnosť Moskvy voči poľskej etnickej autonómii však netrvala dlho. Počas 30. rokov, keď sa upevňovanie stalinskéj moci zvrhlo na masový teror, zhoršila sa aj situácia etnických Poliakov. Polovica 30. rokov priniesla koniec "poľského experimentu" a po zrušení autonómnych regiónov nasledovala masová represia. V rokoch 1936 až 1938 boli tisíce Poliakov z Ukrajiny a Bieloruska násilne deportované, alebo sa stali obeťami oddielov smrti NKVD. Väčšina z transportovaných Poliakov skončila cestu v Kazachstane, ale niektorí boli premiestnení do ešte vzdialenejších oblastí na Sibíri.⁴

V Poľsku sa krátká epizoda samostatnosti skončila v septembri 1939, keď sa krajinu znova rozdelila, tentoraz v dôsledku nacistico-sovietskeho paktu. ZSSR zabral 52 percent poľského územia a v rámci svojej anektačnej politiky deportoval stájisice obyvateľov regiónu – najmä, i keď nie výlučne, etnických Poliakov.⁵

Na konci druhej svetovej vojny sa viťazní spojenci dohodli, že ZSSR si má ponechať obrovské územie poľského teritória východne od rieky Bug a Poľsko má byť kompenzované na úkor Nemcka. Východné provincie Poľska, ktoré sa v tomto čase už nachádzali pod sovietskou vojenskou okupáciu, pohltila Bieloruská a Ukrajinská republika, pričom mesto Višňov a jeho okolie pripadli Litve.

Povoľnová dohoda medzi Poľskom a ZSSR viedla v rokoch 1945–1948 k repatriácii viac ako 1,5 milióna Poliakov zo ZSSR.⁶ Ďalších 245 000 nasledovalo, keď sa v rokoch 1955–1959 obnovilo repatriačné hnutie.⁷ Napriek tomu výsledky povoľnového sovietskeho sčítania ľudu ukázali, že v ZSSR zostať viac ako milión etnických Poliakov. Najnovšie sčítanie ľudu z 1989 prinieslo údaj 1 126 334 vrátane kolónie 60 000 Poliakov v Kazachstane. Z celkového počtu je asi 80% (932 300) koncentrovaných v troch republikách susediacich s východnou hranicou Poľska.⁸

V posledných rokoch sa o oficiálnych výsledkoch sčítania ľudu veľa diskutuje. Niektorí pozorovatelia sú toho názoru, že skutočný počet "sovietskych Poliakov" sa pohybuje medzi 2–4 miliónmi.⁹ Je pravda, že za sovietskeho režimu sa oficiálne veľmi neodporúčalo uvádzáť poľskú národnosť, a preto sa pravdepodobne v rámci sovietskej spoločnosti vyskytuje mnoho tisíc "utajených" Poliakov. Čas a zmiešané manželstvá však tiež urobili veľké zásahy do etnickej poľskej komunity. Zo sčítania ľudu z roku 1988 je zrejmé, že asi iba 30 % zaznamenaných Poliakov označilo poľštinu za svoj prvý (preferovaný) jazyk.¹⁰

Glasnosť a perestrojka, ktoré priniesla éra Gorbačova, podnietili medzi ľudom ZSSR oživenie národného cíteria a snáh. Aj medzi Poliakmi sa po roku 1989 prebudilo etnické cítenie a túžba obnoviť kontakty s Poľskom a znova objaviť vlastné kultúrne dedičstvo.

Od roku 1991, a teda od rozpadu ZSSR a vytvorenia jeho nástupníckych republík ako samostatných štátov, sa situácia poľskej národnostnej menšiny na východe stala predmetom diskusie a rokovania medzi Varšavou a republikovými vládami vo Višňuve, Minsku a Kyjeve. Rastúce uvedomenie nepríaznivej materiálnej a kultúrnej situácie druhov za východnými hranicami malo medzi Poliakmi v Poľsku za následok výzvy na finančnú pomoc, posielanie kníh, učiteľov, kňazov, organizovanie kurzov pre "východných Poliakov" a prázdninových táborov pre deti.

Oveľa naliehavejším problémom pre varšavských politikov je, čo robiť v prípade ekonomickej kolapsu na východe, ktorý môže viest' k prílevu veľkého počtu utečencov zo susediacich republík. Zmocnenec pre záležitosti utečencov poľského ministerstva vnútra v polovici roku 1991 vyhlásil, že o repatriáciu zo ZSSR sa snaží približne milión etnických Poliakov. Medzi žiadateľmi o prešidlenie sú zväčša zamestnanci kolchozov, robotníci v priemysle a starší ľudia alebo ľudia v zlej materiálnej situácii. Podľa názoru hovorca prednosť v repatriácii majú Poliaci zo vzdialenejších a nehostinných oblastí – zo Sibíri alebo Kazachstana.¹¹ Poľská verejná mienka (podľa prieskumov zo začiatku roku 1992) presídľovanie etnických Poliakov vcelku schvaľuje, a to napriek rastúcomu podráždeniu zo stúpajúceho počtu utečencov a emigrantov prichádzajúcich do Poľska z východu a juhu.¹²

Ukrajina

Poliaci na Ukrajine tvoria piatu najväčšiu etnickú skupinu v republike, ale ich počet v posledných rokoch klesol z viac ako 363 000 v roku 1959 na 219 000 v r. 1989. Táto komunita sa teda

zmenšila približne o 40% v absolútnej pohľade, relativne klesla dokonca ešte viac – z už aj tak zanedbateľných 0,9 percent na 0,43 percent obyvateľstva republiky.¹³

Krúcom k poklesu počtu je geografické rozptýlenie komunity. Len 30% Poliakov v republike žije v západných okresoch – to znamená v oblastiach, ktoré boli poľské pred septembrom 1939. Z 2 280 000 Poliakov, ktorí obývali tieto regióny pred vojnou, je dnes registrovaných len 75 000. Z tohto počtu možno 40 000 nájsť v okolí Ľvova.¹⁴ Väčšinu Poliakov v republike – zostávajúcich 70% – nájdeme ešte východnejšie. Ved' jediné oblasti, ktoré osídlovali Poliaci, ktoré sa pokladali za dostatočne husto osídlené na to, aby boli zahrnuté do sovietskeho etnografického atlasu z roku 1964, sú v oblastiach Žitomir, Vinnyca a Chmeľnyckij, ktoré od 18. storočia nepatrilí Poľsku.¹⁵

V povoju novom období mali Poliaci len málo príležitostí na vyjadrenie svojho národného cítenia alebo na činnosť po etnickej linii. Napríklad v Ľvove zostali po roku 1946 otvorené iba štyri kostoly. Poľskí kňazi a jeden rám poľských mníšok napriek problémom a prenasledovaniu pomáhal udržiavať náboženské a národné hodnoty tým, že sa v súkromných domoch vyučoval katechizmus, vykonávali sa krsty, uzatvárali manželstvá atď.¹⁶

V priebehu roku 1989 začalo Ukrajinské ľudové hnutie pre obnovu (Ruch) oveľa aktívnejšie napádať diktát Moskvy. V tomto roku bol publikovaný jeho predbežný program a 16. júna 1990 Ruch verejnou deklaráciu zvrchovanosti Ukrajiny. Toto ovzdušie etnickej a národnej obrody prinieslo uvedomenie aj medzi Poliakmi v republike. 13. mája 1990 sa v Kyjeve konal kongres Poliakov žijúcich na Ukrajine. Kongres vyzval Ukrajinskú najvyššiu radu na vytvorenie legislatívy, ktorá by vo všeobecnosti definovala postavenie menších v rámci republiky. Bol to prvý kongres svojho druhu, ktorý sa konal na Ukrajine a jeho delegáti diskutovali o vytvorení škôl s poľšinou ako vyučovacím jazykom, o vydávaní novín v poľskom jazyku, aby sa tak oživila všeobecná poľská kultúra na Ukrajine.¹⁷

Takýto krok vyplýval z naliehavej potreby. Z 219 179 etnických Poliakov zaregistrovaných na Ukrajine len 27 500 (12 percent) uviedlo, že poľštinu považujú za svoj prvý jazyk.¹⁸ Táto situácia vznikla ako následok zmesi všeobecných asimilačných tendencií a oficiálneho tlaku. Do roku 1990 sa vyučovalo v poľskom jazyku len na dvoch školách (vo Ľvove). Neexistovali žiadne poľské noviny a pri ziskavaní publikácií v poľštine vznikali značné problémy – hlavne pri náboženských materiáloch – aj keď neoficiálna sieť bola v pašovaní poľských kníh do väčších centier poľskej populácie úspešná.¹⁹

Koncom 80. rokov sa začalo s vracaním rímskokatolíckych kostolov, ktoré boli v 40. rokoch vyvlastnené komunistami, späť do rúk cirkev. Medzi ne patrili kostoly v mestách Rava Ruska, Drohobyc, Rudky a Horodok. Znovuotvorenie kostolov na západnej Ukrajine a celebrovanie omše v poľštine veľmi napomohlo pri obnovení dôvery medzi Poliakmi, ktorí potom začali navštěvovali obrady v oveľa väčšom počte, než sa pôvodne predpokladalo.²⁰

Prvé pokusy Poliakov organizovať kultúrne spoločnosti dostali poväčšine veľkú podporu od obyvateľstva Ukrajiny. Snahy o obnovenie poľských kultúrnych pamiatok a historicky významných miest, ako je napríklad Lyčakovský cintorín vo Ľvove, boli schválené hneď na začiatku.²¹ V júli 1991 generálny tajomník Rucha prehľásil, že hnutie sa bude snažiť o ochranu záujmov všetkých menších na území Ukrajinskej republiky.²²

V mnohých pozitívnych reakciách ukrajinských vodcov na poľskú menšinu možno vidieť uznanie spoločných kultúrnych zväzkov

a ocenenie inšpiračného precedensu, ktorým je hnutie Solidarita v Poľsku. Treba dúfať, že nepokojná história poľsko-ukrajinských vzťahov vstupuje do novej etapy.

Bielorusko

Aj keď veľkosť poľskej komunity v Bieloruskej republike pre-
sahuje 400 000 (najvyššia absolútна koncentrácia na území bývalého ZSSR), tvorí len asi 4 percentá celkovej populácie republiky a je treťou najväčšou etnickou skupinou. Poľský prvok obýva najmä 120 km široký a 300 km dlhý pás územia, ktorý sa rozprestiera od poľskej hranice na severozápade popri hraniciach Litvy až po Lotyšsko. Mesto Grodno (po bielorusky Haradnia) a jeho okolie má mimoriadne vysokú hustotu Poliakov. V Grodne samotnom je ich 65 000 – štvrtina populácie. Veľa Poliakov je možné nájsť aj pri mestách Lida, Novogrudek a Baranoviči.²³

Počet Poliakov v Bielorusku, ktorí podľa sčítania v roku 1989 uvádzali poľštinu ako svoj prvý jazyk, je 55 727 – iba 13 percent. Na porovnanie – 64 percent uvádzajú ako prvý jazyk bieloruštinu. (Je to podobný prípad ako v susednej Ukrajine, ale odlišuje sa od situácie v Litve).²⁴

S narastajúcimi slobodami za Gorbačova v 80. rokoch narastol aj bieloruský nacionalizmus. Snahy nasmerované na získanie nezávislosti sa koncentrovali na hnutie Atradzenie (Bieloruský ľudový front). Zvrchovanosť Bieloruska bola vyhlásená 27. júla 1990.

V dôsledku tej nastalo oživenie poľského národného cítenia. V máji 1989 bol v Baranovičiach založený Klub poľského jazyka a literatúry. Asi v rovnakom čase sa v Grodne sformovala poľská Kultúrna spoločnosť Adama Mickiewicza a už veľmi skoro sa mohla pýšiť niekoľkými tisícami členov, v Minsku začala vo februári 1990 pôsobiť poľská kultúrna spoločnosť.²⁵ Tieto a iné poľské spoločnosti boli vytvorené na to, aby šírili poľský jazyk a kultúru. Ich založenie bolo spojené s požiadavkami, aby poľský jazyk a kultúra boli oficiálne uznané a aby poľské deti mali právo na vzdelenie v poľštine. Tieto požiadavky vznikli v bieloruskom zväze Poliakov, ktorého ustanovujúca konferencia sa konala 16. júna 1990 v Grodne.²⁶ Zväz bol vytvorený hlavne ako kultúrno-spoločenská skupina s cieľom obsiahnuť všetky regionálne asociácie na území republiky, napriek tomu sa však stal politickým hovorcom poľskej komunity.²⁷

Určité skryté dlhodržiace napätie existuje v náboženských záležitostiach. V posledných rokoch, pokiaľ vobec bolo náboženstvo tolerované, mali Bielorusi možnosť voľby medzi pravoslávnu cirkvou s jej rusifikačnými tendenciami, alebo rímskokatolíckou – uniátskou, v Bielorusku známou ako "poľská cirkev". (Iba nedávno začala v republike znova pôsobiť gréckokatolícka – uniátska – cirkev.) Napätie medzi poľskými a bieloruskými rímskokatolíckmi je sústredené na fakt, že väčšina kňazov sú Poliaci. Keď mal byť v júli 1989 po 60 rokoch uvedený do úradu prvý katolícky biskup v Bielorusku, voľba padla na Poliaka – otca Tadeusza Kondrusiewicza.²⁸ Navyše, aby sa vyriešil problém nedostatku kňazov, uzavtrili sa zmluvy s kňazmi zo susedného Poľska. Zo 60 rímskokatolíckych kňazov pôsobiacich v roku 1990 v Bielorusku len hŕstka nebola poľská.²⁹

Náboženstvo možno teda označiť za jednu z oblastí, v ktorej bolo o Poliakov dobre postarané. Náboženstvo naozaj slúžilo pre mnohých ľudí ako kultúrny životný názor. Napriek tomu je v určitom zmysle paradoxné, že pre mnohých, ak aj nie pre väčšinu veriacich, poľština nie je živým jazykom na každodenné použitie, ale len jazykom liturgie. Bieloruský ľudový front

(Adradzenie) vyslovil požiadavku, aby sa ako liturgický jazyk vo všetkých kresťanských kostoloch v republike zaviedla bielu-ruština.³⁰

Vzťahy medzi Poliakmi a Bielorusmi sú inak harmonické. Rovnako ako Poliaci v iných republikách bývalého Sovietskeho zväzu, aj bieloruskí Poliaci teraz zažívajú znovuobnovenie zväzkov s kultúrou predkov a s "etnickou domovinou" – Poľskom. Tlačia a rozširujú sa časopisy v poľštine, nadviazala sa spolupráca s poľskými univerzitami a kultúrnymi centrami v Poľsku a na západe. S prudkým nárastom dôvery vo vlastnú etnickú identitu vzniká zaujímavá otázka – koľko Poliakov sa objaví pri prvom samostatnom bieloruskom sčítaní ľudu.

Litva

Podľa sčítania ľudu z roku 1989 dosahuje počet Poliakov v Litve 258 000 a tvorí tak sedem percent celkovej populácie republiky. Litva je skutočne jedinou oblasťou bývalého ZSSR, v ktorej sa počet Poliakov od vojny zvýšil (v roku 1959 to bolo 230 000), aj keď poklesol z percentuálneho hľadiska. Poliaci sú sústredení v rajónoch Vilnius, kde tvoria 63,3 percent populácie, Solcinkai (80% obyvateľstva), Trakai (33,8%) a Svencionai (28,8%). Viac ako tretina Poliakov býva vo Vilniuse tvoriac takmer pätnaťu obyvateľov mesta.³¹

Litovskí Poliaci žijú na juhu a východe republiky v regiónoch, ktoré boli pred druhou svetovou vojnou súčasťou Poľska. Dnes je už ľahšie objaviť stopy predvojnej poľskej štvrtmiliónej komunity v strednej Litve. Tu je dôležité mať na zreteli, že Poliaci sú autochtonou menšinou. Nie sú výsledkom nedávnych migračných hnutí, ale vlastne uviazli v pohyboch medzinárodných hraníc. Oni samotní a ich predkovia stovky rokov žili a obrábali pôdu v tomto regióne.

Sedemdesiat percent Poliakov sú roľníci a mnoho z nich sa sústredí v hospodárskych usadlostiach na juhu republiky – v regióne, ktorý je podľa kritérií severu relativne málo vyspelý. Poliaci sa sťažujú na nedostatok vládnych investícii v regióne (napríklad spomínanú zlé lekárske zariadenia), na pracovnú diskrimináciu, tlak na politovočkanie³² a na nedostatok príležitostí na dosiahnutie výšieho vzdelania.

Poliaci sú tiež sklamani aktivitami predstaviteľov rímskokatolíckej cirkvi v republike. I keď sú Litovci aj Poliaci prevažne rímskokatolíci, tvrdí sa, že činnosť niektorých litovských kňazov je otvorené nepriateľsky zameraná voči poľským hodnotám a kultúre. Údajne sa snažia potlačiť a obmedziť poľské národné cítenie, napríklad odmietaním celebrovať omšu alebo spovedať v poľštine.³³

Je možné, že v mestských oblastiach sa mládež stane bilingválnou alebo dokonca trilingválnou, ale v izolovanejších vidieckych komunitách sa Poliaci bráňia učiť po litovskej. Mnohí Poliaci sa ako sovietski občania radšej učili rusky, pretože to bolo výhodnejšie z profesijného hľadiska a bol to v každom prípade slovanský jazyk, teda oveľa ľahší. Medzi Litovcami totiž odmietanie učiť sa ich jazyk vyvolalo rozhorčenie, pretože niektorí z nich v tom videli znak, že Poliaci nechcú priať súčasný status quo a stále snívajú o územnej "unifikácii" s Poľskom.³⁴ V skutočnosti je aktuálnou poľskou požiadavkou iba uznanie vlastného jazyka za oficiálny jazyk v oblastiach, v ktorých tvoria väčšinu populácie.

Je ale iróniou, že z hľadiska kultúry sa Poliakom v Litve darilo oveľa lepšie ako ich spoluárodrovcom v iných republikách. Litva bola jedinou republikou, v ktorej sa na základných a stredných

školách používal poľský jazyk (aj keď ich počet klesol z 260 v päťdesiatych rokoch asi na 85 v deväťdesiatych rokoch).³⁵

Litva bola domovom jediných novín v poľskom jazyku v ZSSR – *Czerwony Szandar* (Červená zástava). Dnes v Litve vychádza celý rad poľských periodísk (napr. *Magazyn Wilenski*, *Znad Wilii*, *Ojczyzna*, *Kurier Wilenski*), ktoré reprezentujú rozličné politické zoskupenia a názory.

Perspektíva nezávislej a demokratickej Litvy však ohrozila pozície a vplyv poľskej nomenkláтуry. Je pravda, že poľskí poslanci na národnnej úrovni reprezentujú rôzne póly politického spektra. Z desiatich Poliakov v litovskom parlamente v roku 1991 traja zastupujú Sajudis (Litovské národné hnutie), šiesti reprezentujú zväz Poliakov a jeden je nezávislý.³⁶ (Zväz Poliakov v Litve mal svoj prvý kongres v apríli 1989.) Ale práve stranickí tajomníci na miestnej úrovni hrali "národnou kartou" tým, že zdôrazňovali obavy etnických Poliakov a ovplyvňovali ich, aby sa postavili proti snahám o nezávislosť Litvy, alebo ich aspoň bojkotovali. Táto situácia kulminovala na jar a v lete 1991, keď za pokusom o vyhlásenie "Poľského autonómneho regiónu" v rajónoch Vilnius a Solcinkai nasledovalo augustové deklarovanie podpory prevratu proti prezidentovi Gorbačovovi oboma radami rajónov.³⁷ Zdôvodnenie bolo jednoduché: predpokladalo sa, že opäťovné uchvatenie moci a vlády Moskovou bude znamenať koniec snahám litovských nacionalistov (Sajudis) o získanie samostatnosti.

Potlačenie puču zdiskreditovalo miestnych poľských vodcov. Podľa názoru Litovcov bola poľská podpora puču zradou (Litva deklarovala svoju nezávislosť už v marci 1990). Na začiatku septembra 1991 hlasoval litovský parlament za zrušenie dvoch miestnych rád vo Vilniuse a v rajóne Solcinkai. Tento čin signalizoval obdobie konfrontácie medzi poľskou menšinou a litovským vedením. Neustále dôraznejšie výzvy Poliakov nakoniec prinutili varšavskú vládu, aby chtiac-nechtiač intervenovala. Len postupne sa v roku 1992 podarilo situáciu upo-kojiť.³⁸

Medzi Litovcami a Poliakmi už dlhú dobu pretrváva dedičstvo vzájomnej nedôvery. Vzniká tu nebezpečenstvo, že aktivity zdiskreditovaných vodcov poľskej komunity budú mať za následok pritvrdenie politiky voči poľskej menšine. Pozitívom je postoj poľskej vlády, ktorá preukázala veľkú zdržanlivosť a porozumenie, napr. pre obavy Litvy o osud regiónu, a potom aj pre ich strach z pohltenia historicky dominantou poľskou kultúrou. Varšavské orgány neobľomne odmietať zatiahnutie do potenciálneho konfliktu. Dúfajme, že podobnú zdržanlivosť preukáže aj vláda Litvy.

Poznámky

¹ Politický historik E. Rozek uviedol údaje pochádzajúce z poľského sčítania ľudu v roku 1931, ktoré ukazujú, že vo východných provinciách medzivojnového Poľska – tie, ktoré boli v roku 1939 okupované ZSSR – tvorili etnickí Poliaci len dve päťiny (39,9%) populácie.

² Rozek, E., *Allied Wartime Diplomacy. A Pattern in Poland*, Boulder, COL., 1989, p. 37.

³ Iwanow, M., "Polonia w Związku Radzieckim okresu międzywojennego. Kontrowersje wokół liczebności," *Dzieje Najnowsze*, Warzaw, vol. XLX (1987), p. 37.

⁴ Pozri Najdus, W.: *Lewica polska w Kraju Rad, 1918–1921*, Warszawa, 1971, s. 412–4.

- ⁴ Iwanow, M.: Polacy w Związk Radzieckim w latach 1921–1939. Wrocław, 1990, s.33.
- ⁵ Pozri Rozek, c.d., s. 39–42. Tiež Gross, J. T.: Revolution from Abroad. The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Bielorussia. Princeton 1988, Ch.6., Siemaszko, Z. S.: The Mass Deportations of the Polish Population to the USSR, 1940–41 in Sword, K.(ed.): The Soviet Takeover of the Polish Eastern Provinces, 1939–41. London 1991.
- ⁶ Czerniakiewicz, J.: Repatriacja ludności polskiej z ZSRR. Warszawa 1987, s.54. Pozri tiež Kersten, K.: Repatriacja ludności polskiej po drugiej wojnie światowej. Wrocław 1974.
- ⁷ Siedlecki, J.: Losy Polaków w ZSRR w latach 1939–1986. London 1987, s.238.
- ⁸ Údaje sovietskeho sčítania ľudu v roku 1989 sú prevzaté z: Vestnik statistiki, Moskva 1990, č.10.
- Počet Poliakov v ZSSR v povojuvých rokoch neustále klesal, ako dokumentujú výsledky sčítania:
r.1959	1 380 282	0,7%
r.1970	1 167 525	0,5%
r.1979	1 151 000	0,4%
- Prameň, J. Z.: Polacy w obecnych granicach ZSRR . Tydzień Polski, London, 28.6.80.
- ⁹ Pozri Gasior, K.: Poles in the Soviet Union. Radio Liberty. Report on the USSR, 28.12.90, č.11.
- ¹⁰ Pozri pozn. 8
- ¹¹ Uvedené v Dziennik Polski, London, 26.7.91.
- ¹² Výsledky prieskumu verejnej mienky v Poľsku uskutočnené CBOS boli uverejnené v: Gazeta Wyborcza, Warszawa, 674, č.205, 3.9.91.
- ¹³ Údaje zo sčítania ľudu v roku 1989 pre Ukrajinu sú z: Vestnik Statistiki, Moskva, 1991, č. 1. Údaje pre tú istú republiku sú uvedené v: J. Z.: Polacy w obecnych granicach ZSRR (ako pozn. 8).
- ¹⁴ V článku som používal ruskú formu názvu mesta – Evov, ktorá je anglofónnym čitateľom známejšia ako poľská alebo ukrajinská verzia. Napriek tomu by čitateľ mal poznať alternatívne verzie, ktorími sú: poľská – Lwów, ukrajinská – Lviv, nemecká – Lemberg. Inde som použil také verzie názovov miest, ktoré sú pre atlasy v anglickom jazyku najbežnejšie.
- ¹⁵ Rozanski, Z.: Polacy w ZSRR. Dziennik Polski, London, 3.10.91. Mnoho z Poliakov vo východnej Ukrajine sú rodiny, ktoré boli deportované do Kazachstanu v 30. rokoch a ktoré sa v 50. rokoch vrátili do svojich domovov.
- ¹⁶ Kamilewski, Ks. L.: Glos ze Lwowa. Tydzień Polski, London, 16.6.90.
- ¹⁷ Lemiski, K.: Polish political activism in the USSR. Radio Liberty. Report on the USSR, vol.2, č.36, 7.9.90, s. 14.
- ¹⁸ Vestnik Statistiki, 1990, č.11.
- ¹⁹ Kamilewski, c. d., Lemiski, c.d.
- ²⁰ Kamilewski, c. d., tiež Hlebowitz, A.: Znow we Lwowie... Tydzień Polski, London, 6.3.90.
- ²¹ Brykowski, R.: Cmentarz Orlat na Lyczakowie. Dziennik Polski, London, 6.11.90.
- ²² Citované v: Le Monde, 18.7.90.
- ²³ Leminski, c. d., s.14. Rozanski, Z.: Polacy w ZSRR. Dziennik Polski, 3.10.91.
- ²⁴ Vestnik Statistiki, 1990, č.11, s.73. Tiež Rozanski, c. d.
- ²⁵ Leminski, c.d. Tiež Czarniecki, R.: Polacy na Minszczyznie. Tydzień Polski, 12.5.90.
- ²⁶ Leminski, c.d. Tiež Ungar, Z.: Nadszedł czas działania. Dziennik Polski, 4.12.90.
- ²⁷ Leminski, c.d.
- ²⁸ Zawerucha, I.: The situation of Roman Catholics in Belorussia. Radio Liberty. Report on the USSR, vol.2, č.19, 11.5.90.
- ²⁹ Czarnecki, c. d.
- ³⁰ K tejto téme pozri: The Situation of the Roman Catholic Church in Belorussia. Religion in Communist Lands, č.10, Autumn 1982, s.178–87., Mirski, J.: Problemy językowe w kościołach rzymsko-katolickich na Białorusi i na Ukrainie po drugiej wojnie światowej. Zeszyty Historyczne, č.79, 1987, s.116–137. Romanowski, A.: Minsk Wierny. Tygodnik Powszechny, Krakow, Ambrose, E.: Language and Church in Bielorussia. Radio Liberty. Report on the USSR, vol.2, č.6, 9.2.90.
- ³¹ Vestnik Statistiki, 1991, č.1. Tiež Girnius, S.– Sabbat – Świdlicka, A.: Current Issues in Polish-Lithuanian Relations. Radio Free Europe. Report on Eastern Europe, vol.1, č.1, 12.1.90.
- ³² Pozri poznámky poľského senátora z Viļņusu, Jána Ciechanowicza, citované v: Polish Express, Chicago, č.139, júl 1990. Cielenejší útok v otázke diferencovaného zdravotného zabezpečenia a jeho dôsledkov je v: Sawosko, A.: Stan zdrowotny rajonu wilenskiego, 1987–1989. Magazyn Wilenski, č.23, 1990.
- ³³ Pretože sa tak málo Poliakov naučilo po litovsky, zavedenie litovského jazykového zákona – 18.11.88 a 25.1.89 vyvolalo silný poľský odpor. Podľa tohto zákona nielenže bola litovčina uznána za úradný jazyk republiky, ale od každého štátneho úradníka sa vyžadovala aspoň základná znalosť tohto jazyka. Burant, S.: Polish-Lithuanian Relations: Past, Present and Future. Problems of Communism, máj – jún 1991, s. 80.
- ³⁴ Poľskí politici dali mnoho záruk, že ich krajina nemá žiadne územné nároky voči Litve. Pozri Burant, c. d., s. 83.
- ³⁵ Počet škôl sa znížil z vyše 260 v 50. rokoch na len 85 v 80. Jeden z vedcov poukazuje na fakt, že táto situácia nastala z dvoch príčin. Po prvej, počet škôl v celej Litve klesol počas štvrt storočia po roky 1987–88 takmer o dve tretiny. Po druhé, mnohí poľskí rodičia radšej posielali deti do ruských škôl, pretože si mysleli, že im to poskytne lepšie výhľadky pre budúcu kariéru. Pozri Sabbat–Świdlicka,A.: Current Issues in Polish-Lithuanian Relations. Radio Free Europe, Report on Eastern Europe, vol.1, č.2, 12.1.90.
- ³⁶ Boguslawski, A.: Glos z Litwy nad Sekwana. Tydzień Polski, 6.4.91. Článok tvorí rozhovor s poľským senátorom Janom Sienkiewiczom.
- ³⁷ Pozri Wojczyk, J.: Polacy na Litwe. Tydzień Polski, 9.3.91, de Weydenthal, J. B.: The Polish-Lithuanian Dispute. Radio Free Europe. Report on Eastern Europe, 11.10.92.
- ³⁸ pozri článok Do Europy czy na Balkany? Gazeta Wyborcza, Warszawa, 9/9/91. Tiež Clough, P.: Poland s Ireland Could Develop Into a Festering Sore. The Independent, 16.12.91.

Rusíni v Zakarpatsku

Prof. Paul Robert Magosci

Do roku 1989 boli Rusíni pre svet takmer neznámym pojmom. Týmto menom začali byť označovaní až po rozsiahlych zmenách v politickom priestore strednej a východnej Európy. Všetci východní Slovania v stredných a severných regiónoch karpatských hôr, ktorí sami seba tradične nazývali Rusíni alebo Rusnáci a ktorých takto volali aj iní, boli po roku 1945 oficiálne klasifikovaní ako Ukrajinci. Zmena názvu sčasti odrážala postejo sovietskych úradov a prokomunistických režimov v susediacich krajinách, ktorí vehementne presadzovali myšlienku, že priatílm marxisticko-leinských princípov národnostnú otázkou "zniesli zo sveta".

Po veľkej politickej reštrukturalizácii v roku 1989 sa Rusíni vo svojej karpatskej domovine objavili znova. V Poľsku sa vlastne Rusíni (miestne známi ako Lemkovia) začali prvýkrát ohlasovať už v polovici 80. rokov. V roku 1990 už boli takmer všade, v krajinách, v ktorých žili, založili nové organizácie a tlač v rusínskom jazyku. Je toto všetko len renesanciou jestvujúceho, alebo tu ide o vznik novej národnosti?

Rusínska vlast'

Rusíni sú Slovania žijúci v srdeci Európy. Toto tvrdenie nie je len jednou z poetických, vzletných fráz, ktoré sa často používajú na charakteristiku rôznych národov a krajín európskeho kontinentu. Vedci určili, že geografický stred Európy (ohraničenej západným pobrežím Šírska, severným pobrežím Nórsku, pohorím Ural a Krétou) je v skutočnosti lokalizovaný tesne za rusínskou dedinou Dilové (bývalé Trubušany) na východnom Zakarpatsku.

Výraz Zakarpatsko je relativne nový termín používaný na označenie teritória s veľkosťou 12 800 km². Jeho historický názov je Podkarpatská Rus. Od dôb ranného stredoveku až do roku 1918 bola Podkarpatská Rus súčasťou mnohonárodnostného maďarského kráľovstva. V roku 1919 sa miestni Rusini dobrovoľne pripojili k novému československému štátu. Po 20 rokoch relatívne priaznivej československej vlády, v marci 1939 Maďari Podkarpatskú Rus (tiež známu ako Karpatskú Ukrajinu)¹ znova násilne anektovali a mali ju vo vlastníctve počas celej druhej svetovej vojny až do príchodu sovietskej Červenej armády. Napriek sľubom Sovietskym (a sľubom ostatných spojencov), že Československo bude obnovené do jeho predvojnových hraníc (teda vrátane Podkarpatskej Rusi) Stalin zariadi, aby pod prísnym dohľadom Červenej armády a jej politických dôstojníkov (vedených Leonidom Brežnevom) miestni obyvatelia dobrovoľne požadovali pripojenie svojej vlasti k sovietskej Ukrajine. "Hlas ľudu" bol vypočutý v novembri 1944 a potvrdený medzinárodnou zmluvou v júni 1945. Od tej doby je Podkarpatská Rus alebo Zakarpatsko (Zakarpatska oblast²), ako to bolo oficiálne určené, integrálnou časťou sovietskej Ukrajiny a od 1. decembra 1991 súčasťou jeho nástupníckeho štátu – samostatnej Ukrajiny.

Je potrebné si uvedomiť, že Rusíni tvoria etnický prevažnú časť 1,2 milióna obyvateľov Zakarpatskej Rusi. Ostatných 22% tvoria príslušníci národnostných menšín – Maďari, Rusi, Rumuni, Rómovia, Slováci, Nemci, Židia – niektorí z nich žijú v tomto regióne aspoň tak dlho ako samotní Rusini. Na druhej strane, nie všetci Rusini sa nachádzajú v Zakarpatsku.

Podľa súčasných medzinárodných hraníc obývajú Rusíni zväčša viac-menej kompaktné územie štyroch krajín: Ukrajiny, Slo-

venska, Poľska a Rumunska. Malá časť Rusínov žije aj v bývalej Juhoslávii – potomkovia emigrantov, ktorí odišli z karpatskej vlasti v 18. a 19. storočí. Čelní rusínski predstaviteľia o svojej vlasti hovoria ako o Karpatskej Rusi, rozdelenej do štyroch regiónov podľa krajiny spravujúcej tú – ktorú časť rusínskeho územia:

1. Zakarpatsko (Podkarpatská Rus) na Ukrajine s 977 000 Rusínmi.
2. Prešovský región na Slovensku s 130 000 Rusínmi.
3. Lemkovina a ďalšie časti Poľska – 80 000 Rusínov.
4. Oblast' Maramoš v severnom Rumunske s 20 000 rusínskymi obyvateľmi.

Okrem toho 30 000 Rusínov žije v srbskom autonómnom regióne Vojvodina a na východe Chorvátska v bývalej Juhoslávii. Teoreticky môže počet Rusínov v tejto oblasti dosahovať 1,2 milióna.

Tento počet 1,2 milióna Rusínov žijúcich v Karpatskej Rusi je prinajlepšom teoretický. Mnoho Rusínov v Poľsku a na Slovensku sa hlásia k dominantnej národnosti krajiny v ktorej žijú, či už k poľskej alebo k slovenskej. Čo sa týka Zakarpatska, v ktorom sídlia väčšina Rusínov, jednoducho v súčasnosti neexistuje žaden spôsob ako určiť, kol'kí z počtu 977 000 pôvodných východných Slovanov sa považujú za Rusínov. Navyše aj u tých, ktorí sa vyhlasujú za Rusínov, nepoznáme spôsob ako zistiť, či je podľa nich Rusín národnostne odlišný od Ukrajincu, alebo je to len zastaraný názov pre modernejšiu klasifikáciu Ukrajincov. Iba bývalá Juhoslávia, Rumunsko a Československo roku 1991 (dnešné dve republiky – Česká a Slovenská) zaznamenali a zverejnili počet Rusínov žijúcich na ich území. A teda s istou možnosťou povedať len to, že v bývalej Juhoslávii je 21 000 Rusínov (1991), 17 000 ich je na Slovensku (1991) a 1 000 v Rumunske (1977).³ Vieme tiež, že od roku 1990 existuje v každej krajine, v ktorej žijú Rusíni, aspoň jedna organizácia (okrem Rumunska ale vrátane Maďarska, kde bola väčšina Rusínov maďarizovaná, ak nie všetci), a tieto organizácie veria myšlienke samostatnej rusínskej národnosti a sú rozhodnutí dokázať, že existujú desiatky či dokonca stovky tisícov Rusínov, ktorí, ak dostanú príležitosť, sú ochotní verejne deklarovať svoju národnosť.

Rusínska kultúra, jazyk a identita

Z hľadiska geografickej polohy sa Karpatská Rus nachádza pozdĺž veľkej deliacej čiary medzi katolíckym západom a pravoslávnym východom. Kresťanstvo prišlo k Rusínom z východu niekedy v druhej polovici deviateho storočia. Podľa ľudovej legendy to bolo dielom byzantských mníchov a "slovanských apoštолов" Cyrila a jeho brata Metoda v 60–tych rokoch ôsmeho storočia. Vedci však tvrdia, že kresťanstvo primiesli Rusínom v poslednej dekáde deviateho storočia nasledovníci byzantských bratov. Nech je už tento dátum akýkoľvek, Rusíni až dodnes zostali vo sfére východného kresťanstva a vo svojej liturgii tradične používajú staroslovenčinu, v písomnostach a publikáciách cyriliku.

V druhej polovici 17. storočia došlo k modifikácii tejto východnej náboženskej a kultúrnej orientácie, keď sa niektorí Rusíni priklonili k gréckokatolíckej (uniatskej) cirkevi. Gréckokatolícka cirkev spočiatku zachovávala všetky pravoslávne tradície (vrátane juliánskeho kalendára, cirkevnej staroslovenčiny a ženatých kňazov), ale s postupom storočia sa do cirkevných praktík dostali západné (latinské) vplyvy. V 19. storočí prakticky už všetci Rusíni boli gréckokatolíci a táto cirkev, vedená niekoľkými prominentnými kňazmi, sa stala baštou rusínskeho národného obrodenia.³

V 20. storočí, hlavne v medzivojnových rokoch, sa takmer jedna tretina všetkých Rusínov po celej Karpatskej Rusi vrátila k pravo-

slávnemu vierovyznaniu. Neskôr, po roku 1945 a po pripojení Zakarpatska k Sovietskemu zväzu, bola gréckokatolícka cirkev postavená mimo zákon, každý kto chcel zostať verný východnému kresťanstvu, musel prijať pravoslávie ako jedinú legálnu alternatívnu. Sovietsky model v náboženských záležitostach prijalo koncom 40. a začiatkom 50. rokov aj susediace Poľsko, Česko-slovensko a Rumunsko.

Je potrebné uvedomiť si, že v tom istom čase, keď boli gréckokatolícki Rusíni prinútení prejsť na pravoslávie, všetci Rusíni boli administratívne prehlásení za Ukrajincov, odobrala sa im pôda a násilne sa premiestnila do kolchozov. Hlavne to druhé sa stalo zvlášť traumatizujúcim úderom pre obyvateľstvo, 95% ktorého boli v tom čase ešte stále malorolníci. Toto sú lamentácie roľníka, ktorý oveľa neskôr (1969) spomína na tieto prvé povojnové roky:

*"Dnes som ako tá nemá ovca, nemám nič. Mal som boha, ale si mi ho zobrajal. Mal som svoju vlastnú národnosť, ale tú si mi tiež vzal. Mal som malý kúsok zeme, dokonca aj to si vzal. Všetko, čo som mal, si zobrajal."*⁹

Niektoři autori, dokonca aj ti, ktorí sa stali, alebo vždy boli zameraní antikomunisticky a antisovietsky tvrdia, že Rusínom nikdy neboli odobratý nijaký jazyk. Argumentujú, že Rusíni spolu s "novou" národnou identitou, dostali predsa štandardný spisovný jazyk – ukrajinský.

Problém jazyka nie je až taký komplikovaný akým ho mnohí robia – vrátane samotných Rusínov. Rusíncina je východoslovanský jazyk, a ako všetky jazyky, má rôzne dialekty. Napriek značnému úsiliu sa štandardný rusínsky jazyk nikdy nevytvoril, lepšie povedané, aj keď sa vytvoril, v školách sa nikdy nepoužíval dostatočne dlho na to, aby mal trvalejší efekt. Keď sa v Zakarpatsku dostali k moci Sovietsi, jednoducho ukončili pokusy o kodifikáciu rusínsčiny ako spisovného jazyka, prijali zásadu, že všetky rusínske rečové formy sú dialekty ukrajinčiny (rovnakako luxemburské dialekty sú nemecké, alebo macedónske sú bulharské) a v školách povolili len vyučovaniu ukrajinčiny.

S jazykovou otázkou je úzko spojená otázka národnosti. Rusínske národné obrodenie sa začalo v druhej polovici 19. storočia a kulminovalo v medzivojnových rokoch, keď sa zmenilo na jednotné hnutie zaoberajúce sa politickou, kultúrnou a sociálnou problematikou. Väčšina národnostnej inteligencie sa zhodla na základnom predpoklade: že Rusíni sú východní Slovania a ich jazykové a kultúrne tradície sú založené na východných tradíciah, aj keď s výraznými západnými vplyvmi. Na čom sa ale nemohli zhodnúť bola otázka, či sú Rusíni v etnike ruskej alebo ukrajinskej národnosti, alebo či tvoria samostatnú, odlišnú štvrtú východoslovanskú rusínsku národnosť.

Táto otázka nebola zodpovedaná ani v polovici 20. storočia a všetky tri národnostné orientácie mali svojich zástancov (vrátane kultúrnych organizácií, publikácií atď). Sovietsi, nasledovaní svojimi susediacimi satelitmi, ale celý problém vyriešili vládnym nariadením. Všetci Rusíni boli jednoducho vyhlásení za Ukrajincov.⁵ Jedinou výnimkou sa stala malá skupina Rusínov v Titovej Juhoslavii, ktorí od druhej svetovej vojny boli nielen uznaní za samostatnú národnosť, ale v srbskej autonómnej provincii Vojvodina mali štatút jednej z piatich oficiálnych národnostných menšín. Ako oficiálna národnostná menšina dostali vládnú podporu školy, publikácie a médiá, to všetko v sociologicky úplnom rusínskom spisovnom jazyku.

Nedávny a súčasný vývoj v Zakarpatsku

Vo februári 1990 bola v Užhorode, administratívnom centre Zakarpatska, založená prvá legálna rusínska organizácia v Zakarpatskej Rusi od druhej svetovej vojny. Zakladajúcim predsedom Spoločnosti podkarpatských Rusínov bol Michailo M. Tomčanij, 44-ročný hlavný architekt mesta Užhorod a syn najznámejšieho povojnového spisovateľa, pôsuceho v ukrajinskom jazyku. Pôvodným zámermi spoločnosti bolo zmeniť Zakarpatsko na bezatómovú zónu, zachovať mestne historické a kultúrne pamiatky a vytvoriť Rusínske výskumné centrum na Užhorodskej štátnej univerzite. Nasledujúcich mesiacoch začali niektorí členovia spoločnosti formulovať aj politické požiadavky, predovšetkým navrátenie štatútu autonómneho územia, ktorý podľa nich bol Zakarpatsku nelegálne odobratý Sovietskimi v rokoch 1945.¹⁰

Otázke autonómie sa začala venovať mimoriadna pozornosť, a to nielen členmi spoločnosti. Aj keď Rusíni nikdy nemali samostatný štát, súhlasili s pripojením k Československu v roku 1919 za predpokladu, že dostanú "najúplnejší stupeň samosprávy porovnatelný s jednotou Česko-slovenského štátu", vrátane vlastného snemu, guvernéra a zástupcov v národnom parlamente.⁷ Všetky tieto podmienky boli garantované medzinárodným právom, pretože sa stali súčasťou Parížskej mierovej konferencie (zmluva zo St. Germain-en-Laye, 10. septembra 1919 a Trianonskej zmluvy, 4. júna 1920) a boli včlenené do československej ústavy (29. februára 1920). Takmer o dve desaťročia neskôr, keď sa Československo v dôsledku Mnichovskej zmluvy (29.-30. septembra 1938) pretransformovalo na federálny štát, jednou z jej troch súčasti sa stala Podkarpatská Rus (neskôr nazvaná Karpatská Ukrajina) s vlastným premiérom a voleným parlamentom. Podkarpatská Rus / Karpatská Ukrajina jestvovala len menej ako pol roka – do 15. marca 1939 – keď Maďarsko násilne anektovalo túto samostatnú provinciu.

Práve táto tradícia autonómie zostáva v mysliach mnohých Rusínov, ktorí chcú dnes Zakarpatsku prinávraťiť aspoň takéto politické postavenie. Spoločnosť podkarpatských Rusínov navyše získala podporu väčšiny organizácií pôvodných národnostných menšín v Zakarpatsku: Maďarov, Slovákov, Nemcov, Rómov a Židov (nepodporili ju iba Rumuni). Začiatkom roku 1991 vytvoril Zakarpatský oblastný parlament (Rada zástupcov ľudu) v Užhorode komisiu expertov a čelných predstaviteľov spoločnosti, vedenú profesorom Ivanom Hrančákom z Užhorodskej štátnej univerzity, aby študovala otázkou autonómie a vypracovala odporúčania ako k tejto problematike pristupovať.

Pred tým ale, ako mohla komisia expertov dokončiť svoju prácu, predbehli ich politické udalosti. Nevydarený protigorbacovovský puč v auguste 1991 viedol k deklarácií suverenity Ukrajiny, ktorú malo referendum 1. decembra 1991 potvrdiť ako samostatnú. Aktivisti v Zakarpatsku chceli k decembrovému referendu pridať osobitnú otázkou, ktorá by od obyvateľov požadovala hlasovanie za samostatnú autonómnu republiku alebo autonómio v rámci Ukrajiny. Oblastný parlament 31. októbra súhlasil, aby sa otázka autonómie stala súčasťou decembrového referenda. Ale po priamej intervencii kandidátu na funkciu prezidenta Leonida Kravčuka, v poslednom momente sa konečná formulácia otázky týkala iba samosprávy v rámci Ukrajiny. A konečne 1. decembra 1991 v referende, ktorého sa zúčastnilo 82% oprávnených voličov, prevažná väčšina obyvateľov Zakarpatska (92,6%) hlasovala za nezávislú Ukrajinu, za samosprávu Zakarpatska (78%) a za Leonida Kravčuka ako prezidenta (58%).⁸

V čase písania príspevku nevydala ukrajinská vláda v Kyjeve žiaden špeciálny zákon týkajúci sa samosprávy Zakarpatska.

Spoločnosť podkarpatských Rusínov nepovažuje výsledky referenda za koniec, ale iba za prvý krok ku konečnému ustanoveniu republiky s názvom Karpatská Rus v rámci Spoločenstva nezávislých štátov (SNŠ).⁹ 21. 3. 1992 bola založená nová Podkarpatská republikánska strana a táto otvorené vyzýva k vytvoreniu samostatného štátu Karpatská Rus.¹⁰

V oblasti kultúry si Spoločnosť podkarpatských Rusínov ako jeden zo svojich cieľov stanovila kodifikáciu rusínskeho spisovného jazyka. Na tento účel založila v máji 1992 časopis "Podkarpatská Rus", v ktorom sú články publikované v experimentálnej verzii rusínsčiny a v ukrajinčine.

Postavenie cirkevi je v centre mimoriadneho záujmu. Gréckokatolíckej cirkevi ako tradičnej bašte rusínskej národnej orientácie bola začiatkom 90. rokov opäť vrátená plná legalita. Jurisdikčné postavenie Mukachevskej eparchie bolo ale takmer okamžite spochybnené. Hierarcha, biskup Ivan Semedij spolu s jedným z jeho pomocných biskupov a so 73 z jeho 95 duchovných chceli, aby si mukačevská eparchia udržala postavenie, aké mala od svojho vzniku v roku 1772, menovite jasného štatúta ecclesia sui juris priamo pod pápežom v Ríme.¹¹

Ukrajinská gréckokatolícka hierarchia sídliača v Evope spolu s ukrajinskou katolíckou hierarchiou v ostatných častiach sveta zostávajú v silnej opozícii k tomu, čo označujú ako "separatistický" postoj biskupa Semedija. Na synode konanej v Evope (16. – 31. mája 1992) ukrajinská hierarchia napsala list pápežovi, v ktorom ho žiada, aby farnostiam v Zakarpatsku, ktoré sa deklarujú za ukrajinské, dovolil opustiť Mukachevskú eparchiu a pripojiť sa k ukrajinskéj gréckokatolíckej Ľvovskej arcieparchii. Skratka, ukrajinské katolícke cirkevné kruhy na najvyššej úrovni spojili eparchiu v Mukacheve s rusínskymi národnistami a náboženskými "separatistami", čomu sa podľa ich názoru musí všetkým možným prostriedkami zabrániť. Laickí zástancovia ukrajinskéj katolíckej cirkev dokonca požadovali štátnu intervenciu proti údajným "zahraničným záujmom" Mukachevskej eparchie, ktoré "pôsobia proti záujmom Ukrajiny".¹²

Súčasné rusínske obrodenie v Zakarpatsku skutočne nemôže byť chápane izolované od Ukrajincov – miestnych a z ostatného územia Ukrajiny. Mnohí Rusíni – hlavne príslušníci humanistickej inteligencie – sa od začiatku 20. rokov, ale najmä v dobe sovietskej vlády po roku 1945, stali národné uvedomelenými Ukrajincami. Podľa nich vlastne medzi Rusími a Ukrajincami nie je žiadnen rozdiel, pretože názov Rusín je jednoducho staršou formou termínu Ukrajinec.

Miestni obyvatelia Zakarpatska, ktorí akceptujú ukrajinskú identitu a ktorí sú presvedčení o rusínsko-ukrajinskom prepojení (termín rusínsko-ukrajinský je dnes často používaný proukrajincami na charakteristiku tejto skupiny) a tí haličtí Ukrajinci, ktorí sa usadili v Zakarpatsku po druhej svetovej vojne, sa jednoducho nemôžu stotožniť s možnosťou, že existuje alebo by mohla existovať, rusínska národnosť (alebo jazyk), ktorá je iná ako ukrajinská.

Zakarpatskí Ukrajinci – jednotlivci a skupiny, vedení miestnou pobočkou Ukrajinského ľudového hnutia pre obnovu (Ruch) a podporovaní Ukrajincami v severnej Amerike, sa veľmi ostro vyslovili proti "politickému rusinizmu", ktorý chápou ako teoretické umelé rusínske hnutie vytvorené bývalou KGB, miestnymi maďarími alebo pročeskoslovenskými aktivistami, ale najmä rusínskymi ideológmi v severnej Amerike. Nedávno vzniknutá Ukrajinská národná rada Zakarpatska (nesmieť ju zamieňať so Zakarpatskou národnou radou alebo s oblastným parlamentom) sa 13. apríla 1992 obrátila na Ukrajinský parlament v Kyjeve a na

prezidenta Kravčuka s výzvou charakterizujúcou Spoločnosť podkarpatských Rusínov a Republikánsku stranu Podkarpatska ako protiukrajinské organizácie, vodcovia ktorých by mali byť obžalovaní z "trestnej činnosti".¹³

Cinnosť vlády a vyhládky do budúcnosti

V čase prípravy príspevku neboli zo strany novej ukrajinskej vlády podniknuté žiadne kroky proti rusínskym organizáciám, aj keď určito vysokopostavení ukrajinskí politici a kultúrní predstaviteľia (Dmitrij Pavlyčko, Ivan Drač, Michailo Horyň, Roman Lubkivskij) sa veľmi kriticky vyslovili o tom, čo nazývajú nebezpečenstvo rusinizmu pre nový ukrajinský štát.¹⁴ Ich reakcia je v určitom zmysle pochopiteľná. Počas prvých mesiacov existencie musela Ukrajina čeliť možnosti straty Krymu, ruskí nacionalisti si nárokuju územie na východnej hranici, rumunskí nacionalisti v severnej Bukovine, Moldavci a Slovania (Ukrajinci a Rusi) bojujú vo vojne pozdĺž rieky Dnester na juhovýchode. V tomto kontexte ukrajinskí vodcovia zistujú, že politické problémy sú aj v Zakarpatsku.

Napriek tomu sa Ukrajina vydala na cestu k zodpovednému demokratickému štátu, v rámci tejto orientácie sa stala členom Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe (KBSE). Preto Ukrajina prijala ako záväzné tie dohody o národnostných menšinách, ku ktorým KBSE dospela na svojich zasadaniach v Kodani (1990), Ženeve (jún 1991) a Moskve (september–október 1991). Dopolisť sa zjavne nevyskytli prípady porušenia zásady, že príslušnosť k národnostnej menšine je "vecou individuálneho rozhodnutia tejto osoby" a že táto osoba nebude pociťovať žiadne "nevýhody" ... z uplatňovania tohto rozhodnutia" (KBSE v Kodani)¹⁵. Rovnako nebola zakázaná ani žiadna mimovládna organizácia ako napríklad Spoločnosť podkarpatských Rusínov. Aj keď spoločnosť pravdepodobne nedostane štátnu finančnú podporu, podarilo sa jej získať vlastnú budovu – Rusínske centrum v Mukacheve (marec 1992) a kancelárie v Užhorode (jún 1992). Ukrajinské úrady takisto nebránia spolupráci Spoločnosti podkarpatských Rusínov s rusínskymi mimovládnymi organizáciami mimo územia krajiny. Spoločnosť podkarpatských Rusínov sa napríklad stala účastníkom Svetového kongresu Rusínov hned od jeho vzniku v marci 1991 v slovenskom meste Medzilaborce a je jedným z piatich zakladajúcich členov jeho medzioblastného výkonného výboru.

Oblast', v ktorej vláda Ukrajiny ešte stále nevyvíja aktivity, je sféra definovania "samosprávy", ktorú v decembrovom referende roku 1991 požadovalo 78% populácie. Podľa očakávaní vtedajšieho kandidáta na funkciu prezidenta Leonida Kravčuka pred týmto referendom, malo byť podrobne plány samostatnej ekonomickej zóny v Zakarpatsku vypracované už v januári alebo februári 1992. Dokonca vtedy zašiel tak ďaleko, že verejne vyhlásil, že "jestvuje národnosť a ľudia nazývaní Rusini. Tito musia existovať a zachovať svoju kultúru, jazyk, tradície a všetko, čo je ich."¹⁶ Napriek tomu sa zdá, že doteraz ani ukrajinská vláda ani intelektuálne kruhy neboli schopné akceptovať požiadavky Spoločnosti podkarpatských Rusínov, nehovoriac už o Zakarpatskom oblastnom parante, aby Rusíni boli uznani za samostatnú národnosť a táto národnosť sa uvádzala v identifikačných dokumentoch a pasoch, aby sa akceptovala a uvádzala v samostatnej rubrike pri sčítaní ľudu a aby sa rusíncina používala ako vyučovací jazyk v školách, médiach a na iných verejných fórah.

V demokratickej spoločnosti, akú sa Ukrajina snaží vybudovať, nie je dôvod, prečo by Rusíni nemohli byť uznani za samostatnú národnosť a pritom by nemohli zostať lojalnými a produktívnymi občanmi republiky. Ešte stále je čas na kompromis v rusínskej

otázke a vo všetkých otázkach s tým spojených. Kompromis je nakoniec dôležitý na oslabenie extrémistických tendencií, ktoré sú prítomné na oboch stranach – rusínskej aj ukrajinskej. Niekoľko ukrajinských predstaviteľov si skutočne uvedomuje, že rétorika musí ustúpiť porozumeniu. Ako nedávno poznamenal jeden l'vovský novinár:

*"Vráťme sa k našej vlastnej histórii. Plazivé kroky rusifikácie počas 18. a začiatkom 19. storočia dosiahli aký-taký úspech, ale Emský ukaz (1876) a Valjevský obežník (1863) s vyhláseniami že ukrajinský jazyk nikdy neexistoval, neexistuje a nemôže existovať" spôsobili mohutnú protireakciu, ktorá vlastne viedla k novej vlnie ukrajinského národného obrozenia... A ako nebezpečné je rusínske hnutie pre myšlienku zjednotenej Ukrajiny?... A má rusínske hnutie budúcnosť? Áno, má a v prvom rade reaguje na ukrajinský postoj, že 'rusínsky jazyk a kultúra neexistovala, neexistuje a nemôže existovať'. Ako môžeme takéto tvrdenie vysvetliť abyčajnému zakarpatskému človeku, keď rusínske noviny, časopisy, školy a gymnázia existujú v Juhoslávii... a keď sa takéto inštitúcie... dnes začínajú zakladať na Slovensku, Maďarsku a Poľsku? A kto založil Svetový kongres Rusínov ak nie Rusíni samotní? Uvedomujem si, že pre sympatizantov zjednotenej Ukrajiny toto nie sú príjemné veci. A nie sú príjemné ani pre mňa. Ale nemôžeme byť ako pŕstrosy a vyhýbať sa realite tým, že budeme strkať hlavu do piesku."*¹⁷

Poznámky

¹ Anektovanie Maďarskom prebehlo vlastne v dvoch fázach. Južnú tretinu Podkarpatskej Rusi (rovnačo ako dosť veľký pás susediaceho južného Slovenska) dostalo Maďarsko na Viedenskej konferencii 21. novembra 1938. 14.–15. marca 1939, keď Hitler zničil to, čo ostalo zo západného Československa, dať Maďarsku povolenie okupovať Podkarpatskú Rus.

² Hardi-Kovačevič, Irina: Perši rezultati popisu zoz 1991 roku: Vojvodina u čisloch i slovoch. In: Ruski Kalendar 1992, Novi Sad 1991, s. 38. Česká a Slovenská federálna republika: Predbežné výsledky sčítania ľudu a domácností, Praha 1991, s. 30–31.; Annarul statistic al Romaniei 1990, Bukurešť 1990, s. 64.

³ Najznámejší z týchto gréckokatolíckych kníazov bol Alexander Duchnovič (1803–1865), známy ako národný buditeľ karpato–rusínskeho ľudu.

⁴ Z rozhlasového rozhovoru poskytnutého počas Pražskej jari, niekoľkých mesiacov liberalnej atmosféry v reformovanom Československu pred tým, ako vojská Varšavskej zmluvy vpadli do krajin, aby rozdrvili hnutie za socializmus s ľudskou tvárou, citovaného v článku Ivana Matsynského v Nove žyttia, Prešov, 23. marec 1968.

⁵ Sovietsky názor bol formulovaný už v roku 1925 Komunistickou stranou bol'shevikov Ukrajiny: bez ohľadu na to, ako sa Rusíni sami nazývajú, sú všetvou ukrajinskej národnosti. Podkarpatská komunistická strana prijala toto rozhodnutie bez výhrad. Karpatska pravda, Užhorod, 5.12.1926.

⁶ Deklarácia o návrte štatútu autonómnej republiky pre Zakarpatskú oblasť, datovaná 29.9.1990, vyšla v anglickom preklade v Carpatho–Rusyn American, XIV, 1, Fairview, N. J., 1991, s. 4–5.

⁷ Traité entre les principales puissances alliées et associées at la Tchécoslovaquie. Paris 1919, s.26–27.

⁸ Magosci, Paul Robert: Rusyns Regain Their Autonomy. Carpatho–Rusyn American, XIV, 1, Fairview, N. J., 1991, s.10–11.

⁹ Pozri doteraz nepublikovaný osemboiový program, ktorý pripravil nový predseda regionálnej exekutívnej spoločnosti, profesor Ivan Turianyca.

¹⁰ Pozri program strany publikovaný v rusíncine jej predsedom Vasil'om Zajacom: Proekt prohramy Pudkarpatskoi ryspblykantskoi parti. Visnyk potyssia, Chrust, 3.3.1992.

¹¹ Pozri list poslaný pápežovi, datovaný 15.1.1991, podpísaný: biskup Ivan Semedij a pomocný biskup Josyf Holovač. In: Carpatho–Rusyn American, XIV, 2, Fairview, N. J., 1991, s. 9.

¹² Pozri vyhlásenie Komisie pre vzťahy a informácie o zakarpatských Ukrajincach v diaspoře (KoZI), ktoré pripravil profesor Vasył Markus v Karpatska Ukrajina, Užhorod, 9. 7. 1992.

¹³ Zvernenja Ukrajinskoj Narodnoj Rady Zakarpattja do Verchovnoj Rady Ukrajiny, Prezydenta Ukrajiny i Predstavnyka Prezydenta Ukrajiny i Zakarpatskoj oblasti. Za viľnu Ukrajinu, Kyjev, 13.4.1992.

¹⁴ Mimoriadne znepokojujúci prípad v tomto smere uvádzaj Volodymyr Fedynyšynec, ktorý zastupoval Rusínov na Všeukrajinskom medzinárodnostnom kongrese, ktorý sa konal v Odese 16.11.1991. Po jeho prejave na kongrese predsedu organizačného výboru Michailo Horyň údajne povedal: "že mi dal možnosť prehovoriť, ale tiež bolo by dobré, keby mi dal 5 až 7 rokov vo väzení, aby mohol porozmýšľať o tom, čo som povedal." Pozri správu z Medzinárodnostného kongresu v: Učora–narod! a nasky – menšina? Podkarpatska Rus, Užhorod, 8.5.1992, s. 3.

¹⁵ Documentation of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Hunam Dimension of the CSCE, Copenhagen 1990, s. 40–41.

¹⁶ Andrij Kviačkovskij: Prydnistrovia!!! Krym!!! Zakarpattja? Postup, č.21, Kyjev 1992.

Maďari, Chorváti, Slováci, Rumuni a Rusini/Ukrajinci z Vojvodiny

Hugh Poulton

Maďari sú vo Vojvodine najpočetnejšou menšinou. Sú to potomkovia Maďarov, ktorí vtrhli do Dunajskej nížiny a Panónskej planiny v období medzi koncom 7. a 9. storočím. Vytvorili uhorské kráľovstvo, ktoré bolo neskôr začlenené do Riše Habsburgov. Porážka riše Habsburgov v prvej svetovej vojne a následná Trianonská zmluva z roku 1920 spôsobili, že veľký počet Maďarov zostal za hranicami nového Maďarska v susedných štátach – Rumunsku, bývalom Československu a Juhoslávii.⁴

Maďari z bývalej Juhoslávie žili prevažne vo Vojvodine. Táto oblasť bola počas celej svojej história oblasťou výraznej etnickej a náboženskej rôznorodosti. Dnes túto skutočnosť odraža napríklad pôsobenie 34 rozličných náboženských organizácií a komunit, z ktorých je najväčšou Srbská pravoslávna cirkev, Rímskokatolícka cirkev, Slovenská luteránska cirkev, Rumunska zjednotená cirkev a Presbyteriáni.¹

Srbi prišli do tejto oblasti koncom 17. storočia, keď utekali pred tureckým panstvom. Boli im priznané niektoré privilegijá a usadili sa u Habsburgovcov na územie, ktoré bolo časťou vojenskej hranice medzi dvoma impériami. Po vytvorení prvého juhoslovanského štátu v roku 1918 prišlo v etnickej štruktúre Vojvodiny k rozsiahlym zmenám. Najväčšia zmena nastala na konci druhej svetovej vojny, kedy bola celá nemecká populácia v počte asi 400 000 ľudí stigmatizovaná kolektívnom vinou, ako odpoved na nacistickú agresiu. Majetok Nemcov bol skonfiškovaný a ľudia boli vyhostení, alebo masovo emigrovali. V nasledujúcich troch rokoch, do roku 1948, nastala kolonizácia tejto oblasti. Prišlo sem 225 tisíc ľudí z iných oblastí, tí, ktorých rodiny bojovali ako Titovi partizáni. 71 percent z kolonizátorov boli Srbi. Prvýkrát v histórii sa tak Srbi stali väčšinou.² V roku 1918 tvorili Srbi len 29,1 percent populácie v regiónoch Backa, Banat a Baranja (čo je dnešná Vojvodina), zatiaľ čo v roku 1981 tvorili už 54,4 percenta populácie. Podľa sčítania ľudu sa tento pomer zvýšil do roku 1991 na 57 percent. Nedávne udalosti, predovšetkým vojna v Chorvátsku a Bosne, túto početnú prevahu ešte zvýšili (pozri nižšie).

Na rozdiel od toho, počet Maďarov a ďalších etnických skupín vo Vojvodine klesal. Provincia ako celok má mieru negatívneho rastu 1,1 percenta.³ V roku 1971 bolo Maďarov 423 866 (21,7 percenta populácie). Do roku 1981 klesli na necelých 19 percent a podľa sčítania ľudu ich v roku 1991 bolo len 340 946, čiže necelých 17 percent. Ďalšie významné etnické skupiny vykazujú podobný pokles: Chorváti – 135 561 alebo 7,1 percenta v roku 1971, 97 644 (4,85 percenta) v roku 1991, Slováci – z 72 795 (3,7 percenta) na 63 941 (3,17 percenta), Rumuni – z 52 987 (2,7 percenta) na 38 831 (1,92 percenta), Rusini/Ukrajinci – z 20 109 (1,0 percenta) na 17 887 (0,88 percenta). Najpozoruhodnejšou výnimkou z týchto klesajúcich čísel sú ti, ktorí sa vyhlasujú za Juhoslovanov. V roku 1971 ich bolo 46 928 (2,4 percenta). Podľa sčítania ľudu v roku 1981 tento počet stúpol na 8,2 percenta. Podobná zmena sa odohrala aj v iných oblastiach, a to v Bosne (7,9 percenta) a Chorvátsku (8,2 percenta). Sčítanie ľudu z roku 1991 ukázalo pokles v počte tých, ktorí sa vyhlasovali za Juhoslovanov, okrem Vojvodiny, kde ich počet stúpol na 168 859 (8,39 percenta).

Na základe Ústavy z roku 1974 sa Vojvodina kvôli svojmu rôznorodému etnickému profilu stala autonómou provinciou v rámci Srbskej republiky, podobnej Kosovu. Aby boli uspokojené rozličné národné tradície malá provincia pôť ūradných jazykov: Srbochorvátsky, maďarčinu, slovenčinu, rumunčinu

a rusínštinu. Menšinám boli priznané mnohé kultúrne a vzdelanostné práva. Maďari napríklad mali okolo 200 základných škôl, denník Magyar Szó a pravidelné rozhlasové vysielačky v maďarskej oblasti. Zjavných prejavov nespokojnosti, či už zo strany Maďarov alebo zo strany iných etnických skupín, bolo málo. Až donedávna sa zdalo, a bol to klamný dojem, že Vojvodina slúžila na rozdiel od Kosova ako úspešný most medzi Juhosláviou a jej susedmi. Bez pochyby tomu napomáhal i hospodárska situácia Vojvodiny, ktorej ekonomika bola v rámci Juhoslávie na druhom mieste, za slovinskou.⁴

V roku 1988 však srbský nacionalizmus a nástup Slobodana Miloševiča k moci v Srbsku znamenal pád vedenia komunistickej strany Vojvodiny, ktorá bola proti srbským aspiráciám. Srbsko nastolilo prísniejsú kontrolu provincie, čo formálne zakotvila i nová srbská Ústava. To viedlo v provincii k nespokojnosti. Zatiaľ čo tlak srbskej centralizácie silneli, nová politická klíma umožnila Maďarom i ďalším menšinám, aby svoju nespokojnosť, doposiaľ otvorené nepertraktovanú nespokojnosť dávali najavo hlasnejsie.

Publikácie menšín

Jedným z prejavov zosilnenia cenzúry bolo odvolanie Zoltána Csorbu z funkcie šéfredaktora hlavného denníka v maďarskom jazyku Magyar Szó na základe rozhodnutia výkonnej rady provincie. Toto rozhodnutie však bolo v októbri 1990 anulované. Najvyšším súdom Vojvodiny, ktorý rozhodol, že odvolanie šéfredaktora výkornou radou nebolo v súlade so zákonom.⁵ Po jeho opäťovnom vymenovaní bol prepustený za antisrbské postoje a Najvyšší súd Vojvodiny toto rozhodnutie schválil.⁶ Tažkosti menšinových médií, vrátane obvinení z nedostatočnej "prosrbskosti", sa objavili znova vo februári 1991. Prepustili pôť maďarských žurnalistov z TV NOVI SAD, pretože "si strieľali z tých, ktorí chceli vysvetliť dovoz zbrani z Maďarska".⁷ V októbri ohlásila vláda Vojvodiny "významné kádrové zmeny" v novinách menšín, pretože "otvorene podporujú separatistov" v Slovensku a Chorvátsku. Slovenský Hlas Ľudu, rusínske Ruské Slovo a Magyar Szó boli zrušené – likvidácia posledne menovaných novín bola hlavným cieľom. Premiér Vojvodiny Radovan Bozovík ich obvinil, že konajú "pod zámenu kvázidemokracie aj z antisrbského pacifizmu" za to, že vyzývali k bojkotu juhoslovanskej armády (JNA).⁸ V decembri 1991 zaviedol parlament Vojvodiny povinné vojnové spravodajstvo vo všetkých regionálnych novinách. Zatiaľ čo maďarské Hét Nap, rusínske Ruské Slovo a rumunske Libertate sa evidentne začali týmto pokynom riadiť, Magyar Szó a slovenský denník Hlas Ľudu tak neurobili a ich šéfredaktori boli prepustení.⁹

Novinári v Magyar Szó sa však nevzdali len ľahko a jednoducho ignorovali prepustenie ich šéfredaktora Jánoša Kovácsa. Len jediný zo 144 novinárov podporil nového šéfredaktora Miklosa Marothia, vymenovaného vojvodinským parlamentom.¹⁰ Spor sa vliekol niekoľko týždňov. Maďarská inteligencia vo Vojvodine spísala petíciu za odvolanie Marotha, ktorý bol menovaný nielen za šéfredaktora Magyar Szó, ale zároveň aj za riaditeľa Fóra – spoločnosti na vydávanie kníh a novín v maďarskom jazyku z Nového Sadu. Marotha kritici uvádzali, že je srbskou bábkkou, ktorá hovorí len "lámanou maďarčinou". Maroti odpovedal zákazom vstupu do priestorov Fóra pre všetkých, ktorí iniciovali petíciu. Taktiež vyháisal, že nezaplatí náklady na vytlačenie predchádzajúcich piatich čísel Magyar Szó, ktoré sa niesli vo veľmi nepriaznivom duchu k Marothovi novej funkcií¹¹ a poprel, že by sa útoky na jeho jazykové schopnosti zakladali na pravde. Maroti však priznal, že bol členom Združenia Maďarov za domovinu Srbsko a Juhosláviu, malej, nereprezentatívnej pro-

belehradskej organizácie, podporovanej úradnou mocou proti omnoho početnejšiemu maďarskému zoskupeniu – Demokratickému spoločenstvu Maďarov z Vojvodiny (VMDK) (pozri nižšie).¹² Protesty zamestnancov však napokon podlomili Marošho vymenovanie a 11. marca 1992 ohlásil parlament Vojvodiny, že prijíma prihlášky na miesta šéfredaktorov denníkov Magyar Szó, Hlas ľudu a tiež Libertate, ktorého šéfredaktor Pavel Samac bol prepustený "z dôvodu nedostatočnej kvalifikácie".¹³

Politické organizácie

VMDK bolo založené 14. februára 1990 v Novom Sade. Jeho začiatovočný program bol zameraný na rovnoprávnu politickú participáciu na politickom procese, adekvátne zastúpenie v správnych a súdnych organizáciách a používanie maďarčiny v školstve.¹⁴ Na prvom kongrese spoločenstva, usporiadanej v Ade 29. septembra 1990 sa 400 delegátov, reprezentujúcich približne 20 000 členov VMDK, rozhodlo, že sa budú snažiť o získanie kultúrnej autonómie vo Vojvodine. Tento krok bol takmer určite odpovedanou na novú ústavu Srbska, ktorá v provinciach zrušila prakticky akúkoľvek samosprávu. Predseda VMDK Andrej Agostan, zamýšľajúc sa nad budúcnosťou Juhoslávie, povedal, že sa domnieva, že konfederácia zostáva pre Maďarov vo Vojvodine jedinou priležitosťou, ako "zostať v Európe". Záverom povedal, že rozpad Juhoslávie by bol pre nich katastrofou.¹⁵

Bolo sa však treba vyrovnáť s tým, že rozpad Juhoslávie a zotrvanie Vojvodiny v Srbsku sa stali realitou. VMDK správne rozoznalo, že Miloševičova centralizácia predstavuje pre Maďarov najväčšiu hrozbu a preto žiadalo autonómnu miestnu správu, ktorá by spravovala oblasť školstva a jazyka, pre vojvodinské regióny severná Backa a Banat, kde boli Maďari vo väčšine.¹⁶ Táto požiadavka autonómie obsahovala i požiadavku vypísanie referendum o autonómii pre Vojvodinu ako celok a o nezávislej maďarskej autonómii a samospráve pre maďarský región severná Backa až po líniu Kanjiža–Senta–Topola.¹⁷ Zároveň sa Agostan pokúsil rozptýliť možné obavy Srbov tým, že oddelenie nazval "prázdnym snom".¹⁸ I keď VMDK zdôrazňovalo, že nepride k žiadnym jednostranným deklaráciám o politickej autonómii,¹⁹ vyhlásilo tiež, že sa bude snažiť vytvoriť autonómiu pre všetkých Maďarov v Srbsku a získať miestnu autonómiu maďarských dedín vo Vojvodine mimo regiónu severná Backa.²⁰ VMDK spoločne presadzovalo politiku. Vojvodinský model považuje Geza Entz, štátny tajomník Maďarska a riaditeľ Úradu pre zahraničných Maďarov, za možný model pre Maďarov v Sub-karpatskej oblasti, na Ukrajine a na Slovensku.²¹

Tieto požiadavky autonómie samosprávy nemali veľké účinky na srbských predstaviteľov. Naopak, centralizácia ešte zosilnila. Predseda vojvodinského parlamentu Svetislav Krstič empaticky odmietať akúkoľvek myšlienku na reštaurovanie osobitného štatutu pre Vojvodinu, tvrdiac, že to by bolo "krokom k secesii" a že "žiadnen kompromis" neprihádzal do úvahy.²² Vo februári 1992 noviny Magyar Szó oznámili, že Srbi plánujú územnú reorganizáciu vojvodinských okresov (spolu s kosovskými), čím chcú dosiahnuť, aby maďarské osídlenia v regiónoch Backa a Tisza by boli pripojené k prevažne srbskému Banatu. Týmto spôsobom by sa Ada, Senta a Kanjiža ocitli spolu s Kikindou v blízkosti rumunských hraníc.²³ V júli 1992 boli zrušené akadémie vo Vojvodine a v Kosove, tak, aby v Srbsku existovala len jedna, centrálna akadémia, s pobočkami vo Vojvodine a v Kosove.²⁴

Na rozdiel od kosovských Albáncov, ktorí boli konfrontovaní s podobnou centralizáciu a poklesom vplyvu potom, čo aj ich región, rovnako ako Vojvodina, prišiel o autonómiu, Maďari vol'by nebojkotovali. Tvárou v tvár tejto autonómii bolo VMDK so

49-imi poslancami v parlamente Vojvodiny, ôsmimi poslancami v srbskom parlamente a dvoma zástupcami vo federálnom parlamente zjavne bezmocné na to, aby zastavilo tento trend. Na základe tejto skutočnosti nenominovalo VDMK svojho kandidáta na prázdne kreslo tretieho vicepremiéra Vojvodiny – d'alší dvaja spolu s premiérom boli Srbi. VDMK tvrdilo, že tento post bol len formalitou a že vojvodinský parlament neboli v stave prispieť k riešeniu problémov miestnych Maďarov.²⁵ Agostan tiež kritizoval ústavu novej Federálnej republiky Juhoslávia, tvrdiac, že menšinové práva sa v ústave objavujú len v subsidiárnej forme, učinne brániac vytváranie politických organizácií. Uvedol, že boli dovolené len kultúrne, vzdelávacie a profesijné združenia, takže podľa ustanovení novej ústavy by VDMK mohol byť označený za ilegálnu organizáciu.²⁶

Hlavnou chorvátskou politickou organizáciou je Demokratická aliancia Chorvátov vo Vojvodine (DSHV), ktorá má okolo 9000 členov s hlavným sídlom v Subotici. Jej generálny tajomník Juliye Skenderovič žiadal referendum Chorvátov v Srbsku.²⁷ Na svojej ustanovujúcej schôdzi 15. júna 1992 predsedu DSHV Bela Tomkovič povedal, že približne 17 000 Chorvátov utieklo do Vojvodiny a predložil požiadavku na kultúrnu autonómiu, podobnú s tou, o akú sa snažilo VDMK.²⁸ 12. mája 1990 bola v Novom Sade založená Juhoslovanská aliancia Rusínov a Ukrajincov. Táto organizácia sa dištancovala od akéhokoľvek politického programu a vyhlásila, že jediným jej cieľom je uchovanie národnej identity Rusínov a Ukrajincov.²⁹ Rusini sa potom združili v Rusínskom sociálnom parlamente – verejnem tribunáli, organizovanom Rusínskou spoločnosťou a Zdrojovom rusínskeho jazyka a literatúry.³⁰ Diskusie o rozdieloch medzi Rusínnimi a Ukrajincami ešte stále pretrvávajú. Spoločnosť vojvodinských Ukrajincov požiadala 4. decembra o svoje ústavné práva na školské a mediálne zariadenia v Ukrajincine. Uvedla, že vo Vojvodine, v oblastiach Kula, Vrbas a Sremska Mitrovica žije vyše 2000 Ukrajincov, ktorí však nemajú ani školy ani vlastnú tlač. Požiadali o vysielací čas v rozhlase v Novom Sade a o polohodinový program raz za týždeň na TV Novi Sad. Hlavnou slovenskou organizáciou je kultúrna inštitúcia Matica slovenská. Jej predstaviteľ Miroslav Demák povedal, že Slováci sú k srbskému štátu lojalní a chotí len základné ľudské právo – právo na život.³² Povedal to ako v reakciu na množace sa útoky na menšiny (pozri nižšie).

Menšinové školstvo

Hlavnou arénou maďarskej nespokojnosti bol vzdelávací systém, reformovaný v roku 1975. V nasledujúcich rokoch sa začali pre údajný nedostatočok kvalifikovaných učiteľov zatvárať maďarské stredné školy. Od roku 1976 pôsobil vo Vojvodine pre štyri hlavné miestne menšiny – Maďarov, Slovákov, Rumunov a Rusínov – samostatný Zákon o školstve. Počet študentov maďarského etnika však v období 1977 až 1988 klesol o 4000 ľudí. Nový školský zákon prijatý v Srbsku v januári 1990 zrušil starú verziu zákona z roku 1976. Cieľom nového zákona bolo vytvorenie uniformného vzdelávacieho systému pre celú Srbskú republiku, súladného s novou srbskou ústavou, vyhlásenou v roku 1989. Maďari spolu s ďalšími menšinami prijali nový zákon s obavami, o čom svedčia aj ich petície srbskému parlamentu³³ a požiadavky VDMK. Úrady poukazovali na 31 000 žiakov navštevujúcich základné školy s maďarským vyučovacím jazykom a na 32 maďarských tried na stredných školách.³⁴ Maďari však ostro kritizovali novú politiku a varovali pred rozporom v dvoch návrhoch zákonom, ktoré považovali za výrazne reštriktívne vo vzťahu k právam na vyučovanie v materinskom jazyku. Návrhy zákonov umožňovali vyučovanie v menšinovom jazyku na základných školách len v tých oblastiach, kde bol menšinový jazyk používaný ako úradný

jazyk. Kritici však poukazovali na príklady, kedy existencia jazyka početne veľkej menšiny nie je spomenutá ani len v základnom štatúte dediny. Jedným z takých príkladov je región Apatin, v ktorom žije 18 až 19 percentná maďarská populácia, a v meste Kapušina v Apatinskej oblasti Maďari tvoria až 99 percent populácie. Na stredných školách mohli študovať v menšinovom jazyku tí študenti, ktorí sa zapísali na školy umeleckého smeru, čím sa z tohto systému vylúčili stredné učňovské školy.³⁵

Kritika však nenašla adresáta. Srbský parlament prijal 23. júla 1992 novelizáciu zákona o školstve, týkajúcu sa menšinových jazykov. Vyučovanie malo byť v srbsštine s tým, že zakladateľia školy mohli rozhodnúť o aplikovaní takej vyučovacej metódy, ktorá používa menšinový alebo niektorý zo svetových jazykov. V prípade súkromných škôl a škôl, ktoré sú financované zo súkromných a štátnych zdrojov zároveň, muselo byť takéto rozhodnutie schválené vládou.³⁶ Reakciou na takýto vývoj bolo založenie maďarského kultúrneho združenia, ktoré sústredilo 67 kultúrnych spoločností maďarského etnika, aby spolu aktívne pôsobili pri pestovaní maďarského jazyka, pocitu "dejinnosti" aj na zachovávanie "maďarskej tradície".³⁷

Úpadok, spôsobený vojnou

Protesty proti mobilizácii

Už i tak dosť problematickú situáciu zhorsila vojna. Maďari spolu s ďalšími menšinami neboli ochotní – čo nebolo prekvapením – bojovať so Srbmi proti Chorvátom a Slovincom. Menšinové denníky, ktoré boli považované za nesympatizujúce so srbskou politikou, bol podrobnené personálnym čistkám. Reakcie tých, ktorí boli povolaní do armády, sa čoskoro materializovali. Dvojdňový protest v Sente v dňoch 5. až 7. novembra 1991 sa skončil zatknutím jeho organizátora Jánosa Szabu. O päť dní neskôr boli v Sente a Ade, ďalšom meste v oblasti Tisa, vyhlásené referendá o povolávacích rozkazoch.³⁸ V Temerine, Subotici a Becejí sa uskutočnili demonštrácie za mier, zorganizované VDMK, ktoré malo v pláne aj vytvoriť výbor ľudských práv pre tých, ktorí odmietať nastúpiť vojenskú službu z dôvodov svedomia.³⁹ Srbský Ústavný súd vyhlásil referendá v Sente a Ade za neústavné⁴⁰ a po ústrkoch a zatykaniach zo strany úradnej moci sa od oboch referend upustilo.⁴¹

VDMK uvedlo, že Maďari boli do srbskej armády povolávaní svojvoľne, vo väčších počtoch, ako by maďarskému etniku prislúchalo. Vyhlásilo, že 10 percent všetkých brancov v Srbsku tvorili Maďari. Územné velenie vo Vojvodine tento údaj poprelo a uviedlo, že povolávací rozkaz bol doručený len 7 percentám z tých Maďarov, ktorí mohli byť povolaní do armády.⁴² Jedna maďarská správa uviedla, že tých domácností maďarského etnika, z ktorých muž, povinný slúžiť v armáde, utiekol, bol odvedené ženy. Správa tvrdila, že pravido, podľa ktorého nemohli byť odvedené ženy s deťmi, mladšími ako sedem rokov, sa nedodržiavalo.⁴³ VDMK opäť protestovalo proti ďalšej mobilizácii v januári 1992 a vyzvalo medzinárodnú verejnú mienku k protestom proti "stále sa stupňujúcomu vojenskému a srbskému útlaku".⁴⁴ Výzvy na rezistenciu voči "zvláštnej mobilizácii" boli vo Vojvodine obnovené v máji toho roku.⁴⁵ Srbské úrady tieto výzvy nebrali na vedomie. Srbský parlament odmietol v marci 1992 návrh VDMK na amnestiu pre dezertérov z JNA.⁴⁶ Veľký počet Maďarov, povinných nastúpiť do armády zo Srbska utieklo, predovšetkým do Maďarska. Vo februári 1992 VDMK vyhlásilo, že z Vojvodiny utieklo 25 000 Maďarov, vrátane tých, ktorí sa obávali rozšírenia násilnosti i do ich rodného kraja.⁴⁷

Príliv utečencov a následné ukrutnosti

Zatiaľ čo mnohí obyvatelia Vojvodiny opustili jej územie, tisícky prevažne srbských utečencov z Chorvátska a Bosny a Hercegoviny naši prišli. Po prichode srbských utečencov z Baranje v Chorvátsku sa objavili správy o používaní stratégie teroru, namierenej pôvodne proti Chorvátom. 30. januára 1992 vydala Demokratická aliancia Chorvátov vo Vojvodine výzvu preidentovi Miloševičovi a zahraničným veľvyslancom. Uvedla v nej, že na domy, patriace Chorvátom vo Vojvodine sa strieľalo z automatických zbraní, že ich obyvateľom sa útočníci vyhrali vyhodením a že ozbrojené skupiny terorizovali chorvátske obyvateľstvo v súčinnosti s miestnou políciou. Následkom toho utekli Chorváti z Vojvodiny a do ich domov sa stáhli srbskí utečenci. Z Noveho Slankamenu v Sreme bolo údajne prinútených utiec' okolo 1000 Chorvátov.⁴⁸ Tieto udalosti boli predzvestou ďalšieho terorizovania vojvodinských Chorvátov srbskými utečencami za alebo dokonca v súčinnosti s brachialnou mocou. V marci uvedlo VDMK, že z Vojvodiny utieklo 12 000 Chorvátov a že výzvy srbským úradom, aby poskytli ochranu, boli zmetené zo stola, ba dokonca že polícia v niektorých prípadoch asistrovala pri vyhostení.⁴⁹ Rusínsky sociálny parlament (pozri vyššie) takisto protestoval proti dohadom, podľa ktorých návrh vrátenia rusínskych rodín, ktoré boli vyhostené alebo utiekli zo susednej Slavonie v Chorvátsku, "neprihádzal do úvahy". Upozornil na to, že Rusíni žili vo Vojvodine a na Slavonijskej planine "nie menej než 250 rokov".⁵⁰

Rozšírenie konfliktu na Bosnu a Hercegovinu znamenalo ďalšie zhorsenie situácie. Začiatkom apríla 1992 bolo vo Vojvodine 62 000 utečencov, vrátane posledného prílivu z Bosny a Hercegoviny.⁵¹ Brutálnosti bosenskej vojny sa preniesli i na Vojvodinu. I tu vznikli oblasti, ktoré bolo treba "vyčistiť" vyhostením "cudzích" – čiže nesrbských – elementov. Celé populácie, v tomto prípade populácia chorvátska, boli postihnuté koncepciou kolektívnej viny. V máji 1992 varoval vodca vojvodinských sociálnych demokratov Nenad Canak pred ohrozením menšín, predovšetkým Rusínov a Ukrajincov, žijúcich v pohraničných oblastiach s Chorvátskom. Uviedol, že po páde Vukovaru do rúk srbských sôl boli ne-Srbi, vrátane Rusínov a Ukrajincov, deportovaní do zberných táborov.⁵² Neskôr povedal, že 138-im rusínskym rodinám poskytli pätinásť minút na odchod z domovov do autobusov, pripravených na ich evakuáciu. Vojaci printuli vyhostencov, aby všetky svoje cennosti vložili do plastických čiernych vriec na odpadky. Tieto boli potom skonfiskované a vyhostenci boli prevezení do Záhrebu. Takéto operacie boli zjavne zamerané na "čistku" oboch brehov rieky Dunaj, a dávali Srbom kontrolu nad vodnou cestou.⁵³

Úrady priupustili existenciu svojich i menšinových problémov, vyjadrili znepokojenie a naoko sa zaoberajú situáciou prijali niekoľko kozmetických opatrení. 4. augusta priupustil federálny minister spravodlivosti Dr. Tibor Varadi "vázne problémy v oblasti menšinových práv", avšak povedal, že tieto je možné vyriešiť vnútornie.⁵⁴ Srbská vláda vytvorila 3. júla komisiu pre práva menšín. Jej členmi boli "viacerí ministri, vedci, verejné osobnosti a experti" a jej úlohou bolo "sledovať" výkon a ochranu práv a v konkrétnych prípadoch i reagovať.⁵⁵ Vláda Vojvodiny takisto vytvorila Sekretariát pre ľudské práva.⁵⁶ Zdá sa, že úmyslom týchto opatrení bolo neutralizovať vonkajšie tlaky, ako bola návšteva delegácie z Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe (KBSE), vedená švédskym veľvyslancom Jan af Sillenom. Misiu delegácie bolo zistit, v akom rozsahu boli vo Vojvodine porušené ľudské práva.⁵⁷ Parlamentné zhromaždenie Rady Európy zároveň prijalo rezolúciu, ktorá odsúdila Srbsko za neschopnosť garantovať základné slobody Maďarom a ďalším národnostiam, zjúcim vo Vojvodine.⁵⁸

Dobré úmysly týchto "menšinových komisií", vytvorených srbskými úradmi, začali byť podozrivé pri ich porovnaní s inými, úradmi iniciovanými udalosťami. Jednou z nich bol oficiálne zorganizovaný trojdňový festival slovenskej kultúry v Báčkom Petrovci, ktorý bol zaznamenaný a neskôr vysielaný v televízii ako určitý druh propagandy. Len desať kilometrov odtiaľ však v čase festivalu hádzali Srbi do dvorov slovenských domov ručné granáty. Slovákov vyhostili a na ich miesto prišli srbskí utečenci.⁵⁹ Je zjavné, že srbským utečencom bolo dovolené robiť, čokoľvek sa im zachcelo, i terorizovať menšinové obyvateľstvo, prinútiť ho tak k odchodu a zmocniť sa jeho domov. Na oplátku podporovali utečenci Miloševičov režim a pomáhali mu zostať v Srbsku pri moci. V júni 1992 obvinila Občianska liga Srbska, skladajúca sa z niekoľkých opozičných skupín, úrady zo spolupáchateľstva na útokoch proti Chorvátom vo Vojvodine. Vyhlásila, že domy v sremských dedinách Hrtkovec, Platicevo, Nikinci a Ruma boli vypálené a napadnuté výbušinami.⁶⁰ V júli varoval Vilmos V. Kovacs, predsedu Ligy sociálnych demokratov Vojvodiny, že postavenie Maďarov sa zhoršovalo a že násilie, páchané utečencami, sa stávalo čoraz častejšou realitou.⁶¹

Hádzanie ručných granátov do dvorov domov sa stalo jasou takúcou. Extrémne elementy, ako Srbská radikálna strana, zostávali zoznamy "neželaných" a tieto potom verejne čitali v dedinách. Niektorí z týchto zoznamov boli následne zavraždení.⁶² V oblasti Bae prišlo v auguste k piatim vraždám v priebehu troch týždňov. Denne prichádzalo k vážnym ranám a výbuchom na dvoroch "nechcených" obyvateľov a výbuchy sa na mnohých miestach Vojvodiny stali rutinnou záležitosťou. Často boli namierené nielen na domorodú menšinovú populáciu, ale i na Moslimov, Rusínov a Ukrajincov, ktorí prišli do Vojvodiny len nedávno, ako utečenci.⁶³

VDMK obvinilo úrady z násilného osídľovania menšinových území utečencami, podloženého rozhodnutím z konca augusta. Niet pochyb o tom, že pre Srbsko, podobne ako ďalšie oblasti bývalej Juhoslávie, je otázka utečencov veľkým problémom. Oficiálne údaje, publikované v auguste 1992, uvádzali 520 000 utečencov v Srbsku, z ktorých 82 percent bolo Srbov, 6,2 percent Moslimov, 1,6 percent Chorvátov a zvyšných 8 percent iných národností.⁶⁴ Srbský výbor pre utečencov však poprel, že by srbských utečencov umiestňoval prevažne na územiac vo Vojvodine, obývaných maďarským etnikom. Upozornili na veľký počet utečencov – 28 000 – v Novom Sade.⁶⁵ Aby sa pokúsil vysporiadať s prílivom utečencov vydal Belehrad nariadenie, podľa ktorého mali utečencov ubytovať dediny Vojvodiny, evidentne tak berúc do úvahy národný príjem per-capita a mieru zamestnanosti ako i mieru, do akej dediny prijímali utečencov dobrovoľne – toto opatrenie malo vplyv na 13 maďarských dedín.⁶⁶ Tento dekrét z 28. augusta mal dopad predovšetkým na dediny: Backa Topola s 3 398 utečencami, Ada s 2 905 utečencami, Becej s 2 870 utečencami, Senta s 2 836 utečencami, Kanjiza s 2 491 utečencami, Coka s 2 515 utečencami a Temerin s 1 978 utečencami – všetko dediny s prevažne maďarským obyvateľstvom. VDMK považovalo opatrenia za "nový kriminálny počin", sledujúci zmene etnickej štruktúry, podľa vzoru tej z konca štyridsiatych rokov (pozri viššie).⁶⁷ Vodca VDMK Agoston varoval pred možným masovým exodusom 100 až 150 tisíc Maďarov, ktorí by z Vojvodiny utiekli v priebehu týždňa, ak by reakcia na tieto plány viedla k vážnej eskalácii už existujúceho násilia.⁶⁸

Záver

Postavenie menšína vo Vojvodine sa v minulých rokoch výrazne zhoršilo. Hlavnou príčinou tohto úpadku bol nástup srbského

nacionalizmu, ktorý manipuloval a zneužíval z Belehradu režim Slobodana Miloševiča. Takyto vývoj postupne zlikvidoval autonómiu provincie. Vojna celú situáciu ešte viac vyhrotila. Následkom toho sa dokonca ani na základné právo na život, ponechajúc bokom právo na vzdelenie aj iné, príliš neprihliadal. Srbskí utečenci, sami ozbrojeni, terorizovali a násilne vyháňali menšinové obyvateľstvo, často v súčinnosti s bezpečnostnými silami. V takejto situácii je postavenie maďarskej menšiny obzvlášť kľúčovým, keďže môže prísť k internacionalizácii krízy v bývalej Juhoslávii. Vždy tu jestuje možnosť, že Maďarsko sa rozhodne podniknúť kroky na ochranu Maďarov vo Vojvodine.

Je to pochopiteľné, lebo maďarská vláda pozorne sleduje situáciu maďarských menšína v susedných štátach. Vyhlásenia, ako napríklad vyhlásenie premiéra Antalla, že predpokladá "duchovné vodcovstvo Maďarov za hranicami"⁶⁹ a skutočnosť, že vytvoril vládne posty za účelom plnenia tejto úlohy, však nepomáhajú pri rozptýlení obáv väčšinového obyvateľstva – či už v Srbsku, Rumunsku alebo na Slovensku. Úspešná dánsko-nemecká skúsenosť naopak dokazuje, že politickému angažovaniu jedného štátu v mene menšíny, žijúcej v susednom štáte, by sa podľa možnosti malo vyhnúť. Najlepším riešením by bolo aplikovať spoločný európsky prístup, ktorý by minimalizoval obavy zo secesie. Pokračujúca srbská centralizácia a holá agresia srbských utečencov, ktorí sa v skutočnosti stali kolonizátormi aj vývoj, tolerovaný a dokonca podporovaný srbskými úradmi, vytvárajú skutočné príčiny na obavy.

Poznámky

SWB – Zhrnutie správ zo sveta – BBC
HRB – Maďarský rozhlas, Budapešť

- ¹ Údaje a fakty o Vojvodine, Liga sociálnych demokratov Vojvodiny/Juhoslávie, máj 1992.
- ² Ibid.
- ³ Tanjug, 17.3.92 v SWB EE/1333 C1/7, 19.3.92.
- ⁴ Belehradský inštitút ekonomických vied uvádza vo svojej štúdie o chudobe, že v roku 1991 malo najnižší koeficient chudoby Slovinsko 2 percentá, Vojvodina 8,5 percenta, Srbsko (bez Vojvodiny alebo Kosova) okolo 20 percent, Bosna a Hercegovina a Čierna Hora okolo 33 percent, Macedónia okolo 40 percent a Kosovo vyše 80 percent. Borba, 13.1.92, správa Tanjug-u, 13.1.92, v SWB EE/1279 C1/8, 16.1.92.
- ⁵ Tanjug, 19.10.90 v SWB EE/0902 B/13.
- ⁶ Budapeštiansky domáci servis, 24.1.1991 v SWB EE/0982 B/12, 29.1.91.
- ⁷ Tanjug, 22.2.91 v SWB EE/1008 B/17, 28.2.91.
- ⁸ Tanjug, 26.10.91, v SWB EE/1215 B/17, 19.10.91 a v HRB, 30.10.91, v WB EE/1218 B/13, 1.11.91.
- ⁹ Tanjug, 3.12.91, v SWB EE/1247 B/9, 5.12.91.
- ¹⁰ HRB, 5,6, a 9.12.91, v SWB EE/1253 C1/3, 12.12.91.
- ¹¹ HRB, 29.1.92, v SWB EE/1292 C1/8, 31.1.92.
- ¹² HRB 7.2.91, v SWB EE/1301 C1/5, 11.2.91.
- ¹³ Tanjug, 11.3.92, v SWB EE/1330 C1/8, 15.3.92.
- ¹⁴ Magyar Nemzet, Budapešť, 2.6.90, v JPRS-EER-90-116, 14.8.90.

- ¹⁵ Rádio Slobodná Európa, Správa o východnej Európe, 12.10.90, s.43–44.
- ¹⁶ MTI, 11.1.92 v SWB EE/1277 C1/2, 14.1.92.
- ¹⁷ Maďarská televízia B, 25.2.92 v SWB EE/1318 C1/7, 2.3.92.
- ¹⁸ Tanjug, 26.2.92, v SWB EE/1317 C1/9, 29.2.92.
- ¹⁹ Tanjug, 23.4.92, v SWB EE/1366 C1/8, 28.4.92.
- ²⁰ Chorvátsky rozhlas, Záhreb, 23.8.92, v SWB EE/1468 C1/4, 25.8.92.
- ²¹ HRB, 24.6.92, v EE/1424 A2/1, 4.7.92.
- ²² Tanjug, 7.9.92, v SWB EE/1480 C1/2, 8.9.92.
- ²³ HRB, 12.2.92, v SWB EE/1305 C1/6, 15.2.92.
- ²⁴ Tanjug, 16.7.92, v SWB EE/1439 C1/4, 22.7.92.
- ²⁵ Tanjug, 20.7.92, v SWB EE/1439 C1/5, 22.7.92.
- ²⁶ Interview pre HRB, 27.4.92, v SWB EE/1368 C1/1, 30.4.92.
- ²⁷ Chorvátsky rozhlas, Záhreb, 13.4.92, v SWB EE/1359 C1/12, 20.4.92.
- ²⁸ Tanjug, 13.7.92, v SWB EE/1435 C1/6, 17.7.92.
- ²⁹ Týždenný prehľad udalostí Rádia slobodná Európa, 12.5.90.
- ³⁰ Tanjug, 17.3.92, v SWB EE/1333 C1/7, 19.3.92.
- ³¹ Tanjug, 4.12.91, v SWB EE/1249 C1/9, 7.12.91.
- ³² ČSTK, 20.8.92, v SWB EE/1466 C1/5, 22.8.92.
- ³³ Magyar Hirlap, Budapešť, 1.3.90.
- ³⁴ Tanjug, 28.4.92, v SWB EE/1369 A2/2, 1.5.92.
- ³⁵ HRB, 13.1.92, v SWB EE/1278 C1/4, 15.1.92.
- ³⁶ Tanjug, 23.7.92, v SWB EE/1422 C1/4, 25.7.92.
- ³⁷ Tanjug, 13.7.92, v SWB EE/1435 C1/6, 17.7.92.
- ³⁸ HRB, 7.11.91, v SWB EE/1255 C1/7, 9.11.91.
- ³⁹ MTI, 10.11.91, v SWB EE/1229 C1/10, 14.11.91.
- ⁴⁰ Chorvátsky rozhlas, Záhreb, 12.11.91 v SWB EE/1230 C1/7, 15.11.91.
- ⁴¹ Tanjug, 14.11.91, v SWB EE/1232 C1/10, 18.11.91.
- ⁴² HRB, 12.11.91, v SWB EE/1230 B/11, 15.11.91.
- ⁴³ HRB, 12.11.91, v SWB EE/1233 A2/3, 19.11.91.
- ⁴⁴ Tanjug 29.1.92, v SWB EE/1292 C1/7, 31.1.91.
- ⁴⁵ HRB, 7, 8, a 9.8.92, v SWB EE/1378 C1/5, 12.5.92.
- ⁴⁶ Maďarská televízia B, 19.3.92, v SWB EE/1366 C1/3, 23.3.92.
- ⁴⁷ MTU, 19.2.92, v SWB EE/1310 C1/6, 21.2.92.
- ⁴⁸ Tanjug, 30.1.92, v SWB EE/1293 C1/4, 1.2.92.
- ⁴⁹ Chorvátsky rozhlas, Záhreb, 11.3.92, v SWB EE/1328 C1/7, 13.3.92.
- ⁵⁰ Tanjug, 17.3.92, v SWB EE/1333 C1/7, 19.3.92.
- ⁵¹ Tanjug, 1.4.92, v SWB EE/1346 C1/7, 3.4.92.
- ⁵² HRB, 5.5.92, v SWB EE/1375 C1/9, 8.5.92.
- ⁵³ Nenad Canak na alternatívnej londýnskej konferencii, usporiadanej Inštitútom pre spravodajstvo o vojne a mieri, 26.8.92.
- ⁵⁴ Tanjug, 4.8.92, v SWB EE/1452 C1/5, 6.8.92.
- ⁵⁵ Tanjug, 3.7.92, v SWB EE 1425 C1/2, 6.7.92.
- ⁵⁶ Tanjug, 6.8.92, v SWB EE/1455 C1/6, 10.8.92.
- ⁵⁷ Ibid.
- ⁵⁸ MTI, 30.6.92, v SWB EE/1424 A1/2, 4.7.92.
- ⁵⁹ Nenad Canak ako pri poznámke 53.
- ⁶⁰ Tanjug, 30.6.92, v SWB EE/1422 C1/12, 2.7.92.
- ⁶¹ HRB, 2.7.92, v SWB EE/1424 C1/5, 4.7.92.
- ⁶² Ibid.
- ⁶³ Vreme "Ovog leta u Vojvodina", 31.8.92, citujúc "Nezávislost Index".
- ⁶⁴ Tanjug, 31.8.92, v SWB EE/1475 C1/6, 2.9.92.
- ⁶⁵ Tanjug, 4.9.92, v SWB EE/1480 C1/2, 8.9.92.
- ⁶⁶ HRB, 26.8.92, v SWB EE/1471 C1/1, 28.8.92.
- ⁶⁷ Tanjug, 2.9.92, v SWB EE/1477 C1/4, 4.9.92.
- ⁶⁸ Správa MTI 3.9.92 o interview v Nepšabasag, 3.9.92, v SWB EE/1477 C1/4, 4.9.92.
- ⁶⁹ Maďarská televízia, 16.8.92, v SWB EE/1466 C2/1, 22.8.92.

Lužickí Srbi vo východnom Nemecku

Dr. Leoš Šatava

Historické pozadie

Srbi (v nemčine Sorben – kdekoľvek sa v texte objaví termín Srbi a jeho deriváty, ide o lužických Srbov, pozn. prekladateľa) sa od desiateho storočia, kedy sa územie pri hornom toku rieky Spree a pri lužickej Nise dostalo pod panstvo nemeckých feudálnych páнов, postupne asimilovali do nemeckej populácie. Táto oblasť, nazývaná Lužicko (Tužica po srbsky, Lausitz po nemecky) mala rozlohu približne 10 000 štvorcových kilometrov. I keď od trinásteho alebo štrnásteho storočia vládli Lužicku česki panovníci, germanizácia, vrátane osídľovania územia nemeckými kolonistami, pokračovala. V roku 1635 sa Lužicko stalo majetkom saského miestodržiteľa a v roku 1815 bola rozdelená medzi Sasko a Prusko.

Od tohto času sa územie srbského jazyka začalo zmenšovať. V polovici 18. storočia hovorilo srbským jazykom okolo 200 000 ľudí.¹ Aj keď čísla vykazovali klesajúcu tendenciu, začiatkom 19. storočia – a obzvlášť od roku 1848 – bolo v radoch lužických Srbov silné národné povedomie.

Ani národná hnutie ani rozmach modernej srbnej kultúry však nemohli zastaviť asimilačný proces, ktorý nadobudol ešte výraznejšie rozmery po politickom zjednotení Nemecka v roku 1871 a v dôsledku regionálnej industrializácie. Boli tu i ďalšie faktory, ktoré spomali významný nástup srbského nacionálizmu – a to demografická slabosť srbnej etnickej skupiny, ekonomická zaostalość a absencia srbských mestských centier. V dôsledku týchto skutočností bolo začiatkom osemdesiatych rokov devätnásteho storočia len okolo 166 000 ľudí, ktorí by na základe jazykového kritéria mohli byť považovaní za lužických Srbov.²

V roku 1912 bola založená strešná národnostná organizácia, nazvaná Domowina. Po prvej svetovej vojne sa objavili snahy vytvoriť nezávislý štát lužických Srbov alebo začleniť Lužicko do Československa – oba pokusy boli neúspešné. Dvadsiate roky tohto storočia boli obdobím väčšej slobody kultúrneho života, predovšetkým v saskej časti Lužicka, ale po roku 1933 bola srbská komunita v nacistickom režime vystavená nelútostnému útlaku a jej organizácie boli zakázané. Začala sa popierať samotná existencia tohto etnika a nahradila ju teória, že lužickí Srbi sú "slovenským jazykom hovoriaci Nemci". S cieľom riešiť "lužickú otázku" boli vytvorené plány na presídlenie srbnej populácie do Alsaska. Dvanásť rokov nacistickej diktatúry znamenalo pre samostatnú srbskú identitu ťažkú ranu.

Nemecká demokratická republika 1949 – 1990

Koncom druhej svetovej vojny sa opäť objavili nové pokusy o oddelenie Lužicka od Nemecka – alebo ako samostatného štátu alebo ako časti bývalého Československa. Nemecké obyvateľstvo však takýmto snahám odporovalo a k srbnej populácii prechovávalo v ich dôsledku nedobré pocity. Tieto plány, napokon nezrealizované, podporovala tužiskosrbská narodná rada (Lužickosrbská národná rada). Domowina, na rozdiel od nej, prijala postupne alternatívnu cestu vytvárania "ľudovej demokracie" v rámci východného Nemecka. Vznik Nemeckej demokratickej republiky (NDR) 7. októbra 1949 v sovietskej okupačnej zóne sa neskôr ukázal byť klúčovým zlomom na tejto ceste.

Ešte predtým však bol 23. mája 1948 prijatý "Zákon na ochranu práv lužickosrbskej populácie", viac známy ako Serbski zakón (Srbský zákon – pozri prílohu 1). Po prvýkrát v histórii tisícročného spolužitia tak boli Srbov garantované rovnaké práva ako Nemcom a získali i viaceré práv v oblasti kultúry. Srbský zákon bol pôvodne platný iba v saskej časti Lužice a len neskôr, v roku 1950, bola jeho platnosť rozšírená i na Brandenburský kraj.

Domowina sa stala jediným oficiálnym reprezentantom etnickej skupiny lužických Srbov v NDR. Garancie kultúrneho vývoja Srbov obsahovala i Ústava NDR zo 7. októbra 1949 (článok 11) a zo 6. apríla 1968 (článok 40). Etnickej skupine ponúkli i viaceré funkcie v reprezentačných inštitúciach krajinu na miestnej, regionálnej a centrálnej úrovni, napríklad v štátnej rade a parlamente.

Od päťdesiatych rokov podporoval štát (NDR) srbskú populáciu, žijúcu na jeho území. Vznikla sieť národnostných a kultúrnych inštitúcií, do ktorej patrili i základné školy, dve stredné školy a Katedra srbských štúdií na Univerzite v Lipsku. Znovuobnovené boli i srbské periodiká a denník a ročne vychádzali desiatky kníh. Rozhlas začal vysielat i srbské programy, vzniklo profesionálne divadlo a každé štyri či päť rokov sa konal Festival srbnej kultúry.

V bilingválnych obvodoch Drážďan a Cottbusu mal srbský jazyk rovnaký úradný status ako nemčina, boli inštalované dvojjazyčné nápisy a podobne. Obdobie od roku 1950 do roku 1990 možno charakterizovať ako obdobie bezprecedentného kultúrneho pokroku Srbov ako jedinej oficiálne uznanej etnickej menšiny v NDR.

Na vývoj Lužicku v spomínaných štyroch desaťročiach sa však dá hľať aj v iného uhla. Srbi sa potýkali s troma problematickými záležitosťami. Po prvej, niektoré z práv, ako ich uvádzal zákon – napríklad používanie jazyka (v miestnej správe) alebo voľba srbských zástupcov – sa stali pôsobením formalitou. Vinu nesie do určitej miery nemecká strana. Často bol však práve nedostatok sebadôvery medzi Srbmi samotnými a minimálny tlak z ich strany na zmenu situácie tým faktorom, ktorý neumožnil plnú realizáciu deklarovanej politiky.

Slovenskému duchu Lužicka ublížilo osídlenie oblasti veľkým počtom povojuvých nemeckých presídlenov. Týka sa to predovšetkým obdobia od päťdesiatych rokov, ktoré prinieslo devastáciu regiónu v dôsledku rozsiahlej ťažby hnedého uhlia. Tento vývoj a viedol napokon k skutočnému zničeniu mnohých srbských komunit, kedy celé dediny, v ktorých žili mnohé generácie Srbov a ktoré mali silný pocit srbnej identity, boli zrovnané so zemou. Obyvateľstvo bolo presídlené, ale nie spolu do nových dedín, ale ako individuálne rodiny do mestských ulíc, kde ich susedmi boli Nemci. Stratili nielen svoje územie, ale i sociálnu konsolidovanosť ako etnická a kultúrna menšina. Počas štyroch desaťročí sa predtým nezávislá Domowina stala len etnickým priveskom vládnucej Jednotnej socialistickej strany Nemecka (SED). Jej činnosť bola celkom podradená politickým a ideologickým požiadavkám vedenia strany a to nemohlo skončiť inak ako negatívnymi následkami. Ambivalentnosť štátu a stranického vedenia NDR bola zjavná.

Na jednej strane otvorené podporovali lužických Srbov ako dokonalý model "leninského" riešenia národnostnej otázky – výstavný exponát socialistického establishmentu. Na druhej strane o skutočné problémy a potreby Srbov mali len malý záujem. Išlo fakticky o politiku skrytej asimilácie, ktorá viedla k ďalšiemu, postupnému poklesu počtu srbsky hovoriacich obyvateľov a k narušeniu ich etnického územia.

Spolková republika Nemecko 1990 –

Počas pamätných rokov 1989 a 1990 sa v dôsledku fundamentalných zmien v politickom živote NDR a následného zjednotenia Nemecka v októbri 1990 postavenie lužických Srbov veľmi zmenilo. Namiesto zlou minulosťou poznačenej Domowiny, ktorá sa pozviechala len veľmi pomaly, sa aktívnu stala alternatívna organizácia Serbska narodna zhromadzina (Srbské národné zhromaždenie). Jej činnosť začala v novembri 1989 a skončila v júni 1991. Založené boli i ďalšie neoficiálne mládežnícke a cirkevné organizácie a znova ozila i tradičná cirkevná inštitúcia Macica Serbska (Srbské kultúrne združenie). Organizovali sa početné mítingy, na ktorých sa diskutovalo o vzniknutých ťažkostach, napríklad o postavení Lužicka ako regiónu alebo lužických Srbov ako národnostnej menšiny.

Mnohé z týchto problémov, ako i otázka kultúrneho života Srbov, sa dostávajú na pretras v rámci procesu integrácie nových spolkových krajín do štruktúry nemeckého štátu. Článok ústavy, garantujúci práva etnických skupín, neboli ešte v apríli 1993 v platnosti. Postoj spolkovej vlády Nemecka k srbskej menšine bol všeobecne kritizovaný – napríklad na 38. sneme Föderalistische Union Europäischer Volksgruppen (FUEV), ktorý sa konal v Cottbusse v Dolnom Lužicku 29. mája 1992.

Čo sa týka samotných lužických Srbov, chránia ich článok 6 a predovšetkým článok 6a Ústavy Krajiny Sasko, prijaté 27. mája 1992 (pozri prílohu 2) a článok 25 Ústavného zákona Krajiny Brandenburgsko. V oboch spomínaných krajinách už boli založené oddelenia pre srbské záležitosti.

Srbská etnická skupina, v kľúčovom období svojich dejín sa stále potýka s mnohými problémami. Najväčšejšia je otázka finančného prežitia. V októbri 1991 bola založená Nadácia pre lužickosrbský národ, na ktorú prispeli rovným tretinovým dielom Sasko, Brandenburgsko a spolková vláda. Nádej, že ničivá ťažba hnedého uhlia sa skončí, zostáva nenaplnenou.

Objavili sa nové problémy, napríklad vo vzťahu k už existujúcim dvojjazyčným označeniam cest v srbských oblastiach. Nové označenia musia byť v súlade so štandardným vzhľadom, platným pre celú republiku. Na miestnej úrovni sa objavili tvrdenia, že pre srbské nápisu sú na nových označeniach miesto, Srbi však trvajú na tom, že označenia musia zostať bilingválne.

Vyučovanie v srbskom jazyku je takisto ohrozené, a to z dôvodov zavedenia nového vzdělávacieho systému. Náročné ekonomicke podmienky a napäťa sociálnej situácie v bývalej NDR odsunuli národnostné aktivity Srbov na vedľajšiu kol'aj. Vysoká a stúpajúca nezamestnanosť vo východnom Nemecku prinutili niektorých Srbov, aby opustili svoje domovy a vydali sa za prácou. To ale opäť vedie len k oslabeniu srbskej komunity. Prechod na demokratický a ekonomicky prosperujúci systém neznamená automaticky vytvorenie podmienok pre priaznivý vývoj etnických menšíň a neznamená ani koniec ich asimilácie. Paradoxne sa ich postavenie môže dokonca zhoršiť.

Takisto je náročné určiť presný počet príslušníkov srbskej etnickej skupiny v súčasnosti. Účinky asimilačných praktík z minulosti majú za následok, že niektorí ľudia prechádzajú k svojmu etnickému postaveniu ambivalentný postoj. Prispela k tomu i skutočnosť, že udržiavanie srbského jazyka a špecifických kultúrnych elementov z generácie na generáciu postupne mizne.

V oblasti, ktorá je približne o 2000 štvorcových kilometrov menšia ako historické územie Lužice, žije asi 40 000 až 45 000 ľudí, ktorí

sa identifikujú so srbskou etnicou a hovoria srbským jazykom.³ Žijú v dvoch samostatných regiónoch – v Hornej Lužici okolo miest Bautzen (Budyšin po srbsky) a Hoyerswerda (Wojerecy), a v Dolnom Lužicku na sever od Cottbusu (Chosebuz). V oboch z týchto regiónov sa hovorí odlišným dialektonom srbského jazyka: hornosrbskou, ktorú používajú približne tri štvrtiny všetkých srbských hovoriacich obyvateľov a dolnosrbskou, ktorá ako živý jazyk postupne vymiera. Oba jazyky boli kodifikované ako dva nezávislé spisovné jazyky.

Na obvode tohto územia žijú Srbi rozptýlení medzi nemeckých obyvateľov. V zmiešaných oblastiach tvoria len malé percento populácie. Jedinou výnimkou je "katolícka" oblasť (na rozdiel od prevažne protestantských regiónov), nachádzajúca sa na severozápade od Bautzenu, ktorá je srdcom slovanského Lužicka súčasnosti. V tejto oblasti žije 18 000 až 20 000 obyvateľov, z ktorých 70 až 80 percent tvoria lužickí Srbi. Táto oblasť je jedinou v celom Nemecku, kde je srbština prostredkom každodennej komunikácie pre ľudí každého veku, vrátane mladej generácie, keďže je to i jediné miesto, kde sa v školstve používa srbština ako vyučovací jazyk. Tvárou v tvár perspektive úplnej asimilácie v protestantských regiónoch v priebehu nasledujúcich dvoch desaťročí je práve katolícka oblasť územím, na ktorom sú kontinuita srbského jazyka a etnické povedomie zabezpečené a pravdepodobne pretrvajú i v budúcnosti, minimálne do polovice 21. storočia.

Poznámky

¹ J. Brankačk, F. Metšk, Die Geschichte der Sorben, zväzok 1, Bautzen Ludowe nakladnistwo Domowina, 1977, s. 307; J. Petr, Nástin politických a kultúrnych dejín Lužických Srbu, Praha, SPN, 1972, s. 93.

² E. Muka, Statistika lužiských Serbow, Wobliczenie a wopisanje hornjo – a delnjołužiskeho Serbowstwa w lkétech 1880–5, Budyšin, 1884–6.

³ Die Sorben in Deutschland, Mačica Serbska, Budyšin/Bautzen, 1991, s. 24; F. Forster: Ličba a sociálna integrácia Serbow (Počet a sociálna integrácia Srbov), Rozhľad, 40, 1990, a Nos. 7–8, s. 206–208; L. Ela "Wobknježenje a wuživanje serbskeje rěče (Znalost' a používanie srbského jazyka), Rozhľad, 40, 1990, Nos. 7–8, s. 210–216.

Vybraná bibliografia

J. Brankačk, F. Metšk, Die Geschichte der Sorben, zväzok 1, Bautzen, Ludowe nakladnistwo Domowina (LND), 1977; J. Šolta, H. Zwahr, zväzok 2, Bautzen, LND, 1974; M. Kasper, zväzok 3, Bautzen, LND, 1976; K.J. Schiller, M. Thiemann, zväzok 4, Bautzen, LND, 1979. (Srbská mutácia: Stawizny Serbow).

B. Cyž, Die DDR und die Sorben, Eine Dokumentation zur Nationalitättenpolitik in der DDR, Bautzen, LND, 1969.

L. Elle, Zur aktuellen Sprachsituation der Lausitzer Sorben, Europa Ethnica, 49, 1992, No. 1, s. 1–12.

M. Kasper, ed., Language and Culture of the Lusatian Sorbs throughout their History, Akademie–Verlag, Berlin, 1987.

R. Marti, Die Sorben – Prüfstein und Experimenterfeld für Nationalitättenpolitik, Europa Ethnica, 49, 1992, No. 1, s. 13–36.

H. Nowusch, "Die Gleichberechtigung der Burger sorbischer Nationalität" in der DDR – Verwirklichtes Menschenrecht, tretie revidované vydanie, Bautzen, LND, 1988.

W. Oschilies, Die Sorben – slawisches Volk im Osten Deutschlands, druhé revidované vydanie, Bonn–Bad Godesberg, Friedrich–Ebert–Stiftung, 1991.

J. Petr, Nástin politických a kulturních dějin Lužických Srbů, Praha, SPN, 1972.

Die Sorben in Deutschland, Budyšín/Bautzen, Mačica Serbska, 1991.

G. Stone, The Smallest Slavonic Nation, The Sorbs of Lusatia, Athlone Press, Londýn, 1972.

E. Tschernik, Die Entwicklung der sorbischen Bevölkerung von 1832 bis 1945, Eine demographische Untersuchung, Akademie–Verlag, Berlin, 1954.

R. Urban, Die sorbische Volksgruppe in der Lausitz 1949–1977, Marburg/Lahn, J–G Herder Institut, 1980.

Príloha 1

(neoficiálny preklad)

ZÁKON NA OCHRANU PRÁV SRBSKEJ POPULÁCIE, SASKO, 1948

- 1 Srbská populácia požíva právnu ochranu a štátnej podporu v oblasti jazyka, kultúry a rozvoja.
- 2 Pre srbské deti budú založené základné školy a školy vyššieho stupňa s vyučovacím jazykom srbským a s nemeckým ako vyučovaným predmetom.
- 3 Okrem nemčiny umožnia úrady a správa srbsko–nemeckého územia i používanie srbského jazyka.
- 4 Do orgánov správy budú menovaní antifašistickí a demokratickí Srbi, pomerne podľa počtu srbskej populácie na srbsko–nemeckom území.
- 5 i) Na podporu srbského kultúrneho života bude založený Vzdelávací úrad srbskej kultúry a národa so sídlom v Bautzene a zodpovedný ministru školstva.
ii) Výber zamestnancov bude urobený na základe návrhov príslušných srbských antifašistických organizácií.
iii) Zo štátneho rozpočtu budú poskytnuté prostriedky na obnovu srbského kultúrneho života a jeho ďalší rozvoj.
- 6 Od úradov a správy na jazykovo zmiešanom území sa vyžaduje, aby všetkými možnými spôsobmi podporovali srbské kultúrne záujmy.
- 7 Ministerstvo vnútra a ministerstvo školstva vydá procedurálne nariadenia.
- 8 Zákon nadobúda účinnosť dňom vyhlásenia.

Príloha 2

(neoficiálny preklad)

ÚSTAVA SASKA, 1992 ČLÁNOK 6A SRBSKÝ NÁROD

- 1 Občania srbskej národnosti, žijúci v krajinе (Land), tvoria súčasť "Staatsvolk-u", to znamená občanov štátu požívajúcich rovnaké práva. Krajinu (Land) garantuje a chráni právo na zachovanie ich identity, ako i na ochranu a plný rozvoj ich zdedeného jazyka, kultúry a tradícií, predovšetkým prostredníctvom škôl, ďalšieho vzdelania a kultúrnych inštitúcií.
- 2 Pri regionálnom i miestnom plánovaní treba vziať do úvahy potreby srbskej populácie. Nemecko–srbský ráz oblasti, kde žije srbská etnická skupina, musí byť zachovaný.
- 3 Spolupráca Srbov mimo hranic krajinu, najmä v rámci Horného a Dolného Lužicka, je v záujme krajinu.

Slovinci v Talianku a Taliani v Slovinsku

Vera Klopčič a Dr. Miran Komac

Slovinci a Taliani žili dlhé stáročia v blízkosti vzájomných taliansko–slovinských hraníc. Koncom šiesteho storočia začala etnická hranica medzi románskymi a slovanskými národmi nadobúdať kontúry aj na Istrijskom polostrove, v Krase (Carso) a na západ od rieky Soca (Isonzo).

Ako sa formovali národy a vznikali štátne hranice, ktoré nesplývali s hranicami etnickými, súhru historických okolností vznikli dve menšiny, ktoré sa ocitli na jednej či druhej strane hranice. Preto by sa s nimi malo zaobchádzať nie ako s protivníkmi, ale skôr ako so spoluaktérmi stáročného kultúrneho a spoločenského vývoja regiónu s komplementárnymi a rovnakými právami na jeho historické dedičstvo.¹

Komplementárny vzťah medzi oboma skupinami sa po druhej svetovej vojne stal predmetom nových medzinárodných i národných dohôd a ani dnes, po vytvorení nezávislej Republiky Slovinsko v roku 1991 nie je vyjasnený.

Slovinci v Talianku

Väčšina slovinskej menšiny v Talianku žije dnes v 35-ich hraničných municipalitách v okresoch Terst, Gorizia a Udine. Údaje, zverejnené rozličnými zdrojmi uvádzajú, že v Talianku žije od 52 000 do 140 000 Slovincov.

Zákonomdarstvo z rokov 1961 a 1973 umožnilo vytvorenie slovinščíných škôl v okresoch Terst a Gorizia. Menšina má svoje vlastné médiá, vydavateľské domy, organizácie vedecko–výskumu a iné organizácie, spojené do Slovenska kultúrno–gospodarska zveza (SKGZ – Slovinské kultúrno–ekonomické združenie) a so Svetom slovenských organizácií (SSO – Rada slovinských organizácií).

Začiatkom sedemdesiatych rokov slovinská menšina predložila talianskej vláde dva konkrétné návrhy: územné rozšírenie etnickej a jazykovej ochrany na všetky tri provincie, kde menšina žije, a prijatie takzvaného globálneho zákona na ochranu Slovincov v Talianku. Neskôr sa hlavnou otázkou stala adekvátna politická účasť menšiny, ktorá bola v súlade s dokumentmi KBSE i ďalšími európskymi štandardami.

Taliani v Slovinsku

Taliani menšina žije v troch pobrežných municipalitách – Izola, Koper a Piran. Od roku 1981 kedy podľa údajov sčítania ľudu žilo v Slovinsku 2 187 Talianov, vzrástol tento počet na 3 063. Postavenie tejto menšiny bol podrobne upravované zákonnou už od začiatku sedemdesiatych rokov. Zákon garantejce právo na vzdelenie v talianskom jazyku (spolu s povinným štúdiom slovinščínskeho jazyka). Zároveň je taliansky jazyk povinným predmetom na slovinských školách v pobrežných oblastiach, čo umožňuje obyvateľom používať taliančinu na súdoch a ďalších verejných inštitúciách v tejto oblasti.

Podľa Ústavy Republiky Slovinsko z roku 1991 (článok 64) medzi osobitné menšinové práva patrí i právo používať národné symboly, zakladáť organizácie a podielat' sa na vedecko–výskumných, mediálnych a publikačných aktivitách, na ktoré finančne prispieva väčšinový národ. Taliani menšina je priamo zastúpená v reprezentatívnych orgánoch miestnej samosprávy ako i v štátnej rade.

Do roku 1991 tvorila talianska menšina v Slovinsku jednotnú skupinu, "menšinu v tom istom štáte" s početne silnejšou talianskou menšinou v Chorvátskej Istrii, a vytvorila si spoločné vedecko–výskumné, mediálne a kultúrne inštitúcie. Záujmy menšiny reprezentoval Unione degli Italiani dell'Istria e Fiume (Zväz Talianov z Istri a Rijeky), združenie miestnych talianskych komunit. Tieto spoločné orgány však boli spochybnené po vzniku samostatných, nezávislých štátov Slovinsko a Chorvátsko v júni 1991.

V súčasnom období, ktoré prinieslo vznik nových hraníc, považuje talianska menšina za nevyhnutné zachovať jednotu a kontinuitu spoločných inštitúcií a zabezpečiť rovnakú mieru právnej ochrany pre celú menšinu (čo v podstate znamená prispôsobiť mieru ochrany v Chorvátsku tej v Slovinsku).

Menšiny v bilaterálnych vzťahoch

Po prvej svetovej vojne bolo Talianku pridelené územie, ktoré bolo po dlhé roky obývané viac ako 400 tisícami Slovincov. Počas fašistického panstva (1920 až 1944) boli podrobení nedobrovoľnému odnároďňovaniu a politickej, kultúrnej a ekonomickej diskriminácii. Prijaté boli zákony, ktoré zakázali "cudzie" (to znamená nie talianske) krstné mená, menili (to znamená talianizovali) priezviská, zakázali používanie slovinščínskeho jazyka vo verejných veciach a menili zemepisné názvy, ktoré boli zaužívané v etnicky zmiešaných regiónoch, predtým, ako sa vládnutia v nich ujali Taliani. Ich panovanie si zjavne vynútilo (aspöň vizuálne) porušenie tradícií, ktoré bolo nevyhnutné, ak chceli aplikovať podstatné asimilačné opatrenia.

Na konci druhej svetovej vojny a po podpísaní Mierovej zmluvy z roku 1947 sa objavil nový spor ohľadom demarkácie hraníc, predovšetkým v súvislosti s mestom Terst. Tento spor prakticky vyriešila účasť veľmoci a Memorandum o dohode² z roku 1954 – i keď právne bol vyriešený až po ratifikácii Osimskej zmluvy v roku 1977.

Demarkácia, predpokladaná Mierovou zmluvou z roku 1947, však stále ponechávala početné menšinové komunity na oboch stranach hranice. Mierová zmluva zakotvila právo na slobodný výber štátneho občianstva pre obyvateľov, ktoré boli "odovzdané" (článok 19). Ustanovenia Memoranda o dohode z roku 1954 stanovili dvojročné obdobie na medzištátnu úpravu vzájomných nárokov, týkajúcich sa majetku tých obyvateľov, ktorí sa rozhodli využiť právo opcie vo vzťahu k štátному občianstvu (článok 8).

Podľa údajov registračného úradu bývalého okresu Koper 14 115 osôb emigrovalo do Talianka v období od roku 1945 do októbra 1954. Táto migrácia pokračovala dokonca i po podpísaní memoranda. Následkom toho odišlo do Talianka asi 25 000 obyvateľov Kopra, čo predstavovalo viac ako polovicu celej populácie v tejto oblasti.³ Táto emigrácia a neskôr imigrácia z rôznych časťí Juhoslávie, drastickým spôsobom zmenila etnickú štruktúru miest Koper, Izola a Piran, v ktorých v predošom období Taliani dominovali.

Zvláštny štatút z 1954

Rozdiely v oboch politických systémoch, spojené s ideologickejmi bariérami a netoleranciou obdobia studenej vojny, mali na postavenie menšín nepríaznivý účinok a tiež boli často zneužívané v demagogických a ideologickejch sporoch. Citlivosť menšinovej otázky indikoval i fakt, že práva oboch menšín boli detailne upravené v prílohe k Memorandum o dohode. Touto prílohou bol

zvláštny štatút, zaoberajúci sa rovnosťou práv v oblasti médií, školstva, kultúry, vyučovania v materinskom jazyku aj používania jazyka v úradných záležostiach a verejných oznamoch, garantujúci hospodársky rozvoj oboch menšíň. Vznikol zmiešaný juhoslovansko-taliansky výbor pre menšiny ktorý mal dohliadať na realizáciu zvláštneho štatútu a zaoberať sa sťažnosťami príslušníkov menšíň ako jednotlivcov.

Taliansko neratifikovalo zvláštny štatút, tvrdiac, že bol "provinzorným riešením" a odmietlo presunúť definitívnu zvrchovanosť na sporné územia. Vyhradilo si právo, podľa zásady "postupnej realizácie", určovať, kde a do akej miery prizná ustanoveniam štatútu vnútornú právnu silu.⁴ Na druhej strane boli v Socialistickej federatívnej republike Juhoslávii i v jej komponente Republike Slovinska prijaté právne normy, ktoré siahali nad rámec štatútu.

Medzi najdôležitejšie akty zákonodarcu patrilo: prijatie zákona o bilingválnych školách s talianskym a maďarským vyučovacím jazykom v Socialistickej republike Slovinska (1965, 1972), ktorý bol neskôr nahradený zákonom o zvláštnych právach talianskej a maďarskej menšiny v oblasti školstva a výuky (1982). Právo používať menšinové jazyky v konaní pred súdom a v správnom konaní, bolo upravené federálnym zákonom a detailnejšie slovin-skou legislatívou.

Osimská zmluva z roku 1975

Ustanovenia zvláštneho štatútu zostali merítkom úrovne ochrany menšíň dokonca i po podpísaní (1975) a ratifikácii (1977) Osim-skej zmluvy. Článok 8 uvádza:

...že každá strana... zaistí v rámci svojho vnútorného zákonodarstva rovnakú úroveň ochrany príslušníkom príslušných menšíň, ako ju stanovuje zvláštny štatút, ktorý prestáva byť v platnosti.

V preamble potvrdili signatári zmluvy prijatie zásady "čo najvyššej možnej miery ochrany pre občanov – príslušníkov menšíň" v súlade s internými i medzinárodnými ustanoveniami. Všeobecná atmosféra po prvej Konferencii o bezpečnosti a spo-lupráci v Európe (KBSE) v Helsinkách v roku 1975 bezpochyby výrazne prispela k pozitívnymu postojom k menšinovým právam, ako dokazujú i záverečné poznámky v preamble, že "toto prispeje k upevneniu mieru a bezpečnosti v Európe".

Súčasné menšinové otázky

V súvislosti so začiatkom rozpadu Juhoslávie v júni 1991 sa objavila otázka právneho nástupníctva nových štátov, vznikajúcich na jej bývalom území. V januári 1992 bol daný návrh, aby bolo podpísané Tripartitné memorandum o dohode o ochrane talianskej menšiny v Slovinsku a Chorvátsku, ktoré by podpísali všetky tri zúčastnené krajinu. Podľa memoranda by bilaterálne dohody o ochrane talianskej menšiny boli podpísané Talianskom a Chorvátskom, Talianskom a Slovinskem aj Slovinskem a Chor-vátskom, podľa možnosti čo najskôr po uznaní nezávislosti nových štátov Talianskom.

Základné premisy ochrany menšíň by boli nasledovné: potvrdenie autochtonie, rovnosť v zaobchádzaní v oboch zmluvných krajinách, uznanie právnej subjektivity menšinových organizácií (v Slovinsku je to v súčasnosti Unione degli Italiani) a potvrdenie kontinuity právneho zaobchádzania s menšinou v súlade s jej priznanými, platnými právami, spolu s tými, ktoré vychádzajú z medzinárodných dokumentov, zaistenie slobody pohybu, práva na prácu a ochranu zamestnancov, patriacich k talianskej menšine

pred diskrimináciou na základe štátneho občianstva, a to na územiaciach oboch krajín.

Memorandum navrhla talianska menšina, ktorá tvrdila, že niektoré z jej fundamentálnych záujmov boli postihnuté demarkáciou novej medzinárodnej slovinsko-chorvátskej hranice. Ako materská krajina pôsobilo Taliansko ako legitimny reprezentant záujmov menšiny. Spájať bilaterálne dohody o ochrane talianskej menšiny s uznaním nezávislosti Chorvátska a Slovinska Talianskom však nie je úplne v súlade s literou ani duchom dokumentov KBSE, ktoré vo svojom úvode cituje i návrh memoranda.

Zároveň Taliansko odmietlo uzavrieť bilaterálnu dohodu so Slovinskem, ktorá by simultánnym spôsobom zaistila zvláštne práva slovinskej menšiny v Taliansku a talianskej menšine v Slovinsku. V skutočnosti požiadalo Slovinsko, aby ako nový štát umožnilo v mene ochrany talianskej menšiny dvojnásobný zásah do svojej zvrchovanosti (dohody s Talianskom a Chorvátskom), pričom samo odmietlo priznať právo na rovnaké ovplyvňovanie úpravy postavenia svojich menšíň v Taliansku.⁵

Slovinsko odmietlo podpísať memorandum vo forme, v akej bolo navrhnuté, na žiadosť slovinskej menšiny v Taliansku, ktorá by tým prišla o postavenie, ktoré jej poskytuje súčasný rámec medzinárodnej právnej ochrany menšíň podľa Osimských zmlúv a ustanovení medzinárodného práva. Po správe ohnivých debát medzi Unione degli Italiani a slovinskou menšinou došiel dialóg medzi Talianskom a Slovinskem svojho konca a našiel sa kompromis: Taliansko uznalo Slovinsko a Slovinsko prisľúbilo dodržiavať ustanovenia Tripartitného Memoranda "ako keby ho bolo podpísalo".

Vo februári 1993 začali medzi Talianskom a Slovinskem rozhovory o vývoji čohosi, čo médiá nazvali Osimská zmluva 2. Objavili sa náznaky, že mohlo by ísť o dobrý základ dlhodobého usporiadania a zmierenia medzi obidvoma stranami. Pretrvávajúcim problémom z minulosti, ktorý by mohol ďalej pôsobiť ako prekážka, podomieľajúca vzájomné vzťahy je otázka kompenzácie, ktorú bývalá Federálna Juhoslávia dluhuje tým Talianom, ktorých majetok bol vyvlastnený. Slovinsko naznačilo dobrú vôľu pokúsiť sa nájsť riešenie tohto problému.

Poznámky

¹ Tento prístup predznamenáva aj koncepciu autochtonie, zakotvenú v Ústave Slovinska, článku 5: "Na svojom území bude štát ... chrániť a zaistí práva domorodých talianskych a maďarských národnostných komunit", alebo "regióny historického osídlenia", ako uvádza preamble tripartitného memoranda o dohode o ochrane talianskej menšiny v Chorvátsku a Slovinsku.

² Memorandum bolo miľnikom jednako preto, že položilo základy diplomatických vzťahov medzi Talianskom a Juhosláviou, a jednako preto, že na medzinárodnej úrovni stanovilo územné rozdelenie, ktoré bolo akceptovateľné ko signatármi, USA a Spojeným kráľovstvom Anglicka a Severného Írska, ktorí vyhlásili, že žiadne ďalšie územné ašpirácie nebudú podporovať.

³ Menšiny v alpsko-jadranskom regióne, 1990, s. 177.

⁴ Medzi zákony prijaté na realizáciu zvláštneho štatútu, patrí Zákon č. 102 o školách s vyučovaním v slovinskem jazyku v provinciách Terst a Gorizia (1961), doplnený v roku 1973, a zákon č. 935 (1966), ktorý zrušil zákaz dávať deťom talianskych občanov zahraničné mená.

⁵ Taliansky minister zahraničných vecí Giovanni De Michalis odôvodnil odmietnutie reciprocity v prístupe k menšinám v týchto dvoch krajinách: "historicky, objektívne odlišnými podmienkami oboch menšín... Slovinská menšina už je predmetom úpravy v návrhu zákona, ktorým sa zaoberá parlament a žije v krajine, ktorá je už viac ako 45 rokov demokratickou. Trauma exodu je v porovnaní so slobodou, ktorú dnes získala naša menšina v Slovinsku a Chorvátsku, čímsi dosť odlišným. Preto je ich povinnosťou chrániť túto menšinu, ako sa len dá. Talianska menšina nemôže platiť viac, tak, ako už nie je možné predstierať, že skôr od komunizmu k slobode sa nestal..", citované z G. Michelis: "I problemi minori rimangono aperti ma il dialogo portera alla loro soluzione", Sloveni in Italija, Terst, 22/1/92, s. 2.

ÚSTAVA SLOVINSKEJ REPUBLIKY, 1991

Článok 5

Slovinská republika bude chrániť ľudské práva a základné slobody. Bude chrániť a garantovať práva autochtoných komunit talianskej a maďarskej národnosti. Bude sa starať o autochtoné slovinské národnostné menšiny v susedných štátach ako aj o slovinských emigrantov, migrujúcich pracovníkov a bude podporovať ich kontakty s ich domovinou. Bude sa snažiť o zachovanie prírodného bohatstva a kultúrneho dedičstva a vytvárať podmienky na harmonický civilizačný a kultúrny rozvoj Slovinska.

Slovinci bez slovinskej štátnej príslušnosti majú v Slovinsku nárok na zvláštne práva a výhody. Povahu a rozsah týchto práv stanoví zákon.

Článok 11

Slovinský jazyk je úradným jazykom v Slovinsku. V komúnach s talianskou alebo maďarskou populáciou bude úradným jazykom aj taliansky alebo maďarský jazyk.

Článok 61

Každý má právo na slobodné prejavenie svojej príslušnosti k svojmu národu alebo národnosti, na rozvíjanie a prejavovanie svojej kultúry a na používanie svojho jazyka a abecedy.

Článok 62

Pri výkone svojich práv a povinností ako i v konaní pred štátnymi orgánmi a verejnými činitelmi má každý právo používať svoj jazyk a abecedu spôsobom, ktorý stanoví zákon.

Článok 64

Autochtonne talianske a maďarské etnické komunity a ich členovia majú právo na slobodné používanie svojich etnických symbolov na zachovanie svojej etnickej identity, majú právo zakladať organizácie, vyvíjať ekonomicke, kultúrne, vedecké

a výskumné aktivity a aktivity v oblasti masovokomu-nikačných prostriedkov a vydavateľskej činnosti. Ďalej majú právo, za zákonom stanovených podmienok, na vzdelenie vo vlastnom jazyku alebo na bilingválne vzdelanie. Zákon stanoví, v ktorých regiónoch sú bilingválne školy povinné. Obe etnické komunity a ich členovia majú právo kultivovať svoje vzťahy so svojimi materskými národmi a ich štátmi. Štát bude finančne i morálne podporovať realizáciu uvedených práv.

Na výkon týchto práv založia príslušníci oboch etnických komunit v regiónoch, kde tiež žijú, svoje vlastné samosprávne komunity. Na ich návrh udelí štát takýmto samosprávnym komunitám právomoci na výkon špecifických funkcií, ktoré sú momentálne v právomoci štátu, a zabezpečí prostriedky, potrebné na realizáciu týchto funkcií.

Obe etnické komunity sú priamo zastúpené v zastupiteľských orgánoch miestnej samosprávy a v štátnom zhromaždení.

Štát a spôsob výkonu týchto práv talianskej a maďarskej etnickej komunity v regiónoch, kde tiež žijú, povinnosti samosprávnych miestnych komunit týkajúce sa realizácie spomínaných práv, a tieto práva, uplatňované príslušníkmi týchto etnických komunit za hranicami spomínaných regiónov, upraví zákon. Práva oboch etnických komunit a ich členov sú garantované bez ohľadu na počet členov oboch komunit.

Zákony, iné nariadenia a všeobecné ustanovenia, súvisiace výlučne s realizáciou ústavných práv a štatútu oboch etnických komunit, nemožno prijať bez súhlasu predstaviteľov etnických komunit.

Článok 80

Štátne zhromaždenie pozostáva z predstaviteľov slovin-ských občanov a má 90 poslancov.

Talianska i maďarská národnostná komunita bude mať v štátnom zhromaždení po jednom zástupcovi.

Etnickí Nemci v Poľsku, Československu a Maďarsku

Rudolf Muhs

Trpké dedičstvo druhej svetovej vojny a rokov bezprostredne predchádzajúcich a bezprostredne nadvážujúcich na túto vojnú urobilo z otázky nemeckej menšiny vo východnej Európe jeden z najspolejších problémov obdobia studenej vojny. Postavenie etnických Nemcov bolo v medzivojnovom Poľsku i Československu zdrojom permanentných sporov a spôsobovalo medzi Nemeckom a týmto štátmi napätie. Trvanie Nemecka na ochrane menšína sa počas nacistického panstva zvrhlo na páku agresívneho expanzionizmu, čo bolo jedným z dôvodov, prečo Postupinská zmluva umožnila presuny obyvateľstva v období po vojne. Súčinuté znášať obrovské materiálne škody a ľudské utrpenie v časoch nemeckej okupácie, pochopilo Poľsko i Československo v roku 1945 toto rozhodnutie ako signál k začiatku celkového vyhostenia etnických Nemcov z ich územií. Maďarsko, počas vojny spojenec tretej riše, nasledovalo tento postup, aj keď menej intenzívne. Vo všetkých troch krajinách slúžila tvrdosť anti-nemeckých opatrení bezprostredne po vojne, konkrétna konfiskácia a redistribúcia nemeckého majetku, na vytvorenie určitého stupňa ľudovej podpory a národnej legitimity pre komunistické režimy, nastolené v týchto krajinách pod dohľadom Sovietskeho zväzu.

S tými etnickými Nemcami, ktorí zostali v Poľsku, Československu a Maďarsku i po masových presunoch obyvateľstva, ktoré okolo roku 1950 dosiahlo svojho konca, bola počas mnohých rokov zaobchádzané ako s občanmi druhej triedy. Ale zatiaľ čo obmedzenie individuálnej slobody boli postupne rušené, zabezpečenie kolektívnych menšinových práv zostávalo náročným, ak nie nemožným. Medzi nemecky hovoriacimi obyvateľmi, rozptýlenými a pod silným tlakom asimilácie, sa začal šíriť pocit, že sa ocitli v pasci. Perspektíva začala byť ružovejšia až v sedemdesiatych rokoch, keď bohunká Ostpolitik konečne uznala povojnové usporiadanie Európy a helsinský proces začal pre všetky zúčastnené štáty zavádzat určité povinnosti. S čiastočnou výnimkou Maďarska však novo získaná väčšina sloboda pohybu prevzala formu najmä emigrácie do (západného) Nemecka. To poskytovalo priestor pre etnickú identitu i perspektívnu ekonomickej prosperity. Následkom toho koncom osemdesiatych boli zvyšky nemeckej menšiny vo východnej Európe málo početné. Ich vekový profil a pokročilý stupeň jazykovej asimilácie spôsobili, že ich dlhodobé prežitie ako samostatnej komunity bolo dosť nepravdepodobné.

Po páde komunizmu a zjednotení Nemecka uzavrel Bonn zmluvy s Poľskom, s Československom a s Maďarskom, usilujúc sa o vytvorenie rámca dobrých susedských vzťahov a úzkej spolupráce v budúcnosti. Ochrana menšinových práv je v týchto zmluvách takisto adekvátnie zabezpečená, i keď príslušné kľauzuly spôsobili isté politické kontroverzie. Nemecké organizácie vyhostených ich nepovažovali za dostačne ďalekosiahle, zatiaľ čo v príslušných krajinách sa objavila pravicová aj ľavicová opozícia, voči čomu, čo bolo považované za príliš tvrdé porušenie štátnej suverenity. Nedávno sa realizácia príslušných ustanovení zmluvy stala vo viacerých prípadoch predmetom miestnej kolízie, s tým, že Maďarsko sa opäť ukázalo ako najmenej problematický prípad.

V predvečer druhej svetovej vojny žilo na hraniciach Poľska len niečo vyše jedného milióna etnických Nemcov, ktorí tvorili približne 3,5 percenta obyvateľstva krajin. Nemecké územia na východ od Odry a Nisy, nad ktorými Poľsko po vojne získalo

kontrolu, boli pred rokom 1939 obývané takmer desiatimi miliónmi obyvateľov. Kvôli nezanedbateľným presunom obyvateľstva v priebehu vojny je však presný počet nemecky hovoriacich obyvateľov, ktorí sa po roku 1945 ocitli pod vládom Poľska, nemožné určiť. Otázka, koľkí z nich dovtedy utiekli a koľkí boli následne vyhostení, bola predmetom mnohých kontroverzií, a dohody netieli ani o počte Nemcov, ktorí boli ponechaní v Poľsku aj po skončení masových presunov v roku 1949.

Poľsko v 50. rokoch uznávalo za Nemcov len 250 000 ľudí, ktorým bola postupne poskytnutá obmedzená miera kultúrnej slobody. Nemecké zdroje uvádzajú, že v tom istom čase žila v krajinnej nemeckej menšine v počte 1,7 milióna ľudí. Aspoň čiastočne možno tieto obrovské diskrepancie vysvetliť tým, že Poliaci rozložovali medzi uznanými etnickými Nemcami a "autochtonmi". Tento termín sa používal na opis ľudí, ktorí boli schopní stať sa v budúcnosti Poliacmi, keďže disponovali nejednoznačnou etnicitou. Bilingualizmus a zmiešané rodiny boli v hraničných oblastiach vždy čímsi bežným.

Slovanské dialekty, používané v rozsiahlej mieri v každodennej konverzáции v Hornom Sliezsku alebo v Mazursku (kde je menšina prevládajúcim jazykom verejnej komunikácie), neboli len skomolenými verziami štandardnej pol'stiny, a jazyková znalosť osoby takisto nemusela nevyhnutne predznamenať jej národnostnú identitu. Schopnosť komunikovať v pol'stine a vyhlásenia politickej lojalite voči Poľsku umožnili týmto ľuďom vynútiť sa vyhosteniu pod druhej svetovej vojne, ich úplná polonizácia, ktorá sa v nasledujúcich desaťročiach stala hlavným cieľom národnostnej politiky, bola však len čiastočne úspešná.

Pokial' ide o uznanú nemeckú menšinu, 290 000 jednotlivcom (vrátane niekoľkých autochtonov) bolo v rokoch 1956–1959 podľa schémy zlučovania rodín, nad ktorou prebral dohľad medzinárodný Červený kríž, umožnené usadiť sa v Nemecku. Z tohto počtu odišlo do Nemeckej demokratickej republiky 40 000, zvyšok do Spolkovej republiky Nemecko. Tieto presuny neskôr slúžili ako dôvod na zrušenie nemeckých škôl, cirkevných obradov v menšine, novín a rozhlasového vysielania. Približne od roku 1960 Poľsko popieralo, že by na jeho území žila nemecká menšina. Toto tvrdenie sa oficiálne zachovalo až do roku 1989, i keď Varšava nepríamo priznala, že v krajinnej stále žili etnickí Nemci. Súhlasiac s poskytnutím obmedzeného počtu povolení na opustenie krajin, ktoré nasledovalo po normalizácii vzťahov medzi Poľskom a západným Nemeckom v roku 1970, boli zrazu pol'ské úrady konfrontované s celou vlnou žiadostí. Ich spracovanie nebolo bezbolestnou záležitosťou, a počet ľudí, ktorí boli umožnené odiť, sa z roka na rok výrazne menil, čo záviselo od medzinárodnej klímy, domácej situácie v Poľsku a od potreby pôžičiek z Nemecka. Napokon však v rokoch 1970 až 1990 odišlo z Poľska do Nemecka až 970 000 ľudí. Nemecká etnicita podstatnej časti týchto ľudí bola spochybnená, ved' najmä mladá generácia absolútne neovládala jazyk svojich predkov. Pre niektorých tých "poľsky hovoriacich Nemcov" predstavujú dôkaz, že "autochtonna" populácia si zachovala svoju nemeckú identitu bez ohľadu na nútenu jazykovú asimiláciu. Iní považujú tieto prípady jednoducho za ekonomických migrantov, ktorí použili svojich starých rodičov ako vstupné vízum na Západ.

Koncom sedemdesiatych rokov však začalo vznikať hnutie znovuuvzdenia nemeckej identity. Neformálne "Nemecké kruhy priateľstva", ktorých počet bol v tomto období vyšší ako kedykoľvek predtým, ponúkali vzájomnú pomoc a v obmedzenej mieri poskytovali i priestor pre kultúrne aktivity. No ešte aj v roku 1988 bol pokus o oficiálnu registráciu "Zdrženia etnických Nemcov v Poľsku" zavrhnutý a vyhlásený za "ohrozenie verejnej bez-

pečnosti, mieru a poriadku". Podobne neuspel ani projekt vydávania nemeckého periodika v roku 1985. Až do roku 1989 úrady netolerovali ani cirkevné obrady v nemčine.

Od tých čias sú miestne "Kruhy priateľstva" uznané za reprezentantov kolektívnych záujmov nemeckej menšiny. V septembri 1990 bola v Katowiciach konečne založená "Ústredná koordináčna rada nemeckých spoločností v Poľsku", ktorá sa dnes pýší 300 tisícovým členstvom. Po prvých slobodných voľbách v Poľsku v roku 1991 získala nemecká menšina v Sejme, v dolnej komore parlamentu sedem kresiel a v Senáte jedno. V opolskom (Oppeln) okrese v Hornom Sliezsku sú etnickí Nemci zastúpení v tridsaťich šiestich (zo sedemdesiatich šiestich) miestnych radach a v dvadsaťich piatich z nich tvoria väčšinu.

Sieť kruhov priateľstiev
Potom čo zjednotené Nemecko 14. novembra 1990 potvrdilo nemennosť a neporušiteľnosť poľsko-nemeckých hraníc, bola menšinová otázka vyriešená d'alšou zmluvou zo 17. júna 1991, zabezpečujúcou, inter alia, právo etnických Nemcov na "slobodné prejavovanie, zachovávanie a rozvíjanie svojej etnickej, kultúrnej, jazykovej a náboženskej identity, a to individuálne i kolektívne". Zároveň padli uistenia, že na kontakty cez hranice nebudú obmedzované a že polonizované krstné mena sa budú môcť vrátiť do pôvodnej nemeckej podoby. Aj keď sa však obe zmluvy stali ratifikáciou časťou medzinárodného práva, stále ešte nie je isté, či kľauzuly o ochrane menšína budú napokon včlenené i do poľského práva.

Obe vlády vyjadrili nádej, že za týchto zlepšených podmienok sa emigrácia zastaví a že v budúcnosti bude menšina skôr spájať ako rozdeľovať tieto dve kultúry. Aby sa však mohlo natrvalo stat' domovinou, bude Poľsko musieť poskytnúť nielen kultúrne zábezpečky, ako napríklad zavedenie vyučovania v nemčine, ale podporiť aj hospodársky rozvoj v tých regiónoch, kde sú koncentrovaní etnickí Nemci. Kedže dnes pol'ahky vznikajú rivalské nacionálizmy, budúcnosť nie je bez politického rizika – ako nedávno demonstroval aj hnev nad spornými emblémami a nápismi na novopostavených vojnových pamätníkoch vo viacerých, prevažne nemeckých dedinách.

Československo

Nemecká menšina mala v medzivojnovom Československu viac ako tri milióny príslušníkov (čo predstavovalo takmer štvrtinu obyvateľstva). Sústredená bola najmä v pohraničných regiónoch Čech (takzvané Sudety) a proti svojej vôle boli do nového Československa začlenení v roku 1918, po rozpade habsburskej monarchie. Aj keď v radoch nemeckej menšiny dlho prevládal pocit odcudzenia, ich legitime stážnosť boli nel'ítostne zmanipulované a zneužité nacistickou zahraničnou politikou až pokial' Mnichovská dohoda v roku 1938 neposkytla anexii Sudet tretou rôsou medzinárodné krytie. Zvyšok českých krajín sa dostal pod nemeckú okupáciu len o šest mesiacov neskôr, zatiaľ čo Slovensko získalo nezávislosť, hoci v praxi sa stalo len bábkovým štátom Nemecka. Západné veľmoci neskôr stiahli svoju podporu Mnichovskej dohode (ktorú Sovietsky zväz nikdy oficiálne neuznal) a po reštaurácii územného status quo v roku 1945 nasledovalo vyhnanie veľkej väčšiny nemecky hovoriaceho obyvateľstva.

V roku 1950 zostało v Československu už nie viac ako 165 000 etnických Nemcov a navyše ani tito už nežili v súvisiacej oblasti. Zbavení ľakmer všetkých svojich práv ako jednotlivci i ako skupina získali Nemci výhody, spojené s občianstvom až v roku 1953. Dokonca ani potom sa im nepodarilo získať kolektívny menšinový štatút, i keď neskôr bolo založené "Zdrženie robot-

nikov nemeckej národnosti" a vznikli noviny, ktoré informovali o jeho programe v nemeckom jazyku. V obmedzenej miere boli dovolené i kultúrne aktivity, ale net pochyb, že ospovedaná "medzinárodná triedna solidarita" by napokon viedla k etnickej asimilácii.

↳ záver

Od konca štyridsiatych rokov boli zvyšní Nemci, či už uznani za menšinu alebo nie, považovaní za nepostrádatelnú časť pracovnej sily krajiny. Mnohí však, podobne ako v Poľsku, už nechceli v krajinnej zostať, a akonáhle sa emigrácia stala možnou, ich počet rýchlosťou klesal. Podľa oficiálnych údajov v sčítaní ľudu žilo v Československu v roku 1961 140 000 etnických Nemcov, v roku 1970 85 000 a v roku 1980 62 000 (0,4 percenta celej populácie). Emigranti sa usadzovali predovšetkým v Rakúsku a západnom Nemecku, a do menšej miery i vo východnom Nemecku.

V Československu viedol pokles počtu Nemcov k ešte akútnejšiemu rozptýleniu menšiny. V roku 1970 žili už traja zo štyroch etnických Nemcov v lokalitách, kde ako skupina tvorili menej než desať percent tamnejšej populácie. Navyše sa zvyšoval počet ľudí, ktorí v sčítaní ľudu uvádzali nemeckú národnosť, ale čeština ako materinský jazyk, s tým, že nemecky hovoriaci obyvatelia sa vyskytovali len medzi vyššími vekovými kategóriami. Z dôvodov rozptýlenosti a pokročilého stupňa asimilácie nemali Nemci výhodnú pozíciu pri uplatňovaní nároku na vzdľávacie a kultúrne vývojenosti, na ktoré mali podľa liberálnejšej ústavy z roku 1968 nárok všetky etnické menšiny. Aj tak však bolo v roku 1969 založené "Kultúrne združenie občanov nemeckej národnosti", čo znamenalo, že po prvýkrát od vojny bolo Nemcom priznané postavenie menšiny. Z osemdesiatich miestnych organizácií združenia však 20, ukončilo svoju existenciu a koncom osemdesiatych rokov už v združení pôsobilo len 12 000 prevažne starších občanov. Faktorom, ktorý prispel k úpadku združenia, mohlo byť i to, že tvorilo integrálnu súčasť "Národného frontu", komunistami vedenej strešnej politickej organizácie. Občas toto spojenie prinieslo združeniu viaceré miest na kandidátke Národného frontu, ale žiadali z nemeckých poslancov v československom parlamente sa počas komunistického obdobia nezameriť na konkrétné menšinové otázky. Namesto toho sa na získavanie podpory svojej etnickej skupiny pre čokoľvek, čo bolo práve vládnou politikou.

Po nežnej revolúcii v roku 1989 vyvolalo vystúpenie prezidenta Havla veľké prekvapenie a skutočne väčšiu opozíciu tým, že ako prvý oficiálny predstaviteľ Československa v histórii odsúdil diskriminántné vyhostenie po roku 1945 a ospravedlňoval sa za utrpenie, ktoré spôsobili metódy, akými sa toto vyhostenie uskutočnilo. Jeho slová odstartovali o tejto dĺhe zamŕčanej kapitole dejín štátu rozsiahlu verejnú diskusiu, ktorá pokračuje dodnes.

Pri poslednom sčítaní ľudu (marec 1991) sa 53 418 občanov Československa zaregistrovalo ako etnickí Nemci, ktorí žijú roztrúsení predovšetkým v severozápadných Čechách. Skutočné číslo môže byť vyššie, lebo niektorí ľudia sa stále zdráhajú priznať k nemeckému pôvodu, s ktorým sa také dlhé obdobie spájala stigma. V posledných rokoch však bolo možné spozorovať v radoch asimilovaných obyvateľov s nemeckým pôvodom oživený záujem o jazyk a kultúru predkov. Podľa novozaloženého "Zdrženia Nemcov v Československu" je pre dlhodobé prežitie menšiny nevyhnutný vyšší počet kvalitných vzdľávacích inštitúcií s nemčinou ako vyučovacím jazykom.

Či však majú Nemci v Čechách a na Slovensku nejakú budúcnosť, zostáva otázne. Aj keby mali všetky strany len tie najlepšie úmysly, už je asi neskoro. Emigrácia alebo asimilácia sa z dlh-

dobého hľadiska môžu stať príťažlivejšími, aj keď viac ako poskytujú klauzuly o menšinách v nemecko-československej zmluve z 27. februára 1992, si len ľažko možno želať, samozrejme, ak sa premietnu i v praxi. Podobne ako pre etnických Nemcov v iných častiach východnej Európy, aj pre tých československých, prijalo zjednotené Nemecko líniu, že každému, kto o to požiada, musí byť umožnené opustiť príslušnú krajinu a umožní sa mu usadiť sa v Nemecku. Z ekonomických a sociálnych dôvodov ale finančne ľažko skúšaná nemecká vláda uprednostňuje takú politiku, ktorou napomáha zlepšeniu podmienok menšín v ich terajších domovinách s nádejou, že tam zostanú.

Nedávny rozpad Československa pravdepodobne na tejto situácii nič nezmení. Na Slovensku dnes žije len asi 5000 etnických Nemcov, predovšetkým v karpatských horách na východe krajiny a v hlavnom meste Bratislave (Pressburg). Vo svojom prvom čísle (júl 1992) uviedol mesačník novovytvorenej "Konfederácie karpatských Nemcov", že ich cieľom je "obnoviť a upevniť nemeckú identitu svojich členov a obhaliť ich kultúrny život". Vzťahy s väčšinou komunitou tu boli historicky omnoho menej problematické ako v českých krajinách – hlavnou trecou plochou sa pre slovenský nacionalizmus stalo Maďarsko a maďarská menšina na Slovensku.

Maďarsko *Priestože je id taktiež a Holýnai →* → Táto strana

Holýnai
V medzivojnovom Maďarsku žila menšina etnických Nemcov v počte asi 600 000 ľudí (pričítane sedem percent populácie). Na rozdiel od národných štátov Poľska a Československa však v Maďarsku jazyková asimilácia, prebiehajúca dlho predtým, než ju začali podporovať i úrady, bola dosťažitve pre tých Nemcov, ktorí mali ambície postúpiť v spoločenskom rebríčku. Tak či onak malo Maďarsko s Nemeckom omnoho menej problémov než ktorýkoľvek zo spomínaných dvoch národov, predovšetkým vďaka neexistencii územných sporov. Ako všade i tu je náročné určiť, aké zmeny v údajoch o počte obyvateľstva mala za následok vojna, ale bezprostredne po roku 1945 bolo z Maďarska do Sovietskeho zväzu deportovaných 30 000 etnických Nemcov a v roku 1950 prišlo do Rakúska a obidvoch nemeckých štátov 200 000 vyhostených Nemcov. V tom istom roku sa oficiálne rehabilitovala zvyšná časť menšinového nemeckého etnika, ktorého príslušníkom sa vrátili práva spojené s občianstvom a rovnosť v týchto právach.

Neskôr boli povolené aj mnohé kultúrne aktivity a Nemcom sa poskytli i obmedzené vzdelávacie možnosti. Pod záštitou štátom sponzorovaného "Demokratického združenia maďarských Nemcov" bolo možné vydávať týždeník, niekoľko periodik aj ročnú kvótu knih. Priebeh asimilácie sa zrýchlil pod vplyvom masívneho prechodu Maďarska na industrializáciu a s ňou spojenú urbanizáciu, ktorá postihla i menšinovú populáciu, do tých čias žijúcich prevažne na vidieku. Pomer detí s nemeckým etnickým pôvodom, ktoré od narodenia ovládali nemecký jazyk, rápidne klesal. Od šestdesiatych rokov boli preto v školstve postupne zavádzané zvláštne opatrenia. Normou sa stalo vyučovanie v nemčine ako "cudzom jazyku", nemčina už teda nikde nebola všeobecným vyučovacím jazykom a bolo len otázkou času, kedy táto menšina úplne vymizne.

Ak sa situácia dnes javí inak, je to preto, že od začiatku osmdesiatych rokov bola Budapešť čoraz viac znepokojená zaobchádzaním, akého sa dostávalo etnickým Maďarom v susednom Rumunsku. Tieto okolnosti mali vplyv na pozoruhodnú liberalizáciu maďarskej politiky voči jej vlastným menšinám, ktorá zrazu ponúkala v tom čase už mimoriadne asimilovaným Nemcom viac príležitostí, než boli schopní alebo ochotní využiť. Priznala

im dokonca i právo na dvojjazyčné označenia ulíc, ako aj dovoľenie udržiavať kontakty so západným Nemeckom, vrátane organizácií vyhostených. V predchádzajúcom období boli dohody o výmenách obmedzené na čisto kultúrne záležitosti a mohli byť riadené len prostredníctvom agentúr z NDR. Okrem toho sa výrazne zvýšil počet a náklad publikácií v nemeckom jazyku, ako aj frekvencia a dĺžka rozhlasového a televízneho vysielania v nemčine.

V roku 1985 sa skupine disidentských aktivistov podarilo založiť neoficiálne nemecké kultúrne združenie, nazvané po dunajskom švábskom poetovi devätnásteho storočia Nikolausovi Lenauovi. To viedlo "Združenie maďarských Nemcov", aby sa rýchlo zbavilo svojho prepojenia s vládnucim establishmentom. Po páde starého režimu v roku 1989 bol v Pecsi (Fünfkirchen) otvorený Lenauov dom, slúžiaci ako stredisko kultúrnej regenerácie nemeckej menšiny.

Všeobecne sa predpokladá, že súčasná početná sila nemeckej komunity v Maďarsku je okolo 220 000 (2,2 percenta celovej populácie), čo jej dáva postavenie najväčšej uznanéj menšiny (štatút početnejších Rómov sa skúma). Rozptylení prakticky po celej krajine tvoria etnickí Nemci väčšinu len v dedinách, ktoré by sa dali spočítať na prstoch jednej ruky. V miere znalosti jazyka predkov sa lišia, i keď v poslednom období nastalo pozoruhodné oživenie záujmu oň. Rodným používateľom nemčiny bolo umožnené navštěvovať základné a stredné školstvo. Okrem toho dve stredné školy, jedna v Budapešti a jedna v meste Baja, zaviedli nemčinu ako vyučovací jazyk väčšiny predmetov, a ďalšia stredná škola v Pecsi (Fünfkirchen) ponúka možnosť vybrať si osnovu v nemeckom jazyku. V celkovom meradle však tieto výmoženosť využívajú skôr maďarskí než nemeckí žiaci. Tak či onak, všeobecne sa uznáva, že zlepšenie podmienok vyučovania v nemčine na všetkých stupňoch, vrátane prípravy učiteľov, je kľúčom k budúcnosti tejto menšiny.

Pokiaľ ide o jej právny štatút, príslušné klauzuly nemecko-maďarskej zmluvy zo 6. februára 1992 sú úplne identické s klauzulami v dohodách Spolkovej republiky Nemecko s Poľskom, a Československom. Maďarsko však nepochybne preukázalo najviac snahy o ich plnú a urýchľenosť realizáciu. Maďarský parlament tiež prejednáva zákon o ochrane menšín, ktorý by ustanovenia zmluvy začlenil do právneho poriadku štátu.

V Maďarsku v uplynulom období, opäť na rozdiel od Poľska a Československa, neprišlo k významnejšej emigrácii etnických Nemcov. Či si však v dlhodobej perspektive zachová nemecká etnická komunita svoju vlastnú kultúrnu identitu, alebo či sa rozhodne pre úplnú asimiláciu, ukáže až budúcnosť.

Literatúra

- A. Komjathy a R. Stockwell, German Minorities and the Third Reich, Ethnic Germans of East Central Europe between the Wars. New York and London, 1980.
K. C. Farmer s pomocou Richarda Blankeho (Nemci): "National Minorities in Poland, 1919–1980": Stephan M. Horak, ed., Eastern European National Minorities, 1919–1980. Príručka, Littleton/Colorado, 1985, s. 35–107.
J. Kalvoda: "National Minorities in Czechoslovakia, 1919–1980": Ibid, s.108–59.
M. L. Kováč: "National Minorities in Hungary, 1919–1980": Ibid, s. 160–89.
G.C. Palkert, The German Exodus: A Selective Study on the Post-

Second World War Expulsion of German Populations and its Effects. Haag, 1967.

O vývoji v minulom desaťročí neboli v angličtine publikované žiadne významné výskumy.

Odporúčania

- Menšinové práva a spolupráca medzi komunitami sa dnes považujú za nevyhnutný predpoklad európskej bezpečnosti.** Napriek tomu neboli na podporu menšinových práv a mierového spolužitia v Európe vyčlenené dostatočné zdroje. Potrebné náklady by v porovnaní s vojenskými výdavkami, pochádzajúcimi z "obdobie studenej vojny" alebo tragickým dedičstvom, ktoré môže v niektorých situáciach nadobudnúť formu násilných konfliktov a presunov utečencov, boli nízke.
- Na získanie podrobnejšej predstavy o situácii menšín v bývalom ZSSR, na Balkáne a v krajinách strednej Európy by sa mal rozšíriť výskum, analýza, diskusie a rozsiahlejšie šírenie informácií. Cielom by bolo poskytnúť pravidelný prísun dôkazov o meniaci sa situácii na miestnej i celoštátej úrovni. To by mohlo pomôcť pri včasnom varovaní pred potenciálnymi konfliktmi, ako aj modelov vhodnej praxe, ktorá sa môže zísť aj ostatným.
- Osobitná pozornosť by mala byť venovaná menšinám vo Vojvodine, v Českej republike a v Slovenskej republike a Rusínom v Zakarpatsku.
- Medzinárodné právne a politické štandardy o menšinách a ľudských právach, odsúhlásené Konferenciou o bezpečnosti a spolupráci v Európe (KBSE), Radou Európy a Organizačiou Spojených národov, by mali byť preložené do menšinových jazykov. Tieto preklady by mali účastnícke štaty KBSE rozširovať vo všetkých relevantných komunitách.
- Mala by sa vypracovať príručka, opisujúca spôsoby domáhania sa odškodenia prostredníctvom domáčich i medzinárodných orgánov, a táto by mala byť sprístupnená menšinovým komunitám.
- Sekretariáty KBSE a Rady Európy by mali rozširovať opisy priaznivého zaobchádzania s menšinami a príklady mierového a plodného spolužitia menšinových a väčšinových komunit.
- Samotná práca Rady Európy týkajúca sa ochrany menšín pri určovaní štandardov, vytváraní dôvery a propagácií kultúrnych a vzdelanostných hodnôt – si zaslúži väčšiu podporu a mala by byť verejňovaná vo väčšom rozsahu. Osobitná pozornosť by mala byť venovaná úsiliu Rady Európy o prípravu pilotných programov na zlepšenie vzťahov medzi väčšinovými a menšinovými komunitami.
- Štaty by mali byť podnetené k ratifikácii európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov. Podpora by mala byť venovaná i príprave dodatkového protokolu k európskemu dohovoru o ľudských právach, zaoberajúceho sa právami menšín.
- Európska komisia by prostredníctvom svojich fondov na podporu menších európskych jazykov mala zvážiť, ako podnetiť ďalšiu výuku, rozvoj a šírenie materiálov o týchto jazykoch a ich komunitách.
- Pôvodcovia darov i pôžičiek by mali priznať rovnakú prioritu programom, ktoré zavádzajú prax rovnosti príležitostí, posúvajú dopredu spoluprácu medzi komunitami a odstraňujú predchádzajúce štrukturálne neprávosti voči menšinám. Vo väčšom rozsahu by mali byť propagované významné medzivladne inštitúcie, ako je napríklad európska banka pre obnovu

a rozvoj, ktorá do svojej zakladacej dohody a jej výkladov začlenila konkrétnu politiku pre tieto otázky.

- Vlády, zmluvné orgány Organizácie Spojených národov a agentúry OSN by mali vziať do úvahy Deklaráciu OSN o menšinách. Zvláštna pozornosť by mala byť venovaná článkom 4(5), 5(1) a 5(2) (pozri stranu štyri). Menšinové komunity by mali byť podnetené k poskytovaniu informácií príslušným orgánom OSN pre ľudské práva aj vysokému komisárovi KBSE pre národnostné menšiny.

Profily krajín (poskytnuté autormi)

Česká republika	názov:	Bieroruská republika
parlamentná demokracia	ústavný systém:	parlament založený na viackandidátnych voľbách
prezident	hlava štátu:	predseda Najvyššieho sovietu OSN, KBSE
medzinárodné organizácie:	medzinárodné organizácie:	SNŠ
OSN, KBSE	politické/vojenské združenia:	10 200 000
záadne	obyvateľstvo:	Rusi (1 342 000), Poliaci (418 000), Ukrajinci (291 000), Židia (112 000)
10 362 000 (1992)	menšiny:	viaceré, ruština prevažuje. Podľa sovietskeho sčítania ľudu z roku 1989, takmer každý piaty Bielorus uviedol, že ruština je jeho rodným jazykom.
425 000 Slovákov, 70 000 Poliacov, 48 000 Nemcov, Rómovia	jazyky:	rímskokatolícke, česki katolíci, protestanti a hustuti
čeština (úradný jazyk), menšinové jazyky: slovenčina, polština, nemčina	náboženstvo:	náboženstvo:
rímskokatolícke, česki katolíci, protestanti a hustuti		
Slovenská republika	názov:	Litovská republika
parlamentná demokracia	ústavný systém:	parlamentná demokracia
prezident	hlava štátu:	prezident
medzinárodné organizácie:	medzinárodné združenia:	OSN, KBSE
OSN, KBSE, Višegrádska štvorka	politické/vojenské združenia:	Pobaltské zhromaždenie
záadne	obyvateľstvo:	3 675 000
5 288 335 (1992)	menšiny:	Rusi (344 000), Poliaci (258 000), Bielorusi (63 000), Ukrajinci (45 000).
580 000 Maďarov, 64 000 Čechov, 41 000 Rusínov, 41 000 Ukrajincov, ďalšie, vrátane Rómov – 0,4 percenta	jazyky:	zatiaľ čo litovčina prevažuje v radoch "domáceho" obyvateľstva, medzi ostatnými skupinami prebehla výrazná rusifikácia spolu s hnutím za uchovanie "rodného" jazyka v radoch slovanských menšín. Slovanské menšiny sa k štúdiu litovčiny stavajú zdržanlivо, ich preferovaným druhým jazykom býva ruština.
slovenčina (úradný jazyk), maďarčina, ukrajinčina	náboženstvo:	rímskokatolícke, s protestantskou (prevažne evanjelickou) menšinou.
katolícke, protestantské, pravoslávne, gréckokatolícke, židovské		
Ukrajinská republika	názov:	Takmer 900 000 etnických Poliakov žije údajne v troch nezávislých štátach – Ukrajine, Bielorusku a Litve. Navyše jeden až tri milióny etnických Poliakov žijú v Rusku a v iných nástupníckych štátach ZSSR. Títo etnickí Poliaci sa stretávajú s problémami, bežnými pre "staré" i "nové" etnické národnostné menšiny a sú súčasťou rozsiahlejšej poľskej diaspory v západnej Európe, v Južnej a Severnej Amerike a v Austrálii.
parlamentná demokracia	ústavný systém:	
prezident	hlava štátu:	
medzinárodné organizácie:	medzinárodné združenia:	
OSN, KBSE	politické/vojenské združenia:	
SNŠ	obyvateľstvo:	
51 500 000 (sčítanie ľudu v 1989)	menšiny:	
Rusi (11,4 milióna), Židia (486 000), Bielorusi (440 000), Moldavci (324 000), Bulhари (234 000), Poliaci (219 000), Maďari (163 000), Rumuni (135 000)	jazyky:	hovorí sa viacerými jazykmi, ale až donedávna prevažovala v štátnych inštitúciách a vo vzdelávacom systéme ruština. Z 37,4 milióna Ukrajincov 4,5 milióna tvrdilo, že ruština je ich rodný jazyk, na druhej strane len 178 000 z početnej ruskej komunity tvrdilo, že ukrajinčina je ich rodný jazyk.
pravoslávne a gréckokatolícke, plus rímskokatolícke, protestantské, židovské a muslimské menšiny.	náboženstvo:	

Spolková republika Nemecko	názov:	Bieroruská republika
spolková republika, rozdelená na samosprávne krajiny (länder)	ústavný systém:	parlament založený na viackandidátnych voľbách
OSN, ES, RE, KBSE	medzinárodné organizácie:	predseda Najvyššieho sovietu OSN, KBSE
NATO, ZEU	politické/vojenské združenia:	SNŠ
78 090 000	obyvateľstvo:	10 200 000
Lužickí Srbi (v Sasku a Brandenburgu), Dáni (v Šlezwicku-Holštajnsku), severní Frízi (v Šlezwicku-Holštajnsku), východní Frízi (v Emdene), "nové menšiny" (približne 6 miliónov, vrátane detí a ďalších osôb, závislých na migrujúcich pra-	Rusi (1 342 000), Poliaci (418 000), Ukrajinci (291 000), Židia (112 000)	

jazyky:	covníkoch, najmä Turci/Kurdi (30 percent), "Juhoslovania" a štátni príslušníci tohto bývalého štátu (15 percent), Taliansi (14 percent), Gréci (7 percent)
náboženstvo:	nemčina predovšetkým katolícke a protestantské (evanjelické)
"Najmenším slovanským národom" sú Lužickí Srbi (Srbja v srbskom jazyku, Sorben, predtým Wenden v nemčine). Sú poslednými potomkami západoslovanských kmeňov, ktoré sa od 6. storočia usadzovali v regióne, pokrývajúcom oblasť od riek Odra a Nisa až po rieky Labe a Saale, čo predstavuje severovýchodnú časť dnešného Nemecka. Dnes sú v zjednotenom nemeckom štáte uznaní za etnickú menšinu.	
názov:	Slovenská republika
ústavný systém:	parlamentná demokracia
hlava štátu:	prezident
medzinárodné organizácie:	OSN, KBSE
obyvateľstvo:	okolo 2 miliónov
nové menšiny:	Srbi (2,2 percentá), Chorváti (2,9 percentá), niekol'ko príslušníkov všetkých ostatných národov a menších bývalej Juhoslávie (4,4 percentá): V auguste 1992 prebývalo na území Slovinska 50 000 – 100 000 utečencov z Chorvátska a Bosny-Hercegoviny. Autochtónne menšiny: Maďari, Taliani, Rómovia/Cigáni, Židia atď. (menej než jedno percento) slovínčina, taliančina, maďarčina
úradné jazyky:	srbčina, chorvátsky, macedónčina, albánčina
d'al'sie jazyky:	
náboženstvo:	prevažne katolícke, aj protestantské
názov:	Talianska republika
ústavný systém:	parlamentná demokracia
hlava štátu:	prezident
medzinárodné organizácie:	OSN, ES, RE, KBSE
politické/vojenské združenia:	NATO
obyvateľstvo:	57 440 000
menšiny:	viaceré etno-lingvistickej menšiny (pozri ďalej), medzi nové menšiny patria Afričania (najmä Eritrejci, Etiópčania, Somálčania, viacerí severo, západo a stredoafricáni.) Je tu i rómska (cigánska) populácia. Vo výraznej mieri prebieha i migrácia z južného do severného Talianska. taliančina (štandardná, a viaceré dialekty), nemčina (južné Tirolsko), francúžtina (Piedmont i inde), friulčina (Friuli-Venezia-Giulia), ladinčina (južné Tirolsko), sardínčina (Sardinia), katalánčina (Sardinia), slovin-
jazyky:	čina (Terst, Friuli-Venezia-Giulia), chorvátsky, gréčtina, albánčina (celé južné Taliansko).
náboženstvo:	katolícke
názov:	Poľská republika
ústavný systém:	parlamentná demokracia
hlava štátu:	prezident
medzinárodné organizácie:	OSN, KBSE
politické/vojenské združenia:	žiadne
obyvateľstvo:	38 423 000 (1990)
menšiny:	600 000 Nemcov, 180 000 Ukrajincov, 170 000 Bielorusov, Rómovia
jazyky:	poľština (úradný jazyk), menšinové jazyky: nemčina, ukrajinskina, bieloruština
náboženstvo:	rímskokatolícke, gréckokatolícke
názov:	Maďarská republika
ústavný systém:	parlamentná demokracia
hlava štátu:	prezident
medzinárodné organizácie:	OSN, KBSE
politické/vojenské združenia:	žiadne
obyvateľstvo:	10 375 000 (1990)
menšiny:	600 000 Rómov, 220 000 Nemcov, 100 000 Slovákov, 90 000 Južných Slovanov
jazyky:	maďarčina (úradný jazyk), menšinové jazyky: nemčina, slovenčina, srbochorvátsky
náboženstvo:	6,7 milióna katolíkov, 2 milióny kalvínov, 433 000 evanjelikov, 300 000 gréckokatolíkov, 273 000 pravoslávnych veriacich, 85 000 Židov.
názov:	Srbská republika
ústavný systém:	parlamentná demokracia
hlava štátu:	prezident
medzinárodné organizácie:	OSN
obyvateľstvo:	9,7 milióna
nové menšiny:	Srbi (11 percent), niekol'ki príslušníci takmer všetkých ostatných národov a menších bývalej Juhoslávie (8 percent), tiež Rómovia a Maďari
úradné jazyky:	srbčina
d'al'sie jazyky:	chorvátsky, macedónčina, albánčina, maďarčina
náboženstvo:	prevažne katolícke, aj protestantské, moslimské.